

KORUNK

BEVEZETÉS EGY ESZMETÖRTÉNETI MONOGRÁFIÁHOZ • MAI MAGYARORSZÁGI KÖLTŐK • AZ „OTTHON LENNI” TERMÉSZETRAJZA • GÖTTINGA, GAUSS ÉS ERDÉLY • A BARTÓK-ÉLETRAJZ DÓSA LIDI-EPIZÓDJÁHOZ • A SZÜLŐFÖLD ÉS A HAGYOMÁNY VONZÁSÁBAN • GRAMSCI ÉS A GYAKORLAT FILOZÓFIÁJA • NYOLC ÉVTIZED FESTÉSZETE NAGYBÁNYÁN • GONDOLATOK NYELVRŐL, NYELVMŰVELÉSRŐL

1977 • 4

A Szocialista Művelődési és Nevelési Tanács folyóirata

KORUNK

XXXVI. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM • 1977. ÁPRILIS

* * * Töretlenül tovább 241

VERESS ZOLTÁN • Az „otthon lenni” természetrajza 244

RADU FLORIAN • Gramsci és a gyakorlat filozófiája (Balázs Sándor fordítása) 246

NAGY GYÖRGY • Gondolat és funkció (Bevezetés egy eszmetörténeti monográfiához) 250

BENKŐ SAMU • Göttinga, Gauss és Erdély 255

SZABÓ ILONA • Gondolatok nyelvről, nyelv művelésről 264

MAI MAGYARORSZÁGI KÖLTŐK

NAGY LÁSZLÓ • Didergő ezüstfiú (vers) 268

SZÉCSI MARGIT • Menet (vers) 268

KORMOS ISTVÁN • Egy rákvasdászat emlékére (vers) 268

ORBÁN OTTÓ • Canto (vers) 269

VERESS MIKLÓS • Hét bagatell (versek) 270

CS. GYÍMESI ÉVA • Forró gyémánt (Nemes Nagy Ágnes stílusáról) 271

MÁTÉ GÁBOR • Az olvasás tudománya és művészete 277

RÁCZ ALBERT • Nyolc évtized festészete Nagybányán (a korabeli sajtó és dokumentumok tükrében) 280

BORGHIDA ISTVÁN • Két levél Boromisza Tibor hagyatékából 286

JEGYZETEK

BALOGH EDGÁR • Mikó Imre múltja és jövője 289

GAZDA JÓZSEF • Vallomásos grafikák 290

FARAGÓ JÓZSEF • Bücsü Görög Ilona rugonfalvi balladájától 293

NEMZETKÖZI ÉLET

MARȚIAN I. NICIU • Románia állami függetlenségének nemzetközi elismerése 296

TUDOMÁNYOS MŰHELY

LÁSZLÓ FERENC • Megjegyzések a Bartók-életrajz Dósa Lidi-epizódjához 298

SZEMLE

IMREH ISTVÁN • A szülőföld és a hagyomány vonzásában (Gondolatok a könyvtárban) 303

LÁZOK JÁNOS • Kalapács, véső, fúró 305

SALAMON ANIKÓ • Fehér-Körös menti népviselet 307

LENGYEL FERENC • Mindegy? Nem mindegy! 309

E. P. • Travaux sur les systèmes de signes (Könyvről könyvre) 312

K. L. • Henry de Morant: Az iparművészet története a kezdetektől napjainkig (Könyvről könyvre) 313

A. J. • Antal László: A tartalomelemzés alapjai (Könyvről könyvre) 313

S. S. • George Gamov: Tompkins úr kalandja a fizikával (Könyvről könyvre) 314

LÁTÓHATÁR, SZERKESZTŐK—OLVASÓK

ILLUSZTRÁCIÓK

Bak Imre, Bakó-Hetei Rozália, Erdős I. Pál, Halmy Miklós, Karancsi Sándor, Keserű Ilona, Maszelka János, G. Olosz Ella, Pirk János

KORUNK

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926) — SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929—1940).

Főszerkesztő: Gáll Ernő • Főszerkesztő-helyettes: Ráczy Győző

Felelős titkár: Ritoók János

Szerkesztőség: Kolozsvár-Napoca, Mócok útja 3.

Telefon: 2 18 36 (főszerkesztő); 1 60 30/117 (titkárság); 1 60 30/125 (szerkesztők).

Postacím: 3400 Cluj-Napoca, căsuța poștală 273. Republica Socialistă România.

Töretlenül tovább

Az élet megy tovább.

Lankadatlanul haladunk a kitűzött célok felé.

Mindent, amit terveinkben előzetesen megszabtunk, teljesítünk, sőt, túlszárnyalást érünk el.

E tömör összegezések méltó kifejezései népünk akaraterojének, munkakedvének, építőkészségének, rendületlen önbizalmának és a jövőbe vetett bizalmának.

Ismeretes, hogy az országok, népek életében a csapások, akárcsak az egyén számára, nem csupán kárt és veszteséget jelentenek, hanem tapasztalatgyűjtést, tanulságot is, és mindez bizonyos körülmények között átváltozhat olyan erkölcsi s előbb-utóbb anyagi tőkévé, amely a nehéz napok átvészélése, a fenyegetés elhárítása után is kamatozhat.

Most, amikor hetek választanak már el bennünket a március 4-i katasztrófa-lis földrengéstől, és látjuk a helyreállítás, újjáépítés első sikereit, bizton tudjuk, hogy — bár súlyos veszteség érte az országot, s az emberéletben esett kár pótolhatatlan — hazánk a párt bölcs és határozott vezetésének, a nép áldozatos munkájának köszönhetően nemcsak be tudja gyógyítani a sebeket, nemcsak megtéríti minden honpolgárának valamennyi anyagi veszteségét, hanem szebb, újabb, erősebb lakótelepeket, városközpontokat, falvakat, intézeteket emel majd, s végső fokon megerősödve kerül ki a megpróbáltatásokból.

Az RKP Központi Bizottsága, a Nagy Nemzetgyűlés, a Legfelső Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanács és a központi párt- és állami aktiva március 28—29-i együttes ülése mélyreható és átfogó értékelését nyújtotta a földrengés következményei elhárításáért folytatott munkának, az ország jelenlegi gazdasági-társadalmi fejlesztésével kapcsolatos feladatoknak, pártunk és államunk külpolitikai tevékenységének, s joggal állapította meg, hogy minden téren — a nagy károk, nehézségek ellenére is — eredményesen dolgozunk, a veszteségek jelentős részét már pótoltuk, a sérülések, rongálódások tetemes hányadát helyreállítottuk, a rombadőlt hajlékok, állatszállások, intézmények, üzemek helyén gyorsan halad az újjáépítés.

Röviden: az együttes ülés munkálatai során kiderült, hogy a nehéz napok próbáját kiállottuk, munkalendületünk fölfokozódott, s a helyzet teljes uraiként megerősödve folytatjuk a termelést, tanulást, tudományos kutatást, minden irányú alkotást. Az ülésen fölszólalók egyértelműen hangoztatták, hogy pártunk főtítkára, köztársaságunk elnöke, Nicolae Ceaușescu elvtárs áldozatos tevékenységének, fáradhatatlan irányító és szervező munkájának köszönhetően lendületes, oadaó küzdelem folyt kezdettől fogva a romok eltakarításáért, az áramszolgáltatás biztosításáért, a közlekedés folyamatosságáért, egyszerűen az élet normális menetének újraindításáért. A kommunista humanizmus szellemében mindenekelőtt a romok alá került emberek kimentésére helyezték a hangsúlyt, kellő óvatossággal, figyelemmel és gonddal jártak el, s ennek tulajdonítható, hogy a katasztrófa után még 6—8—10 nappal is mentettek ki túlélőket a törmelék alól.

Újra meg újra bebizonyosodott, hogy pártunk a nép kipróbált vezetőereje. A központi és helyi pártszervek mindenütt rátermetten és energikusan irányították a mentési, majd a romeltakarítói, ma pedig a helyreállítói, újjáépítési munkálatokat; a kommunisták oroszlánrész vállaltak a küzdelemből, az összes dolgozók híven követték példamutásukat.

Ismét bebizonyosodott: szocializmust építő dolgozó népünk tudatában van annak, hogy sorsát önmaga alakítja, jelene és jövője mindenekelőtt munkateljesítményétől függ, s ez hősi erőfeszítésre, kitartásra, a nehézségek legyűrésére, helytállásra készíti a tömegeket. Szembenállást vált ki mindenféle fatalizmus irányában, s erősíti, táplálja azt a meggyőződést, hogy a pártja és kormányja körül tömörülő, egységes, dolgozó nép képes fölvenni a harcot az elemek vak erőivel szemben is. Eredményesen tudja legyűrni a természeti csapások okozta veszteségeket, kieséseket, zavarokat.

Igazi hősiességről tettek bizonyosságot hadseregünk katonái, a belügy egységei, a hazafias gárdák tagjai. Éjjel-nappal küzdöttek az életmentés arcvonalán, nehézséget nem ismerve, sokszor veszélyes helyzetekben nyomultak be pincékbe és rombadőlt házakba, alagsorokba, hogy sebesülteket, gyermekeket és aggokat hozzanak ki, tüzet oltsanak el, elejét vegyék a robbanásoknak. Bebizonyosodott ismét, hogy fegyveres erőinket milyen szoros kötelék fűzi a néphez, mily hatékony védelem és segítség nyújtására képesek, mennyire áldozatosan tudnak küzdeni az ország érdekében a nép által létrehozott anyagi és szellemi javak védelmében.

Munkásosztályunk eme nehéz napokban forradalmi hagyományának, marxista—leninista neveltetésének, a szocialista rendszer iránti hűségének megfelelően viselkedett. Helytállásának köszönhető, hogy a megrongálódott üzemekben, erőművekben, villanyhálózatban, gázvezetékben nem sokkal a katasztrófa után kijavították a sérüléseket, hogy az ország közlekedésében, a vízszolgáltatásban, a közellátásban nem következett be tartós fennakadás. Folyamatos volt a közlelmezés, egy-két napot kivéve senki sem maradt áram, fűtés, gyógyszer nélkül. Az ép üzemek dolgozói pedig többletmunkával, az előirányzatok túlteljesítésével pótolták a földrengéstől sújtott ipari művek munkakielését.

Akár az elsősegélynyújtásban, a sebesültek kezelésében kitűnt orvosokra, a romeltakarításban részt vevő diákok tízezreire vagy a rombadólt falusi házak, mezőgazdasági üzemek, állatszállások helyreállításában serénykedő földművesekre hivatkozunk, világossá válik, hogy dolgozó népünk nagyfokú érettségről, határozottságról, hazaszeretetről, szakértelemről és munkabírásról tett tanúságot. Mindez nyilvánvalóan bizonyítja, hogy a fölszabadulás óta eltelt több mint harminc esztendő következetes országpépítő, és mondjuk így: tudatépítő munkájának eredményeképpen valódi szocialista nemzetté — nemzetiségre való tekintet nélkül —, egységes célú és szándékú társadalommá váltunk, amely képes mégoly súlyos megpróbáltatások közepette is lankadatlanul, tudatosan, higgadtan és eredményesen dolgozni, küzdeni.

Joggal állapította meg záróbeszédében pártunk főtitkára: „Az országunkat sújtó nehéz pillanatokban erőteljesen megnyilatkoztak a szocializmust építő új ember nemes jellemvonásai. Úgy hiszem, semmilyen filozófiai munka, az új ember jellemzésével foglalkozók semmilyen műve sem domboríthatta volna ki olyan meggyőzően ezeket a nagyszerű vonásokat, amelyekről népünk, a saját sorsának urává lett, minden nehézség legyűrésére kész, jövőjét szabadon, saját belátása szerint építő új ember tett tanúbizonyságot.“

A romok eltakarítása befejeződött, a kárvallott üzemekben, tsz-ekben újult erővel dolgoznak, a munkatelepeken soha nem tapasztalt lendülettel folyik a munka. A régi kerékvágásban halad tovább az élet — mondhatnók. De nemcsak ez van. A veszteségekből, hibákból tanultunk, és ma, amikor az újjáépítésre helyezük a hangsúlyt, igyekszünk jobban dolgozni, előrelátóbbnak lenni, körültekintőbbnek és megfontoltabbnak. Mindezt számtalan dokumentum szövegezi le. Az illetékesek meghozták a megfelelő intézkedéseket. Rendeletek jelentek meg, törvénytervezeteket tettek közzé széles körű megvitatás végett, szabályzatok írják elő a biztonságos, tartós építkezés föltételeit. A Román Kommunista Párt Központi Bizottsága, Románia Szocialista Köztársaság Nagy Nemzetgyűlése és a Legfelső Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanács Határozata világosan és joggal, tényekre alapozottan állapítja meg a jövőre vonatkozóan:

„Minden föltétel megvan ahhoz, hogy az ország gazdasági-társadalmi fejlesztésének pártprogramját ne csak sikerrel teljesítsük, hanem túl is szárnyaljuk. Ez ismételten bizonyítja a szocialista gazdaság erejét, az új társadalmi viszonyok felsőbbrendűségét s ugyanakkor azt, hogy helyesek a XI. pártkongresszus határozatai, az ötéves terv előirányzatai, pártunknak az az egész politikája, hogy határozottan fejlesztjük országunkat a haladás és civilizáció útján, az összes dolgozók jólétének gyarapodása útján.“

Azóta megjelent az első negyedév teljesítéséről szóló közlemény, s adatai meggyőzően igazolják, hogy reményességünk megalapozott, célkitűzéseink pedig a természeti csapás ellenére is valóra válnak.

Az együttes ülés elégtétellel állapította meg, hogy a nemzetközi élet eseményei minden tekintetben igazolják az RKP XI. kongresszusának értékeléseit, s bizonyítják az orientációk helyességét. E megállapítás jegyében a plénum jóváhagyta azt a sokoldalú külpolitikai tevékenységet, amelyet kommunista pártunk és államunk fejtett ki az összes szocialista országokhoz, a fejlődő országokhoz, a kommunista és munkáspártokhoz, az összes haladó és népi erőkhöz fűződő kapcsolataink erősítése érdekében, az emberiség előtt álló nagy kérdések megoldása végett.

Az együttes ülés „kiemeli Nicolae Ceaușescu elvtárs lényegbevágó szerepét és döntő hozzájárulását pártunk és államunk külpolitikájának kidolgozásához és gyakorlatba ültetéséhez. A párt főtitkárának, a köztársaság elnökének számos találkozója és kontaktusai a szocialista országok, a világ más országai vezetőivel, amelyek gyümölcsöző eredményeket hoztak; fáradhatatlan tevékenysége az anyhülésre, együttműködésre és biztonságra irányuló új folyamat érvényrejuttatásáért és megszilárdításáért Európában s a világon a gazdasági szintkülönbségek kiküszöbölé-

seért és az új gazdasági rend megvalósításáért, a leszerelés [...] végrehajtásáért, kitartó erőfeszítései a nemzetközi kapcsolatok demokratizálásáért, az uralkodáson, elnyomáson és diktátumon alapuló régi, imperialista politika helyettesítéséért egy, az igazságosságon és méltányosságon, minden nép szabad fejlődési jogának tiszteletben tartásán nyugvó politikáért s egy igazabb és jobb világ megteremtéséért — mindez a múltban soha nem tapasztalt tekintély és nemzetközi megbecsülés magaslatára emelte a szocialista Romániát.“

A hazánk iránti széles körű rokonszenv mutatkozott meg abban is, hogy a világ legkülönbözőbb országaiban működő pártok, szervezetek, vállalatok, cégek, társaságok, valamint nemzetközi szervek siettek a földrengés napjaiban segítségünkre, s jelentős adományokkal járultak hozzá a katasztrófa következményeinek elhárításához.

Az eddigi orientációknak megfelelően hazánk a továbbiakban is fokozza együttműködését a szocialista országokkal, a fejlődő államokkal, a világ valamennyi népével, társadalmi rendszerükre való tekintet nélkül, hogy egyre növekvő mértékben hozzájáruljon korunk nagy kérdéseinek megoldásához, mindenekelőtt a leszerelés megvalósításához, az államok, országok, népek közti új típusú, egyenlősen és méltányosságon alapuló kapcsolatok kialakításához, az igazságos politikai és gazdasági világrend fölépítéséhez.

A Helsinkiben elfogadott dokumentumokról, előírásaik életbeléptetéséről külön fejezetben szólt Nicolae Ceaușescu elvtárs. Rámutatott arra, hogy elsődleges fontosságot kell tulajdonítani a kontinens államai közti szabad és széles körű együttműködésnek, s a két- vagy többoldalú kapcsolatok ösztönzése végett célszerű volna újabb értekezleteket egybehívni az összes európai államok részvételével, s megbeszélni az együttműködéssel, technológiai cserével, kulturális és tudományos információkkal kapcsolatos kérdéseket. Ebben a szellemben Románia támogatja a Szovjetunió ama javaslatait, hogy hívjanak össze európai megbeszéléseket a szállítás, energiagazdálkodás, környezetvédelem és más megoldásra váró kérdések ügyében.

A helsinki konferencia folytatását jelentő és a nyáron megtartandó belgrádi tanácskozás kapcsán az elnöki expozé foglalkozott a kivándorlás kérdésével is: „Ami bizonyos problémákat, például a reális családgyesítést illeti, Románia hasonló kérdéseket már jóval a helsinki összeurópai értekezlet megtartása és a záróokmány elfogadása előtt a társadalmunkra jellemző legmélyebb humanizmus szellemében megoldott. Országunk a jövőben is munkálkodni fog azon, hogy az ilyen természetű problémákat hagyományos humanista politikája szellemében megoldja, Ugyanakkor azonban elmarasztalólag kell megállapítanunk, ha egyes országokban a humanitárius problémák iránti, úgynevezett érdeklődés ürügyén következetesen arra bujtogatnak különböző nemzetiségű román állampolgárokat, hogy hagyják el hazájukat, és vándoroljanak ki. Meg kell érteni, hogy az emigráció távolról sem humanitárius jellegű probléma, hanem mindegyik nép, az államközi viszonyok fontos politikai kérdése. Következésképpen a Románia egyes állampolgárainak kivándorlásra bujtogatását célzó külső akciókat Romániával szemben barátságatlan magatartásnak tekintjük.“

A magyar és a német nemzetiségű dolgozók tanácsainak április elején tartott ülésein a szülőföldhöz való ragaszkodás, a hazaszeretet, a néphez fűződő hűség volt a legfontosabb kérdés, amelyről úgyszólván minden fölszólaló beszélt. A tanácskozás során is bebizonyosodott, hogy az országban élő nemzetiségek ragaszkodnak e hazához, helytállnak a munkában és a szocialista Románia számottevő eredményeit magukénak tekintik, büszkék vívmányainkra, s határozott szándékuk, hogy tovább munkálkodjanak társadalmunk fejlesztésén abban a tudatban, hogy itt van jövőjük, itt a szocialista korszakhoz méltó elismerésben, megbecsülésben részesülnek.

Ilyen megközelítésben idéznék Bányai László elvtársnak a tanács ülésén elhangzott beszédéből: „Magyar értelmiségi nemzedékem, amely a század elején az erdélyi tájakon született, és ott töltötte gyermekkorát román testvéreink között — ez a nemzedék már fiatalon le tudta vonni a határozott és egész életre szóló következtetéseit. A fő konklúzióknak az volt, hogy bármilyen nyomasztóak is az idők terhei, önámító csodákat keresni, délibábokat kergetni határainkon túlra csalogó dolgok mind az egyén, mind a nép számára. Már akkor hitvallásunk volt, hogy az egyenlő jogok megteremtése, a testvéri együttélés megszilárdítása a román néppel, az összes történelmi viszontagságok együttes leküzdése az egyetlen járható út... Úgy éreztük, szívvel és lélekkel kötődünk a széles néptömegekhez, még akkor is, ha közülünk nem mindenki csatlakozott még az illegálitásban a Román Kommunista Párt harcához, és még nem érkeztek el mindannyian oda, hogy a

Madoszban, a párt által vezetett demokratikus antifasiszta szervezetben tevékenykedjenek. E nemzedék túlnyomó többsége a munkásosztályban, a román forradalmi erőkben támaszt, reményteljes szövetségest látott a romániai magyar dolgozó lakosság számára... A fasiszta uralom alóli felszabadulás után pedig a dolgozó tömegekkel együtt, feltétel nélkül bekapcsolódtak az új Románia demokratikus és szocialista építésébe.“

Az RKP Központi Bizottsága, a Nagy Nemzetgyűlés és a Legfelső Gazdasági és Társadalmi Fejlesztési Tanács együttes ülését — ismeretes — nagy várakozás előzte meg. Az ország közvéleménye várta a földrengés következményeinek elhárításában elért eredmények összegezését, a közeljövőben reánk váró feladatok fől-vázolását, a fontos elvi és gyakorlati bejelentéseket. Az együttes ülésen elhangzott elnöki expozé, a hozzászólások, a fontos bejelentések, a zárószó, majd pedig a közös határozat megfelelt a várakozásnak. Megerősítette népünket a szocialista rendszer iránti bizalmában, a kommunista párt politikájának helyességéről kialakított meggyőződésében s amaz elhatározásában, hogy töretlenül, lendületesen haladjon tovább a fejlett szocialista társadalom létrehozásának útján.

KORUNK

Az „otthon lenni“ természetrajza

Otthon nélkül nem vagyunk épek. Tudnunk kell, hogy az a lény, aki vagyunk, nem ér véget a bőrünk határánál; az a lény láthatatlan hálót vet ki magából a környező világra, s azt — ugyancsak láthatatlanul, fizikailag mindent a helyén hagyva — beöleli magába, asszimilálja, megalkotja belőle és testünk sejtjeiből az egyéniségünket. Enélkül nem vagyunk emberek a szó köznapi értelmében, nem vagyunk még csak élőlények sem; egymáshoz kapcsolódó zsigerek vagyunk egy csontvázon. Lombikbékák, akiket ott felejtettek a lombikban, akiknek lénye véget ér a lombik üvegfal-határánál.

De szerencsére ilyen gyakorlatilag nincs. Gyakorlatilag mindnyájan, mihelyt a világra jövünk, kivetjük a hálónkat a bőrünk határánál kezdődő valóságra, s nekifogunk azt magunkba olvasztani; amilyen mértékben terjesztjük egyre messzebb befogadóképességünket, olyan mértékben leszünk egyre inkább emberek és egyéniségek, s gazdagodunk a mivelünk-azonosult univerzummal — az otthonnal. Nem mi, emberek találtuk ki az otthont; a folyamatos lét mélységéből, az őskor hajnalánál sokkal messzebről jött velünk a fogalma. Fogalma? Nem, hiszen még nem voltak fogalmaink, amikor otthonunk már volt, lett légyen az egy barlang, egy leveles gallyakból rakott fészek, egy szélvédett hely a bozótban, s mindennek akkora környéke, amekkora megismerhető és megismerendő, betéríthető és betérítendő egy állati idegrendszer kivetette hálóval; nem az otthon fogalma jött tehát velünk a lét mélységéből, hanem a legelemibb szüksége.

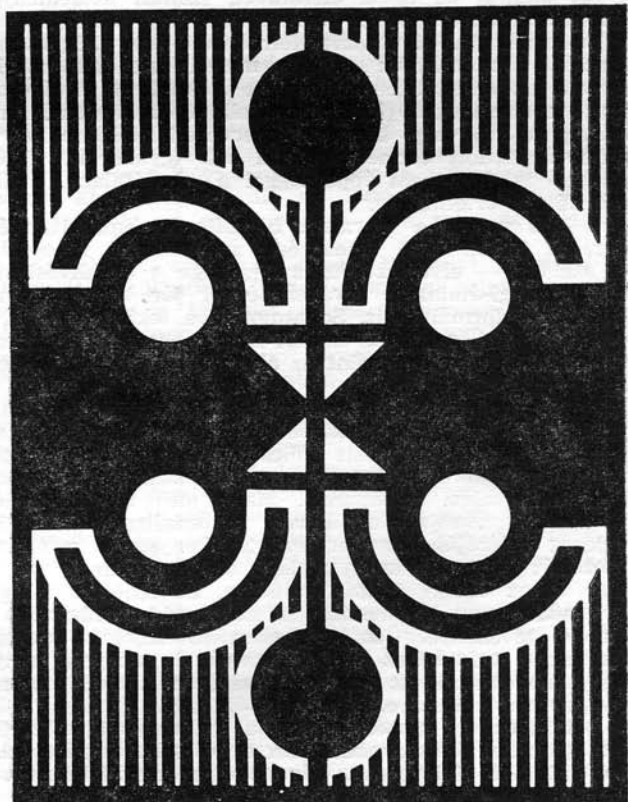
Otthon nélkül nincsen közösség. Testünk börtön, megoszthatatlan magánzárka; csak annak révén tehetünk szert embertársakra, csak annak révén léphetünk közösségre embertársakkal, amire közösen vetettük ki láthatatlan hálónkat; a világ egy darabja, amely a te egyéniségednek is alkotórésze, az enyémnek is — s akárkiéne még, hiszen fizikailag mindent a helyén hagyva építettünk mindent magunkba — tulajdonképpen az egyetlen közös javunk. Ezért állsz közel hozzám, ha egy bölcsőben ringattak mindkettőnket, különben hiába vagy testvérem; ezért vagy a barátom, ha egy utca köveit, egy iskola padjait koptattuk; ezért értünk szót, s ezért érdekel, amit mondasz, ha földim vagy, honfitársam vagy.

Meddig terjed a hálónk? Mekkora darab világ fér be az egyéniségünkbe alkotórészként? Nos, erre nincsen szabály, mint ahogy azt sem tudhatja senki újszülött korunkban, mennyi lesz később a testmagasságunk; a hálónk, a befogadóképességünk, mindenesetre egyénenként változik, és mindenesetre — véges. Táguló tendenciát mutat, de véges. Mind térben, mind időben. Nyilvánvaló, hogy a szülői házról már az első életévekben kiterjed a szülőfalura, a szülővárosra, később a szülőföldre és a szülőháza; nyilvánvaló, hogy intellektuális fejlődésünk velejárója a tágulóképessége, történelmi léptékben, s hogy modern korunkban, amikor idegen bolygók rejtelmét kutatjuk, az egész Földet kellene otthonunknak

érezniük; — ám halljuk azt is, hogy a megapoliszok lakói nincsenek otthon a szomszédos negyedben, olvassuk azt is, hogy a pszichológusok szerint otthon-érző képességünknek adott „térfogata” van. Ha nagyobb darab világra vetjük ki a hálónkat, hálónknak ritkábbnak kell lennie, hogy kiteljen a saját anyagából; részletek siklanak ki belőle, meleg illan el ritkábbra szőtt szemein; az ismert helyett csak a tudomásul vett marad benne, s a viszony, ami a túl mohón hálónkba fogott nagy darab világhoz fűz bennünket, a szeretet helyett jobb esetben is csupán a felületes rokonszenv.

S ez csak a tér dimenziója — de ott van még az idő dimenziója is. Hálónk, mint testünk szövetei, csak fiatal korunkban rugalmas; a mechanizmus, amely testünkből s a hálónkba fogott környezetünkből egyéniségünket formálja, felnőtt korunkban beszünteti tevékenységét, mint az a mechanizmus is, amely testünk növekedését szabályozza; kialakulunk, s nem változtathatatlanul ugyan, de egészünkben mégis csak alig-alig változhatóan éljük le az élnünk adatott időt. Ez a sorsunk. S ebből az következik, hogy otthonunk csak egy lehet, az az egy darab világ, amely az egyéniségünkbe akkor épült be, mikor az kialakult; s ebből megint az következik, hogy talán lehet a bölcsőhelyünkön kívül máshol is hely számunkra a világon, de mi ott csak többé-kevésbé szívesen látott avagy csak megtűrt vendégek leszünk mindig. Otthon csak *itt*hon vagyunk.

Veress Zoltán

Bak Imre grafikája

Gramsci és a gyakorlat filozófiája

Századunk kiváló marxista filozófusának, Gramscinak a munkássága alapvetően hozzájárult a marxista gondolkodás eredeti szemléletének megértéséhez, jelenkori fejlődéséhez. Ezméit azonban — sajnos — kevésbé ismerik és hasznosítják, nem találták meg meg helyüket a jelenkori marxizmusban.

Életműve állandó törekvés arra, hogy felszínre hozza a marxista filozófia eredetiségének és sajátosságának jegyeit, s ugyanakkor ettől elválaszthatatlanul szakadatlan elhatárolódás a dogmatizmus eszméitől, amelyek Gramsci életének utolsó évtizedében a marxizmuson belül eluralkodtak. Azon kevesek közé tartozott, akik marxistaként már a harmincas évek végén meglátták a dogmatizmus torzító szerepét a marxista gondolkodásban.

Gramsci különös figyelmet fordít arra, hogy föltárja a marxista filozófiának mint a *praxis filozófiájának* alapvető vonásait. Ez az elnevezés nem véletlenszerű, nemcsak azt szolgálta, hogy kijátssza a fasiszta cenzúra szigorát, hanem a marxista filozófiának az eredeti forrásokkal megegyező értelmezését szolgálta. Az olasz gondolkodó itt elhatárolja magát a Plehanov-féle felfogástól, amely azonosította a marxista bölcséletet a hagyományos materializmussal, „kissé felülvizsgált és javított formájában (a »dialektikával« javítva...)” s így elvezetett a marxizmus vulgarizálásához.

A marxista bölcséletnek mint a gyakorlat filozófiájának eredetisége — Gramsci megállapítása szerint — abban áll, hogy képes volt meghaladni az anyag és a szellem közötti spekulatív ellentétet, azt az ellentétet, amelyben a Plehanov-féle irányzat a marxista filozófia sajátos viszonyítási rendszerét látta. Ez a gondolat áthatja az egész életművét, számos közleményében közvetlenül, megfogalmazottan vagy rejtetten benne van. Így például a marxista filozófiát jellemző új monizmusra hivatkozva félreérthetetlen világossággal megállapítja, mit is jelent ez a monizmus: „sem a materialista, sem az idealista monizmus-fogalmat, hanem az ellentétek azonosságát a konkrét történelmi aktusban, vagyis az emberi tevékenységet (történelemszellem) konkrétan, amely elválaszthatatlanul összekapcsolódik egy bizonyos szervezett (történetivé tett) »anyaggal«, az ember által átalakított természettel. A tett (gyakorlat, történés) filozófiája, de nem a »tisztá« tetté, hanem éppenséggel a »tisztátalan«, reális tetté, a szó legprofánabb, legvilágibb értelmében.”

Más szóval a marxista filozófia az emberi tevékenység természetében gyökerezik (innen ered elnevezése: a gyakorlat filozófiája), az ellentétek — anyag és szellem — elválaszthatatlan egysége a cselekvésben nyilvánul meg, mely nemcsak anyagi-átalakító tevékenységgel jár együtt, hanem a szellemi tevékenység különböző formáival is. Sokatmondó e tekintetben az, hogy Gramsci úgy jellemzi a gyakorlatot, mint az emberi akarat — a felépítmény — és a gazdasági struktúra közötti viszonyt, mint az akarat, a szellem és a gazdasági, átalakító tevékenység egységét.

A huszadik század marxista filozófiájáról állapította meg Gramsci, hogy „a valóságban még reprodukálódik a materializmusnak és az idealizmusnak az első Feuerbach-tézisben bírált kölcsönösen egyoldalú pozíciója, és mint akkor, bár magasabb fokon, most is szükséges a szintézis a gyakorlat filozófiájának egy magasabb fejlődési szakaszán”. Marx első Feuerbach-tézisében megfogalmazta azt a gondolatot, miszerint a régi materializmus korlátja az volt, hogy kizárta a valóság szférájából az emberi tevékenységet, a társadalmat. Az új materialista filozófiát arra a viszonyra kell alapozni, amely az ember gyakorlati tevékenysége és az érzéki dolgok valósága, az objektív világ között van. Marx szövege ily módon egy új monista filozófia kidolgozásának eszméjét veti fel, mely az emberi tevékenység sajátosságaira és objektív szerepére támaszkodik, ennek a természeti valósághoz való viszonyát is kifejezi, melyben az is bennefoglaltatik, hogy megváltozik az anyag és szellem közötti viszony, a filozófia hagyományos viszonyítási rendszere.

Mindez azt igazolja, hogy a marxista filozófia Gramsci-féle értelmezése teljes egészében összhangban van e bölcsélet forrásaival, a Marx és Engels műveiben található felfogással, bár az olasz marxista nem ismerhette teljes egészében ezeket a munkákat.

A marxizmus mint a gyakorlat filozófiája másféleképpen materialista és dialektikus, mint az előző materialista és dialektikus filozófiák. A marxista filozófia azért igazán materialista és dialektikus, mert a társadalom mint alany és a természet mint tárgy közötti viszonyra, a gyakorlatra épít.

Gramscinál ennek az értelmezésnek számos implikációja van, ezek közül csupán kettőt említettünk meg. Az első arra vonatkozik, hogy a filozófia miként fogja föl az objektív valóságot annak az elméleti nyitásnak az alapján, amelyet a praxis a történelem minden szakaszában és pillanatában biztosít. Az objektív valóság megismerését a társadalom termékeként létező megismerő emberi szubjektum és a természet közötti viszony határozza meg. E megismerő tevékenységet nem lehet tehát kiragadni történelmi összefüggéseiből, s éppen ez a gondolat határozza el a Gramsci-féle magyarázatot a mechanikus materializmusra jellemző felfogástól.

A marxista filozófia az emberi tevékenység sokoldalú viszonyait és formáit a valóság, a lét objektív jellegére vezeti vissza. Gramsci — Engelsnek abból a megállapításából kiindulva, mely szerint a világ valóságos egysége anyagiságában van, s ezt a filozófia és a természettudományok hosszas fejlődése igazolja — leszögezte, hogy ez az engelsi formula „a helyes felfogás csíráját tartalmazza, mert az objektív valóság bizonyítása végett a történelemhez és az emberhez fordul.” Ennek alapján így folytatja: „Az »objektív« mindig »emberileg objektív« jelent, ami pontosan megfelelhet a »történelmileg szubjektívnek« [...] Az ember annyiban ismer meg objektív módon, amennyiben a megismerés az egész, egy egységes kulturális rendszerben *történetileg* egyesített emberi nem számára reális.” Gramsci, elhatárolva magát a metafizikus materializmusra jellemző dogmatizmustól, ezt a következtetést vonja le: „Az »objektív« fogalma a metafizikus materializmusban, úgy látszik, egy az emberen kívül is létező objektivitást kíván jelenteni; de amikor azt állítják, hogy akkor is létezne egy valóság, ha az ember nem volna, akkor vagy metaforát használnak, vagy a miszticizmus egy formájába esnek. A valóságot csak az emberhez való viszonyában ismerjük, s mert az ember történelmi levés, a megismerés és a valóság is levés, az objektivitás is levés stb.”

E rendkívül fontos szövegben benne van az a gondolat, hogy a valóság, a lét objektivitása mint a megismerés eleme nem fogható föl az emberen kívül, ami semmiképpen sem vonja kétségbe a valóság külsőlegességét és genetikai elsődlegességét a társadalomhoz, az emberhez viszonyítva. A pontosabb kifejezési mód mentesítette volna a Gramsci-szövegeket a téves értelmezések lehetőségétől. A Gramsci-féle elképzelés az objektív valóság eszméjét egyetlen létező tudományos területre, a gyakorlat területére összpontosítja, a tevékenységre, „amelynek révén az ember a technikán keresztül viszonyba lépve a természettel, megismeri ezt és uralkodik rajta”. Ebből következik az objektív megismerés kritériuma, az, hogy az emberi gyakorlat az egész emberi nem számára általános érvényű.

Ugyanilyen látószögből vizsgálja Gramsci az *anyag* filozófiai fogalmát is. Nem vezeti vissza ezt a kategóriát a különböző fizikai és kémiai tulajdonságokra, hanem „társadalmilag és történelmileg a termelés számára szervezett” valóságnak tartja, más szóval az anyag alapvető sajátosságának azt jelöli meg, hogy a gyakorlati-átalakító tevékenység tárgya. Így ír: „Világos, hogy a gyakorlat filozófiája nem foghatja fel az »anyagot« sem abban az értelemben, ahogyan a természettudományok (a fizika, vegytan, mechanika stb., amelyek az anyagról alkotott fogalmát történelmi fejlődésében kell regisztrálnunk és tanulmányoznunk), sem abban, ahogyan a különféle materialista metafizikák értelmezik. Az anyag különböző fizikai (vegyi, mechanikai stb.) tulajdonságait, amelyek összességükben az anyagot alkotják [...] tekintetbe vesszük, de csak amennyiben produktív »ökonómiai elemek« válnak. Az anyagot tehát nem mint olyant kell szemlélünk, hanem mint társadalmilag és történelmileg a termelés számára szervezettet, a természettudományt tehát mint lényegénél fogva történelmi kategóriát, emberi viszonyt.”

A marxista filozófia Gramsci-féle értékelésének másik fő implikációja az elmélet és a gyakorlat közötti egység értelmezésére vonatkozik. E tekintetben az első figyelemreméltó elem az, hogy visszaveri azt a dogmatikus és mechanista felfogást, amely az elméletet a gyakorlatnak, a társadalmi tevékenységnek alárendelt, azt kiegészítő szereppel ruhazza föl. Gramsci — teljesen megalapozott — véleménye szerint „a gyakorlat filozófiájának legújabb kifejtéseiben az elmélet és gyakorlat egysége fogalmának elmélyítése még kezdeti stádiumban van: még megvannak a mechanista felfogás maradványai, mivel úgy beszélnek az elméletről, mint a gyakorlat »kiegészítéséről«, »tartozékáról«, mint a gyakor-

lat szolgálójáról". Az elmélet ezzel szemben minden történelmi aktus szükségképpen alkotórésze, megvalósulása megköveteli a heterogén akaratok és célok homogenizálását, ami csak azonos felfogás (elmélet) alapján lehetséges. Ahhoz, hogy az elmélet és gyakorlat egysége megvalósuljon — a kettő végül is természeténél fogva különbözik egymástól —, az elméletet állandóan össze kell vetni a gyakorlattal és a gyakorlatot az elmélettel. Ez a konfrontáció ösztönzi, tökéletesíti vagy alakítja át a gyakorlatot, ez növeli hatékonyságát, s valósítja meg az elméletet. Az elmélet és a gyakorlat egysége — mutatott rá Gramsci — „kritikai aktus” (s ezzel elhatárolta magát a dogmatikus nézőponttól, amely apologetikus aktusnak tartotta ezt a kapcsolatot), „amelynek révén a gyakorlat racionálisnak és szükségszerűnek, vagy az elmélet realiztikusnak és racionálisnak bizonyul”, s ez azt jelenti, hogy fel kell tárni, mennyiben szükségszerű a gyakorlat, s az elmélet mennyiben vezet adekvát megismeréshez.

Ki kell emelnünk, hogy Gramsci kitartóan védelmezte a marxista filozófia eredetiségét és az önmagával való sajátos azonosságát, a többi filozófiai áramlattal szembeni függetlenségét és különbözőségét, előfeltevéseinek és eszméinek homogeneitását s a termékeny igazságok felmutatásának képességét. Mindebben igazolva látta a marxista filozófia *forradalmi* jellegét.

Éppen ezért a legnagyobb mértékben egyetérthetünk ezzel a megállapítással: „Az ortodoxiát nem a gyakorlat filozófiájának egyik vagy másik követőjénél, nem az eredeti tantól idegen áramlatokhoz kötődő egyik vagy másik tendenciában kell keresnünk, hanem abban az alapvető gondolatban, hogy a gyakorlat filozófiája »elegendő önmagának«, rendelkezik minden alapelemmel nemcsak ahhoz, hogy kiépítsen egy totális és integrális világnézetet, megszerkessze a természettudományok totális filozófiáját és elméletét, hanem ahhoz is, hogy életre hívja a társadalom integrális gyakorlati szervezetét, azaz totális, integrális civilizációvá váljék.”

A marxista filozófiának a gyakorlat bölcselteként történő Gramsci-féle látatása természetszerűleg körvonalazta a társadalmi determinizmusra vonatkozó értelmezést is. Ezen a területen is elhatárolja magát a mechanicista és dogmatikus tételektől, amelyeknek — mint tudjuk — a legártalmasabb következményei a társadalmi determinizmus körében jelentkeztek. Gramsci a mechanizmust jellemző egyoldalú gazdasági reduktívizmussal szembehelyezi a társadalmi viszonyok és jelenségek bonyolultságát, strukturális összetételük sokoldalúságát. Gramsci elutasítja azt a mechanicista tételt, amely a felépítményi jelenségeket s ezen belül a művelődést másodlagosnak tartja, s ezzel szemben mindezek szükségképpen szerepét hangsúlyozza minden társadalmi akcióban és folyamatban.

A társadalom bonyolultságát, a társadalmi viszonyok egészében jelentkező tagoltságát Gramsci a „történelmi blokk” fogalmával fejezte ki, s e kategóriának jelentős kihatásai vannak a Gramsci-életmű egészére. Egyfelől e fogalom az alap és a felépítmény tagolt egységére utal: „Az alap és felépítmény »történelmi blokkot« alkotnak, vagyis a felépítmény bonyolult, ellentmondásos és heterogén egésze a társadalmi termelési viszonyok egészének a tükröződései.” Másfelől a történelmi blokk fogalma magában foglalja a társadalom anyagi erőit is, ez utóbbiak — Gramsci kifejezésével — „jelentik a tartalmat s az ideológiák a formát; a tartalom és forma megkülönböztetése tisztán didaktikus: az anyagi erőket nem lehetne történelmileg megragadni forma nélkül, s az ideológiák anyagi erők nélkül egyéni gondolattekervények lennének.”

A Gramsci-féle felfogás ily módon meghaladta a társadalmi jelenségeket szigorúan csak alapra és felépítményre tagoló marxista osztályozást, nem vette figyelembe a különféle társadalmi kategóriákat, az anyagi tényezőket a társadalom működésében és fejlődésében, s a gazdaságot spekulatív módon a társadalmi létet uraló „titokzatos”, „természetfölötti” jegyekkel ruházta föl. Ezzel szemben Gramscinál a társadalom úgy jelentkezik, mint a gazdasági szerkezetnek, az általa meghatározott osztályoknak vagy anyagi erőknek, valamint a felépítménynek belső egymásba szerveződése. A fenti Gramsci-szöveg felszínre hozza a társadalmi erők és az ideológiák közötti kölcsönhatást, elválaszthatatlan egységüket, amelyen belül az ideológiák olyan mértékben „történelmileg szerveztettek”, amilyen mértékben megfelelnek „bizonyos struktúráknak”, vagyis ekképpen „érvényességük »lélektani« érvényesség”, abban az értelemben, hogy „»szervezik« az embertömegeket, alakítják azt a tervnumot, amelyen az emberek mozognak, tudatára ébrednek helyzetüknek, harcolnak stb.”

A társadalmi determinizmus ekképpen Gramscinál — akárcsak a marxizmus megteremtőinél — úgy jelentkezik, mint a társadalomegész minden alkotóeleme közötti elválaszthatatlan kölcsönhatás megnyilvánulása. Ebben a felfogásban a felépítmény szerepe ugyanolyan fontos, mint a gazdaságé. Ez az álláspont

ellentétben van a dogmatizmus felfogásával, amely bár kiemelte a felépítmény hatását, ezt mégis úgy képzelte el, hogy kivételesen, mellékesen, csak bizonyos társadalomfejlődési szakaszban — a forradalmak idején — mutatkozik meg sürí- tetten.

„El kell mélyítenünk a gyakorlat filozófiájában a felépítmények konkrét (történelmi) értékének fogalmát — írta Gramsci —, közelebb hozva azt a »történelmi blokk« [...] fogalmához. Ha az emberek a felépítmények területén ébrednek tudatára társadalmi helyzetüknek és feladataiknak, akkor ez azt jelenti, hogy alap és felépítmény között szükségszerű és vitális kapcsolat van.“ Amikor Gramsci aláhúzta az ideológiák szerepét — persze nem hagyta figyelmen kívül azt sem, hogy ez a kifejezés a „hamis tudat“-ot is fedheti —, az ideológiát úgy értelmezte, mint meghatározott eszmék rendszerét, a politikai harc eszközeit, s leginkább azt a tényt emelte ki, hogy az ideológia a politikai harcnak és gyakorlatnak s az ennek alapját alkotó osztályviszonyoknak szükségszerű eleme.

Mindez nyilvánvalóvá teszi, mennyire központi helyet foglal el a *történelmi blokk* fogalma Gramscinak a társadalmi determinizmusra vonatkozó felfogásában. Nem véletlen, hogy Gramsci a munkásosztály forradalmi akcióit is e kategóriával jellemezte, mely harcnak szerinte a kapitalizmusra jellemző történelmi blokkot a szocialista történelmi blokkal kell helyettesítenie. Maga a fogalom is arra készlet, hogy történelmileg közelítsük meg a forradalmi folyamatot, annak összetevőit, és hogy kellő figyelmet fordítsunk az alkotóelemek — a társadalmi erők, ideológiák — diszharmonijára, sajátos autonómiájára, annak érdekében, hogy megvalósuljon az új társadalmi tagoltság, az új társadalmi elemek közötti új kölcsönhatás.

Gramsci a társadalmi determinizmust globális determinizmusként értelmezte. Ez kiderül azzal a mechanicista értelmezéssel szemben megfogalmazott kritikájából, amely értelmezés a gazdaságnak a társadalomfejlődésben játszott meghatározó szerepére vonatkozó marxista tételt a termelőtechnikának a társadalomban és a történelemben megmutatkozó oksági funkciójaként fogta föl. Ebben az összefüggésben Gramsci rámutatott arra, hogy Marx számára „a gazdasági fejlődést anyagi feltételek határozzák meg, a feltételeket azonban sohasem korlátozzák pusztán »a technikai eszközök átalakulására«“. A mechanicista felfogás — Gramsci megállapítása szerint — összetéveszti a technikai eszközök fejlődését a gazdasági erők fejlődésével, tagadja a termelési viszonyok meghatározó szerepét, csupán az anyagi dolgokra fordítja figyelmét, nem pedig a társadalmi erőkre és viszonyokra, tehát nem az emberi jellegre, amely az anyagi dolgokban testet ölt.

A mechanicista látásmód azért vezet fatalizmushoz, mert a társadalmi szükségszerűség, a társadalmi törvények kérlelhetetlenségéből indul ki. Gramsci ezzel szemben elismeri a társadalmi törvények sajátos voltát a természeti törvényszerűséggel szemben, és kiemeli a társadalmi tevékenység bonyolultságát. Így feltételezi a változatos egybeesést a társadalmi erők szubjektív alkotórészei és a véletlen események között, mivel a társadalmi szükségszerűség mentes mindenféle automatizmustól a követelmények érvényesítésében, s mivel e követelmények megnyilvánulása csak ritkán vonja maga után az ok és okozat egyidejűségét.

Az alapnak a társadalmi determináltságon belül betöltött automatikus és engesztelhetetlen szerepét valló felfogás bírálataként megállapította, hogy „a struktúra fogalma, ha »spekulatív módon« fogjuk fel, bizonyára »rejtett istenné« lesz.“ A társadalmi törvények nem *könyörtelenek*, mivel a természeti törvényektől eltérően tendenciájellegük van. Gramsci hangoztatta, hogy a gazdasági törvények tendenciátörvények, „amelyek nem naturalisztikus értelemben, hanem »történelmi« értelemben vett törvények“, s úgy kapjuk meg őket, hogy „bizonyos számú elemet elszigetelünk, tehát mellőzzük az ellenük ható erőket“.

A társadalmi törvények tendenciájellege többek között megmagyarázza azt a tényt, hogy valamely objektív társadalmi szükségszerűség körvonalazódása még nem azonos annak kielégítésével, mivel a társadalmi szükségszerűségnek nincsenek gépies és közvetlen okozatai. A társadalmi törvények e sajátosságának megfelelően csak a társadalmi módosulások irányát lehet föltárni, azt a harcot, amelyet e törvények megkövetelnek, a benne részt vevő társadalmi erőket, de az okozatok megvalósulásának ütemét, az anyagiasodásuk időtartamát nem.

Gramsci műve halála után negyven évvel is mély, bátor és következetes marxista gondolkodásra ösztönöz, a társadalmi gyakorlatot érintő legidősebb problémák felé való kitérülésére, a legvitatottabb kérdések közvetlen vonatkozásainak vizsgálatára, olyan gondolkodásra, amely mentes a szentenciáktól, s éppen ezért új kutatásokra, az elmélet tökéletesítésére buzdít.

Balázs Sándor fordítása

Gondolat és funkció

Bevezetés egy eszmetörténeti monográfiához

A történelmi eseményeknek az első világháborút követő nagy összetorlódása idején a jövőformálás lehetőségeiben bizakodó radikális-polgári és plebejus-népi szellem útjára indított egy eszmét, a transzilvanizmus eszméjét, amelyet aztán a megváltozott viszonyok első aktivista értelmiségi nemzedéke rövidesen erkölcsi-politikai krédóvá, közéleti magatartásnormává és irodalmi-kulturális princípiummá szélesbített. Előképekre és hagyományokra is apellálva, Cserei Mihály és Apor Péter régi haragvásait, Kemény Zsigmond és Petelei István hajdani viaskodásait is idézve, de tartalmát és pátozsát elsődlegesen az aktuális történelmi feladatokból merítve, a transzilvanizmus a húszas-harmincas évek romániai magyar közéleti és kulturális törekvéseinek egyik legfőbb ideológiai motívumát jelentette. *A megbukott birodalmi szemlélettel való leszámolás szándékát, az új adottságok tudati-gyakorlati befogadásának realizmusát és az együtt élők becsületes egymásra találásának eszményét hordozva kialakulásakor magában, az erdélyiség gondolata mintegy negyedszázadon át jelentős alakító-strukturáló tényező volt.*

Históriai érvényességének első meghirdetői számára a transzilvanizmus főképpen a történelem követelményeivel való számvetés és a közösségi helytállás igéjét jelentette, de megfogalmazásába kezdettől fogva belejátszottak bizonyos regionális irodalmi és művészeti aspirációk is. A tudatbetájoló és a közösségi felelősséget ébresztgető tevékenységben, a demokratikus közületi formák kialakításáért és a román—magyar sorsközösség gyakorlati elismertetéséért folytatott harcban megnőtt a leírt szavak értéke, a művészet és az irodalom újszerű közéleti szolgálatba állításáért vívott küzdelemben pedig sajátos nyomatékokat kapott a szülőfölddel azonosulni tudó ember apoteózisa. Mindez a transzilvanizmusban a „művészetből való feláldozással” koncipiált politikának és a „politikából való feláldozással” koncipiált művészetnek¹ bonyolult és sokszoros egymásra rétegződését eredményezte. Egy sokszínű opalizáló, intencionális tartalmát tekintve nagyon tág szellemi-művelődéstörténeti jelenség jött létre, amelyet értelmezni és vállalni lehetett viszonylag eltérő világnézeti álláspontokról is.

A tartalmi-jelentésbeli szétterültséggel, ami a transzilvanizmust egyfelől rendkívül hatásossá, másfelől erősen támadhatóvá tette, természetesen fogalmi-konceptuális lazaság párosult. A transzilvanizmus nem módszeresen kidolgozott és egymásba kapcsolódó tételekre tagolt elmélet volt, nem rendelkezett szilárd logikai koherenciával, nem építkezett szigorúan lehatárolt fogalmakra. Az erdélyiség társadalomelméleti premisszái és közéleti vagy irodalmi-kulturális konzekvenciái ellen fel-felgerjedő támadások miatt a transzilvanizmus hívei egyeztek nézeteiket elméleti bordázattal is ellátni, de világosan artikulált eszmerendszerré, átfogó történelmi tanná vagy kultúrpszociológiai koncepcióvá a transzilvanizmus mégsem nőtte ki magát soha. Még a kiinduló fogalma, illetve az önmeghatározó alapszava is esetleges módon formálódott és bomlott különböző szóalakzatokra.

Kezdetben a transzilvanizmus képviselői, főleg az objektíve adott históriai helyzetet s a helyzettől megkövetelt közéleti-kulturális gyakorlatnak a helyzetben jelen levő feltételeit akarván hangsúlyozni, egyszerűen csak „Erdély”-t vagy „erdélyiség”-et mondtak, később viszont már inkább „erdélyi szellem”-ről, „erdélyi lélek”-ről, „erdélyi gondolat”-ról beszéltek. A transzilvanizmus eszmei erőterében született színtagmáknak és definiáló szavaknak ebben a váltakozásában nem állapítható meg semmilyen koncepcionális rend vagy szabályszerűség. A retrospektív kategorizáló hajlandóság nemegyszer olyan következtetésre jutott, hogy ott, ahol a transzilvanizmus „erdélyi gondolat”-ként került előtérbe, „erős politikai beleérzés hatotta át”, ott viszont, ahol „erdélyi szellem”-ként fogalmazódott meg, „inkább irodalom volt, költészet, írói magatartás és hősi romantika”.² Valójában azonban ilyen fogalmi-értelmi tagolódás nem létezett. A különböző fogalmi változatok és jelzős kifejezések jórészt egyetlen diffúz szinonimia-körön belül mozogtak, s ha itt-ott át is sejlettek rajtuk bizonyos egyéni értelmi preferenciák vagy érzelmi vonzalmak, következetes tartalmi terminusokká nem polarizálódtak soha. A transzilvanizmuson belül jelentkező eltérő vélekedések sem a húszas években, sem később nem kötődtek határozott fogalmi centrumokhoz, hanem általában ugyanazokat a

szintagmákat variálták az alkalomnak és a diszkurzív jellegű fejtegetések vagy a lírai-vallomások szövegek kívánalmainak megfelelően.

A transzilvanizmus elméleti-konceptuális lazasága részint magából a transzilvanizmus jellegéből, szellemi-közéleti célkitűzéseiből és megnyilatkozási lehetőségeinek társadalmi-politikai korlátozottságából adódott, részint pedig létrejöttének alanyi feltételeiből eredt. A transzilvanizmus megalapozói és szellemi-közéleti tényezőivé fejlesztői nagyrészt írók, újságírók voltak, a szép szó és a saját munkásai, olyan emberek, akik a történelem kihívásával szembeszegezhető közösségi racionalitás szószólóiként is, de olykor még kimondottan politikai szerepvállalásaikban is magukkal hurcolták a személyes viszonylatokra és morális attitűdökre bontott világ képzetét. Az elvégzendő feladatokat illetően szinte mindannyian igen magas fokú realitásérzékkel rendelkeztek, s a közéletiség szenvedélye sokuknál analitikus készséggel párosult, de a stilsztikum hatalmának hitét nem voltak hajlandók feladni, s a normatív-dedukciós valóságértelmezésnek a művészetben megszokott logikáját nem tudták diszkurzív logikára átcserelni.

Ennek a szemléleti tájékozódásnak az első világháborút követő évek viszonylatában kétségkívül objektív gyakorlati-ismeretszociológiai háttére is volt; nem véletlenül kerültek ekkor az írók a „gátkötő munka“ élvonalába. A történelem ritkán tesz fel egyfeleképpen megválaszolható kérdéseket, s még ritkábban elég-szik meg a távolságot tartó reflektív válaszokkal. Az új államiságba való alkotó beilleszkedés és a román—magyar egyetértés történelmi parancsolatját, tehát az adott idő objektív logikáját, az odaadás és a felelősségtudat fátyolosabb logikájával is szükségszerűen szolgálni igyekezett. Távolról sem csupán a szubjektív elfogultság, hanem az adott történelmi helyzet szövevényességét átlátó s a csüggeteg szenvedtelenség társadalmi veszélyeit felismerő intellektus is szólott Szentimrei Jenőből, amikor 1921-ben így kelt a transzilvanizmus védelmére.

„— Mutassa ki! — hangzik az ellenvetés azok szájából, akik mindent tételelesen és rendszerbe foglaltan tudnak csak percipiálni, de akiket a könyv teljesen eltávolított már az élő élettől.

Es felelem erre:

— Nem mutatom ki!

Es ők kifogásolják:

— Így nem lehet tudományos a vita!“

„En érzem és magyarázom, te nem érzed, tehát cáfolsz.“³

Természetesen még más tényezők is közrejátszottak abban, hogy a transzilvanizmus meghirdetői nem nyújtottak éles körvonalú ideológiai képletet. Feltétlenül közrejátszottak például azok a népi liberális elképzelések, amelyek a transzilvanizmus társadalmi-közösségi aktivizmusprogramját jellemezték; ez a program koncepcionális oldalon koalizáló tágasságot és nagyvonalúságot tételezett fel. „A mi magaslatra-törekvésünk pedig minden igenlésnek, minden pozitívumnak az összehozása, ellenkező partok átívelése, a tűznek és víznek munkateremtő és alkotó gőzzé való összeforrósítása“ — írta 1921-ben Paál Árpád⁴, s nyilvánvaló, hogy egy ilyen célkitűzés, lett légyen bár merőben illuzórikus, nem kedvezett a doktrinális egyértelműségnek. A transzilvanizmus mindig többet sugallt és többre ösztökélt, mint amennyit explicit formában kifejezésre juttatott, s mindig körülvette az elkötözött gyakorlati-alanyi magatartásnak egy olyan „árnyékszónája“, amelyben oldottabbá vált minden teoretizáló hang.

Amikor a húszas évek második felében a reakciós és konzervatív körök konzolidálódása s a polgári-plebejus radikalizmus háttérbe szoríttatása folytán a politikai és nemzetiségi viszonyok alakulása olyan irányt vett, mellyel szemben a kezdeti transzilvanizmus sokat ígéro eszméinek bizonytalan jövőjü ideálokká kellett torzulniuk, a szabatos kimunkaltság hiánya mindinkább az erdélyiség-gondolat belső hiányává, negatív meghatározottságává vált. A kisebbségi életnek a maga osztályantagonizmusaiival, valamint az ország és Középkelet-Európa társadalmi-politikai állapotváltozásaival összefüggő kollíziói közepette a transzilvanizmus képviselőinek mind kevesebb lehetőségük volt arra, hogy a közvetlen közéleti munkából döngöljenek szemléletük alá szilárd talajt. Az erdélyiség-gondolat ellégiességének ily módon előállott veszélyét csupán az ellensúlyozta valamelyes mértékben, hogy jobbadán az irodalom területére visszavonulván, olyan formai meghatározottságok közé került, ahol az eszmének a jelenszerszerűbe való átsiklatása és az érzékiben való megragadása nem szemléleti fogyatékosság, hanem törvény. Az írói ars poeticává és lírai látásmóddá szublimálódott transzilvanizmus természetszerűleg mondhatott le a fogalmiság és diszkurzivitás igényéről, s a gondolati meggyőző erő követelményét feszélyezettség nélkül oldhatta bele a művészi hitelesség külön logikájú követelményébe.

Gyakorlati cselekvésmodell és dedukciós valóságmagyarázat, egyenes tartású közösségi realizmus és metaforákba hajló érvelés, megfontolt jövőszervező igyekezet és fogalmi rend nélküli eszmeiség: ellentmondásos, látszólag széthúzó elemek léptek szimbiózisa a transzilvanizmusban. Az erdélyiség kezdeti népi-plebejus politikuma elválaszthatatlanul egybefonódott a társadalmi haladásban megtépzott hittel is hinni akaró októbriista értelmiség törekvéseivel; befelé irányuló életépítő aktivizmusa pedig összekapcsolódott a külső gyalázatoktól, a tizennyolcas-tizenkilences forradalmakat követő fehérterrortól s a Bethlen-féle neobarokk retardációtól való elhatárolódással. Mindez még tovább bonyolította a transzilvanizmus szerkezetét. Amikor aztán az ellentmondásos szimbiózisos átvételtek az irodalom sajátos anyagú régióiba is, teljessé vált a látszat: a felületes szemlélő számára a transzilvanizmus valamiféle merőben kontúrtales, inkább retorikai, mint valóságos jelenségnek tűnt.

A transzilvanizmus tartalmi-jelentésbeli szétterültsége és megnyilvánulásformáinak helyzet adta váltakozása tagadhatatlan tény. De ugyanúgy tény az is, hogy minden szétterültsége, hangsúly- és alakváltozása ellenére a transzilvanizmus jól megvont szemléleti rádiusszal és közéleti-kulturális preferencia-szférával rendelkezett. A kérdés csupán az, hogy hol húzódott, meddig terjedt ez a szemléleti rádiusz, és miként határolható körül a hozzá tartozó preferencia-szféra.

Gaal Gábor 1927-ben, amikor még „mitikus híru”-nek, de „mindenekben valahogy mégis létező”-nek tartotta a transzilvanizmust, elsősorban annak irodalmi dimenzióira figyelve, úgy vélte, hogy lényegét csak „a stílusnak, a nyelvnek s a formák felelemzésének útján” lehetne igazán megragadni.⁵ Gaál Gábornál — bár irodalmi tájékozódásában a forma kérdései egy ideig központi szerepet játszottak — a transzilvanizmus stílus kategóriaként való tételezése inkább csak epizódyszerű lebillenés volt arról a szociologikusabb állásponttól, amely az erdélyiséggel kapcsolatos vélekedéseit általában jellemezte. De megfogalmazása még epizódyszerűségében is fontos dologra utal: jelzi azoknak a csapásoknak egyikét, amelyeken az igényes, bár részletes kifejtésig nemigen jutó kritikai transzilvanizmus-értékelés a múltban járt próbált. Az irodalmi-formáinak sokkal szélesebb csapáson haladt, és hívet is jóval többet szerzett magának az a másik felfogás, amelyet Méliusz József így exponált: „A transzilvanizmus — egy szecessziós művészeteszménynek a társadalmi tapasztalattal létrejött vadházasságából születvén — nem esztétikai, hanem történelemszemlélet volt [...]”, s megközelítése csakis a politika kategóriáiban lehetséges.⁶ Ha e két felfogás mellé még megidézzük azt a harmadikat is, amely a transzilvanizmusban főképpen gondolati komponenseket, fogalmakat és konceptusokat kíván keresni, akkor máris előttünk áll az eddigi transzilvanizmus-kritika szinte egész spektruma.

A transzilvanizmus mint esztétikai program, a transzilvanizmus mint politikai elképzelés és a transzilvanizmus mint gondolatrendszer: nem kétséges, hogy megfelelő kifejtésstruktúrába ágyazva őket, s kellőképpen érzékeltetve a köztük levő áthatásokat, mindhárom vonatkozás releváns lehet a transzilvanizmus megértése szempontjából. Ha azonban pusztán csak az egyik vagy a másik vonatkozás alapján kísérlelnék meg kibontani a transzilvanizmus problematikáját, nagyon könnyen téves következtetésekre jutnánk: az egyoldalú vizsgálódásban, legyen az bár mégoly tárgyilagos is, nagyon könnyen doktrínává — esztétikaivá vagy más-milyenné — merevülne a transzilvanizmus. A transzilvanizmus soha nem volt doktrína. Ha mégis doktrínaként kezelnek — amiként, Pomogáts Béla megállapítása szerint, a két világháború között legtöbb ellenfele kezelte⁷ —, eljárásunk legalább annyira félrevezető lenne, mint ha kizárólagosan csak a szétterültségét és belső diszperzióját tartanók szem előtt: megfosztanók vele a transzilvanizmust eredendő jellegzetességeitől, de azoktól a társadalmi-helyzeti koordinátáktól is, amelyek segítségével egykori ideológiai-közösségi szerepét — minden ellentmondásosságával egyetemben — beállíthatjuk a reális történelmi időbe.

Ha el akarjuk kerülni, hogy eszmetörténeti exegézisünkben a transzilvanizmus doktrínává merevüljön, különösen körültekintően kell elemeznünk gondolati összetevőit. Már pusztán a transzilvanizmus „szabálytalan” szerkezete, koalíciósan tág és sajátos helyzeti attribútumokat hordozó jellege miatt sem követhetjük az exegézisnek azt a módját, amelyet például Sárréti Sándor javasol, aki szerint a transzilvanizmus mibenlétéről érdemlegeset és megbízhatót csakis a transzilvanista publicisztika és vitázó irodalom elméleti-filológiai analízise mondhat. Az erdélyiség-eszme képviselői, többnyire esetleges témákhoz kapcsolódva és polemikus céllal ugyan, de tömémentelen mennyiségű szöveget írtak össze a maguk igazolására, s a kutatásnak mindenekelőtt ebben a szöveggyűjteményben kell rendet teremtenie, hogy adekvát képet nyújthasson és adekvát következtetéseket fogalmazhasson meg a transzilvanizmusról — szögezi le Sárréti. Minden „valamennyire is fejtegető szö-

veg" immanens módon tartalmaz valami általánost, ami belőle kiemelhető, ez pedig lehetővé teszi, hogy filológiailag „preparáljuk”, és a „preparátumok” szembe-
sítése alapján végül közös nevezőre hozzuk a különböző szerzők transzilvanizmus-
fogalmát. „A szövegek összevetésén túl, így a szövegekből kifejthető (a szerző
megfogalmazása híján a kutató által megfogalmazott) gondolatok szembesítéséről
van tehát szó.”⁸

A két világháború közötti hazai magyar szellemi-közéleti törekvések kutató-
jának, ha deklaratív közvetlenségű idézeteknél vagy túlon túl valószerű megállá-
pításoknál többet akar nyújtani, feltétlenül vállalnia kell a filológiai forráselemzés
és eszmekritika fáradságos feladatát is. Mindamellett nem hisszük, hogy a tran-
szilvanizmus taglalása esetében a vonatkozó diszkurzív szövegek koncepcionális
rendbe illeszthető mondandóinak a „preparálása” önmagában véve célravezető lenne.
Egy ilyen eljárás eredményeképpen ugyanis — Láng Gusztáv szavaival szólva —
csak valaminő „abszolút értelemben meghatározható és értékelhető ideológiai tar-
talom”-hoz⁹ jutnánk.

A transzilvanizmusnak volt ideológiai-koncepcionális magva is. Gondolati
állványzata egy fölöttébb alanyias, de bizonyosságot sóvárgó és túltengő szekuri-
tástudattal élő korokban egyaránt gyakran használt elméletkonstituáló módszerre
és néhány eszmei előfeltevésre támaszkodott. A földrajz és a történelem, az em-
beri együttélés és a kulturális-népi kölcsönhatás erdélyi empiriákból dedukciós esz-
mei egyneműsítése és közvetlen teoretikus jelentéssel való felruházása volt az a
módszer, mellyel a transzilvanisták ideológiai támpontokat teremtettek maguknak.
Az egyneműség ismerveivel és koncepcióival ellátott empiriákból három-négy
egymással összefüggő hipotézist szűrtek le, amelyekre aztán további hipotéziseket
lehetett építeni. Körülhatároló kontúrjait azonban a transzilvanizmus nem annyira
ezektől, mint inkább az általa képviselt gyakorlati-történelmi helyzetmegítéléstől
és közösségi viszonyuláscsizménytől, illetve attól a közéleti-kulturális munkától és
erkölcsi-tudati elkötelezettségtől kapta, mellyel az erdélyi magyarság jövőjét az
állami egységében kiteljesedett román nemzet mellett megalapozni igyekezett.

A húszas évek cselekvő értelmiségi nemzedékének polgári-plebejus és népi
érdekközpontú tevékenységében a transzilvanizmus „abszolút értelemben megha-
tározható és értékelhető ideológiai tartalma” — a praxis és az elmélet találkozá-
sának mindenkor törvényeit is követve — történelmileg konkrét funkcionális mi-
nőséget kapott: a demokratikus kisebbségi-közületi megszerveződés és a szellemi-
kulturális kibontakozás serkentő paradigmájává, a román—magyar összefogás és
egy új szilárdság hazafiság katalizáló tényezőjévé vált. Ez a funkcionális minőség
a maga társadalmi determináltságában, helyhez, időhöz és nemzetiségi léteztáv-
latokhoz kötöttségében olyannyira visszavetítődött az erdélyiség koncepcionális
premisszáira is, hogy másként, mint ebből kiindulva, nem érthetjük meg és nem
ítélhetjük meg a transzilvanizmust. Nagyon sok elmarasztható elemet találunk
az erdélyiség gondolati összetevői között, de kellő tárgyilagossággal és kellő követ-
kezetességgel elemezni csak úgy tudjuk őket, ha a szövegek filológiája mellé segít-
ségül hívjuk a történelem és a helyzet filológiáját. Állandóan azt kell itt szem-
előtt tartanunk, hogy még a tételes elaborátumok értelme és jelentése sem pusztán
önmagukban vagy egy minden történelmi állapottól független párlat-valósághoz
való viszonyukban van, hanem a tényleges társadalmi életfolyamattal s a közösségi
haladás követelményeivel való összefüggéseikben. A párlat-valóság talaján álló el-
vont igazságok történelmileg tévesnek vagy legalábbis meddőnek bizonyulhatnak,
míg a lét szorításában született elvont tévedések történelmileg helytállóak vagy
legalábbis termékeknek lehetnek.

A történelmi szempont érvényesítése — ami az adott esetben tehát a transzil-
vanizmus közösségi-funkcionális szerepének az előtérbe állítását jelenti — nem
egyszerűen csak módszertani fogódzókát nyújt a kutatáshoz, hanem áttekinthetőbbé
teszi a kutatás objektumát, és strukturálja a kutatás menetét is. Ebben a megkö-
zelítésben elveszti jelentőségét vagy jórészt másodrendűvé válik a transzilvaniz-
mus úgynevezett „tárgyi igazságainak” valamikor oly sokat vitatott kérdése. A
funkciótörténeti elemzés, amelyet — véleményünk szerint — a legadekvátabb
elemzésmódnak tekinthetünk a transzilvanizmus taglalásakor, nem térhet ugyan
ki az erdélyiség-eszme szolgálatára egykoron megidézett tárgyi-történelmi bizonyi-
tékoknak a mérlegelése és a történelmi-tárgyi tényállással, illetve annak mai ideoló-
giai-tudományos megfogalmazásával való szembesítése elől, de nem ez a kiinduló-
pontja. Elsődlegesen magát a transzilvanizmust kell történelmi-tárgyi tényállásként,
azaz olyan közéleti-kulturális törekvésnéként, gondolkodás- és magatartásformaként
felfognunk, amely, függetlenül a transzilvanisták egyik vagy másik tételének eset-
leges aláboltozásától, számottevően hatott a két világháború közötti hazai magyar
szellemi művelődés fejlődésére.

Úgy hisszük, a transzilvanizmusnak történelmi-tárgyi tényállásként való kezelése nem kíván különösebb elméleti megindoklást. A társadalmi tudati képződmények és a szellemi objektívációk jó néhány sajátására hivatkozhatnánk mint megannyi általános érvre, amelyek a transzilvanizmus „tárgyi igazságainak” eszmetörténetileg irreleváns voltát bizonyítják. Utalhatnánk az ideológiák létrejöttének mindenkori mechanizmusára, arra a módra, ahogy az emberek, illetve az embercsoportok tárgyasítják létviszonyaik tudati recepcióját, meggyőződésüket teremtve maguk köré, melyben szubjektív biztonságérzettel cselekedhetnek, mert cselekvéseikben elfedődnek az esetlegesség mozzanatai. De idézhetnők Marxnak az ősi Moloch és a delphoi Apolló „valódi egzisztenciájával” és „valódi hatalmával” kapcsolatos nagy-szerű eszmefuttatását is, vagy a közismert, ugyancsak Marxtól származó megállapítást az elképzelt száz tallérről, amelynek a szubjektivitás bizonyos hőfokán „ugyanaz az értéke, mint száz valóságosnak”.¹⁰

A történetiség elve természetesen nemcsak arra kötelez, hogy a maga tényleges társadalmi-közösségi szerepében igyekezzünk felmérni a transzilvanizmust. Megkívánja azt is, hogy egész negyedszázados útja során nyomon kövessük az erdélyiség-eszme fejlődését, funkcióinak alakulását eladdig, amikor a valóság már szinte teljesen kicsúszott alóla, illetve amikor eredeti tartalma és pátosza helyére hovatovább „halina- és csizmaszárkötésű könyvek”¹¹ kerültek.

A transzilvanizmus eszmetörténeti vizsgálatának ez az aspektusa is sok fontos elméleti-módszertani kérdést vet fel, de ezekre itt terjedelmi okokból nem térhetünk ki. Csak jelezni kívánjuk — amit más alkalommal már kifejtettünk¹² —, hogy a transzilvanizmus bukása a regionális kötöttségű ideológiák elkerülhetetlen sorsát is példázta. Egy hangsúlyozottan „itt és most” alapvetésű törekvés valamely történelmi idődarab „regionális” határain belül objektíve jogosult lehet, progresszív szerepet játszhat, és valós követelményeket fejezhet ki, de hosszabb távlatban mindig azok a tendenciák jutnak érvényre, amelyek a lehető legátfogóbb történelmi determináltságban gyökereznek. A két világháború között a társadalmi elnyomás felszámolásáért és a különböző nemzetiségű dolgozók kollektív jogegyenlőségéért folytatott küzdelem elvi-gyakorlati összefüggését megtestesítő munkásmozgalom volt a nyitott történelmi idő igazi letéteményese. Így aztán természetes, hogy a transzilvanizmus pozitív értékei is csak akkor jutottak reális perspektívákhoz, amikor a kommunista baloldal vette át a kezdeményező közösségi munka szavát.

JEGYZETEK

1. Kós Károly: *Ki-ki maga mesterségét folytassa (Válaszom Apor Péter dr.-nak)*. Újság, 1925. szeptember 5.
2. Kacsó Sándor: *Az igazi erdélyi szellemiség*. Erdélyi Helikon, 1935. január, 35.
3. Szentimrei Jenő: *Transzilvanizmus az irodalomban*. Napkelet, 1921. május 15. 552.
4. Paál Árpád: *Hitről, hazáról*. Napkelet, 1921. január 15. 50.
5. Gaál Gábor: *Az Erdélyi Helikon Anthológiája*. Korunk, 1927. 4. 313.; kötetben (hiányos szöveggel): *Válogatott írások I.* Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1964. 119.
6. Méliusz József: *Szobor helyett irodalomszociológia*. Utunk, 1969. június 6.; kötetben *Az illúziók kávéháza. Vallomások 1966—1971*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1971. 176—177.
7. Pomogáts Béla: *Kuncz Aladár*. Akadémiai Kiadó. Budapest, 1968. 123. és Pomogáts Béla: *A tanulmányíró Kuncz Aladár*. Lásd Kuncz Aladár: *Tanulmányok, kritikák*. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1973. 315.
8. Sárréti Sándor: *A transzilvanizmus fogalmáról*. Tiszatáj, 1974. 8. 54—55.
9. Láng Gusztáv: *Jegyzetek a transzilvanizmusról*. Utunk, 1973. december 14.
10. K. Marx: *A demokritoszi és epikuroszi természetfilozófia különbsége*. (Doktori disszertáció) Budapest, 1969. 90—91.
11. Szentimrei Jenő: *Halina*. Korunk, 1939. január. 76—79.
12. Nagy György: *A kezdeti transzilvanizmusról. Eszmetörténeti vázlat*. Korunk, 1973. 11. 1652—1658.

Göttinga, Gauss és Erdély

Carl Friedrich Gauss születése
kétszázadik évfordulójára

A címben jelölt Leine-parti várost, a hatalmas tudású német matematikust és a Kárpátok övezte Erdélyt a XVIII. és XIX. században a tudomány és az alkotásban testet öltő szép emberség kötötte össze. Nagyratörő fiatal értelmiségiek hozták létre és töltötték meg igaz tartalommal ezt a kapcsolatot.

Országok, eszmék, emberek találkoztak a göttingai egyetemen.

Göttingában a Georgia Augusta Egyetem 1734-ben nyílt meg, abban az időben, mikor a braunschweigi fejedelmi ház Hannover mellett az angol koronának is birtokosa lett, és II. György királyt az a becsvágy fűtötte, hogy mindenben megelőzve vetélytársát, I. Frigyes Vilmos porosz királyt, a tudósokat és a diákokat messzeföldről országába vonzza. Anyagi áldozatot nem kímélve szervezték meg az egyetemet, gondoskodtak a legjobb, tudományos eredményekkel büszkélkedő tanárok meghívásáról, gazdag könyvtár felállításáról, tudományos folyóirat kiadásáról és tudós társaság szervezéséről.

Az egyetem alapítójának, politikai irányítóinak (az első: Münchhausen báró) és vezetőinek bevallott célja volt, hogy a Georgia Augusta falai között nevelkedjék fel Európa vezető rétege, a politikusok és a tudósok egyaránt.

Az egyetem, kitűzött céljához illően, tanárainak és diákjainak mindent megadott, amit a korszerű akadémiai élet megkívánt: biztosította az oktatás és a tudományos kutatás anyagi feltételeit, és ami a szellemi életben talán még ennél is fontosabb, megteremtette az alkotómunka légkörét, öröködött a vizsgálódás szabadsága felett.

A kortársak szemében sokáig rejtély maradt, hogy Göttinga miképpen vágott egyszeriben az európai szellemi élet élére, de a fürkésző értelem mégiscsak válaszra talált. Mátyási József 1792-ben „a benne lévő *Mindenek Oskoláról* [így nevezi az egyetemet] mostan legnevezetesebb Göttingában“ járva, ott tanuló magyar diákokkal találkozik, és azt kérdezi tőlük: „Mi légyen valóságos oka, a tudományok illetően szerentsés előmenetelének, ebben a szarkafészeknyi Hannoverában?“ — Erre válaszolja a társaságába szegődött egyik „pajtás“: „A tudósok és tudományok illetően nagy termékenységének, úgymond, itten szerző oka, a szabadságnak legfennebb járó napja, az az, a gondolkodásnak, tanításnak, írásnak, nyomtatásnak, nem tsak tellyes megengedése, hanem ditséretekkel és jutalmakkal is ébresztése s elevenítése. Semmi más különös boszorkánysággal nem okozza tehát azt, hogy ez a kised szabad föld szegeletetske, elme pallérozódással haladja mind azokat a nagy ész és lélek kalitzkákat, mellyekben az erőszak hallgatást parantsol: az ijesztésnek fenytő újja tsak suttogva enged szállani; az igazat, mely holmi hajoknál fogva rakásra hurtzolt okokon titok alá záratik, főtörés nélkül nem mondhatni; és a hol a babona, részre hajlás, s magános hasznok tekintete miatt, Fedrus régi panaszaként, mostis szükség vagon a mesék által való kifejezésekre. Itten, a mint már említém, a könyvírás és nyomtatattás, keskeny határok közzé éppen nem szorittatik: az igazat, akar ditséretes, akar szégyenköre méltó, nyilván és közönségesen ki mondhatják s írhatják; de a józan okosság és természeti jus után hallgatván, mi is álhatna akarhol is ellent abban, hogy ami egyszer világ láttára s tudtára meg történt, ugyan annak hallattára emlegettsésk? ha jó, a követés, ha pedig rossz, a távoztatás végett; hiszem másként az emberi nemnek nagyobb része, tsak fél tudományú marad, mert a hibáknak esmérte, hasonfelét teszi az emberi tudományok? Bizony semmi sem egyéb, hanem a részre hajló s önnön hasznát tárgyázó tilalom, és az attól vezéreltetett könyvvizsgálók alatszony lelkűsege, oktanlan féjelme vagy hízkeldeése, sőt többnyire tudatlansága, kiknek rostájok, a világosodásnak tisztja búza szemeit, (ők konkolyoknak hazudják) ki nem hullatja.“ — Majd így folytatja a Göttingában tanuló magyar diák: „Én az idegeneket nem bálványozom, ámbár az idevaló tudomány egén a böltseknek első nagyságú tsillagait szemlélem is: de a magam fészkét se fertéztetem. Azt állítom azért, hogy a Hannoveraiak,

minden felsőségek és előbbvalóságok mellett is tsupán két lépéssel hágtak a magyarok eleibe, tudniillik a *Szabadsággal* és *Szorgalmatossággal*."

A göttingai egyetemen okos rendtartások gondoskodtak arról, hogy a szabadság ne silányodjék szabadossággá és nehogy kicsapongások kössék le az életre készülő fiatal értelmiség energiáját. Göttinga egyik jeles neveltjétől, a közgazdász és reformpolitikusi Berzeviczy Gergelytől is értesülünk arról, hogy az egyetemi eskü letételével a hallgató vállalta az értelmes fegyelmet. Engedelmisséget, tiszteletet fogadott az egyetem vezetőinek, tanárainak, kötelezte magát, hogy megtartja a jó erkölcsöket, nem verekszik, párbajt nem vív, adósságot nem csinál, és „nem gyakorolja a káros nacionalizmust”. Eskü alatt kötelezték magukat arra is az egyetem küszöbét átlépő diákok, hogy *egész életükben* méltóak lesznek a Georgia Augustához.

Az előjárók nem rejtették véka alá, hogy Európa különböző országaiból elsősorban az előkelő és gazdag családokból származó diákokat várják a fakultások. Drága egyetem volt. Az előadások javát, az úgynevezett „privátákat” a professzorok lakásukon tartották, az előtt a szűkkörű hallgatóság előtt, amely ezt külön megfizette. Ezek a priváták a modern európai tudományosság valóságos kisugárzó pontjai lettek, ahol az ifjúság tudományos módszert is tanulhatott, és tudatosíthatta magában a kutatás előtt álló közvetlen, illetőleg távolabbi feladatokat.

A város polgárainak fontos megélhetési forrása volt a diákok ellátása; nemcsak a kereskedők, kisiparosok köszönhették forgalmuk javát a diákoknak, hanem szinte minden család úgy rendezte be lakását, és úgy szervezte meg háztartását, hogy egyetemi hallgatókat tarthasson kvártélyban.

Mikor az egyetem és a város, közeli gazdasági és távoli politikai érdekeket tartva szem előtt, elsősorban a gazdag ifjakat várta, egyáltalán nem zárkózott el a szegény diákok befogadása elől. A tehetséget és a tudást megbecsülte, kedvezményekkel gyámolította a rászorulókat. Csakis így vált lehetségessé, hogy előkelő főúri és patrícius családok sarjai mellett szerény anyagi lehetőségű vagy éppen szegény családok fia is eljussanak Erdélyből Göttingába, és ott a maguk tudományszakjában korszerűen felkészülhessenek. Szimbólummá vált nevek: a Kőrösi Csoma Sándoré, a Gyarmathi Sámuelé, a Bolyai Farkasé jelzik, hogy mit köszönhetünk Göttingának. De a filológia, matematika és orvostudomány felpezdítésén túl ha Dósa Gergely nevét emlegetjük, a jogtudomány, ha Cornides Dánielét, a történettudomány és forráskritika, Benkó Ferenc neve hallatán pedig a mineralógia területén elért erdélyi eredményekre gondolunk, melyekhez a felkészülést és a kezdőbességet Göttinga egyeteme szolgáltatta.

Az erdélyi diákok megszerették a várost is, az egyetemet is. Leveleikben minden jót elsorolnak. Barátaikat, tanulni vágyó ismerőseiket odacsábítják, patrónusaikat pedig kérlelik, hogy minél több erdélyi diákot küldjenek Göttingába. A sok diáklevél közül a Szathmári Pap Zsigmondéból (1796. június 12.) idézünk néhány jellemző sort. Patrónusának írja: „Göttinga valósággal mind e mai napig is, nem csak egész Német-országban, hanem talám egész Európában a Tudományoknak egy legnagyobb Anya Városa. A Juridica facultásra nézve nevezetesen Göttinga hozzá hasonlíthatatlan minden más Universitásokkal. Ami az áért és fekvését nézi Göttingának, az is a Jénánál sokkal jobb. A drágaság sem olyan nagy itt, mint azt közönségesen hírelik; és azonban mégis az ételek sokkal jobbak mind Jénában, az egy Collegium az, ami itten drágábbatska.”

Az erdélyi szászok a nemzeti tudatosodás és önismereti tudományaik (történelem, nyelvészet) gazdag kibontakoztatása terén köszönhetnek sokat a Georgia Augustának.

Brukenenthal báró az erdélyi szászok történetének megírására a göttingai tudós professzor August Ludwig Schläzert kérte fel, s gondoskodott róla, hogy eljussanak hozzá Erdélyből a nyomtatott és kéziratot források. *A németek története Erdélyben (Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Kritische Sammlungen zu derselben)* kéziratát, még mielőtt 1755-ben megjelent volna Göttingában, szerzője elolvastatta és véleményeztette az erdélyi szász szakemberekkel, és megjegyzéseik alapján véglegesítette a szöveget.

Schläzer érdeklődésébe jól beillt az Erdélyből jött felkérés, hiszen Nestor kijevei krónikájától kezdve Kelet-Európa számos elsőrendű forrását ő tette közzé, és ő szélesítette ki az egyetemes történettudományi érdeklődést oly módon, hogy többé már nem lehetett megkerülni — legalábbis igényesebb műveken — a kelet-európai népek és országok múltjának a tárgyalását.

Schläzer természetesen nagy hatással volt az erdélyi történetíráásra, elsősorban a szászokéra. A polgári típusú nemzeti ideológia kialakulása korában a göttingai professzor, akinek Montesquieu volt a mintaképe, a történelmi kutatást

a politikai harc, az ideológiai küzdelem szolgálatába állította. Schlözer jogtörténeti érvei (és kiváló oklevélpublikációi) egyrészt Erdélyben például és mértékül szolgáltak, másrészt megalapozták a szászok német öntudatának kialakulását. Később a romantika kora tovább növelte a történelem iránti érdeklődést, bővítette a Schlözer korából örökölt tényismereteket, s még nagyobb figyelmet fordított mindarra, a történelemből kihüvelyezhető aktuális mondanivalóra, melyet a társadalom polgári átalakításáért és a nemzeti felemelkedésért vívott harc szolgálatába állíthatott.

A kutatás azt is kiderítette, hogy 1734 és 1837 között 192 erdélyi ifjú iratkozott be a göttingai egyetemre, ebből 74-en fejtettek ki az életben olyan irodalmi-tudományos munkásságot, hogy nevüket nyomtatott mű őrízze meg. Mivel a Georgia Augusta protestáns egyetem volt, természetesen, hogy erdélyi hallgatói vagy református magyarok, vagy pedig evangélikus szászok voltak. Így az említett 74 literátus személyből 51 magyar, 23 szász. A felvilágosodás korának erdélyi román értelmisége Bécsben és Rómában szerzi meg tudományos fegyverzetét, s készül fel a társadalmi és nemzeti felszabadulásért vívott harcra.

Olyan erdélyi diákja is akadt a göttingai egyetemnek, aki tanulmányai után nem tért haza, hanem ott lett tanár. A szász származású Michael Hissmannt a filozófia tanítására tartották vissza, előbb ideiglenes jelleggel, később, mikor felfigyelt munkásságára II. József, és közoktatásügyi minisztere, Van Swieten útnán katedrát ajánlott fel neki a pesti egyetemen, nyomban rendes tanárnak nevezték ki, és természetesen fizetését is felemelték. Sajnos, a tudóhaj korán végzett vele.

Ahhoz, hogy egy tudományegyetem igazán betölthesse hivatását, az szükséges, hogy jó középiskolai hálózat indítsa felé a diákokat. Az említett nevek bizonyosága szerint a XVIII. század második felében a Göttingától távoli Erdélynek is volt néhány olyan iskolája, melynek az egyetemre érkező diákjai állták a versenyt német társaikkal. Mert azért jócskán volt különbség az erdélyi és a némethoni iskolák között.

Nézzük csak meg közelebbről, hogy milyen tudással érkezik az a két diák Göttingába, aki egymásra találva hamarosan barátságot köt: az idősebbiknek Bolyai Farkas a neve, és 1775. február 9-én született Bolyán, a fiatalabbikat Carl Friedrich Gaussnak hívják, és Braunschweigban született 1777. április 30-án.

Bolyai Farkas a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban Kováts József tanította matematikára, aki Bázelen Iselliusnak, Beckinsnek és a két Bernoullinak volt a tanítványa. Kováts diákjait (Bolyai Farkas előtt például Sipos Pált) úgy készítette fel, hogy Európa akármelyik egyetemén megállhatták a helyüket. A kolozsvári református kollégiumban Bolyai attól a Méhes Györgytől tanult matematikát, aki maga is a göttingai és az utrechti egyetemen végzte tanulmányait. Így hát volt alap: Abraham Gotthelf Kästner, a göttingai egyetem matematika-professzora, Lichtenberg, a fizika tanára és Seyffer, a csillagászat előadója bátran építhetett arra a matematikai és fizikai tudásra, melyet erdélyi tanítványaiban Kováts, illetőleg Méhes alapozott meg. Viszont az erdélyi diákoknak hamarosan azt is tapasztalniuk kellett, hogy német kollégáikhoz képest milyen sok a pótolnivalójuk. Gauss nemcsak zsenialitásának, hanem a német iskolának is köszönhetette, hogy Göttingába érkezve nemigen akadt tanulnivalója az egyetemen, hogy a matematikát már egész terjedelmében ismerte. Az elemi iskolában Bartes személyében olyan tanítóra akadt, aki később a matematika professzora lett a kazanyi egyetemen, középiskolájában, a Collegium Carolinumban pedig a tudós Augustin Wilhelm Zimmermann nemcsak a matematikai kutatás rejtelmében igazította el tizenéves tanítványát, hanem a hercegi család pártfogásába is beajánlotta a szerény iparos családból származó, rendkívüli képességű gyermeket. Valamennyi biográfusa elismétli, hogy Gauss a göttingai egyetemre nem ismeretei gyarapítása kedvéért iratkozott be, hanem sokkal inkább azért, hogy a híres egyetem szabad és inspiráló légkörében zavartalanul folytathassa a középiskola padjaiban elkezdett önálló kutatásait.

Gauss 1795 októberétől tartózkodott Göttingában. Bolyai Farkast 1796. október 11-én iktatták be az egyetem hallgatói sorába. Egyik tanáruk lakásán ismerkedtek meg, mégpedig úgy, hogy hamarosan barátságot fogadtak egymásnak. Apja elbeszélése nyomán Bolyai János tudósít a tudománytörténetileg fontos és a két férfira egyformán jellemző eseményről. Apja — írja Bolyai János — „Seyffer tanárnál véletlenül találkozott Gauss-szal, és itt igen nyíltan és határozottan nyilatkozott arról, hogy a matematikát mily könnyelműen szokták tárgyalni. Nem-sokára ezután a bástyán sétálva Gauss-szal találkozott; egymáshoz közeledtek. Atyám egyebek közt elmondta az egyenesek értelmezésére és a tizenegyedik axióma bebizonyításához kínálóknál látszó utakra vonatkozó gondolatait, és a tudomány felsőbb régióiban, különösen a számelméletben már akkor kolosszus

Gauss elragadtatva és meglepetve e lakonikus szavakban tört ki: »*Ön lángész! Ön barátom!*«, és mindjárt barátságot kötöttek.

A nem egykönnyen barátkozó Gaussnak ekkor már több olyan barátja volt, akivel nemcsak szabad idejét töltötte el szívesen, hanem szakmai problémákat, a kutatásai közben felmerülő gondolatait is megtárgyalhatta. Már a Collegium Carolinumban iskolatársa volt a szintén braunschweigi születésű J. A. J. Ide, aki szintén a göttingai egyetemre iratkozott be, és tehetségének köszönhetően rövid idő múlva, 1803-ban a moszkvai egyetemre hívták meg a matematika professzorának. Gauss barátja volt W. A. Brandes és F. J. Benzenberg; az első később Boroszlóban, majd Lipcsében lett a matematika tanára, a második 1804-ben a szabadesérről, a levegő ellenállásáról és a föld forgásáról írt nagy feltűnést keltő könyvet, melynek elkészültét Gauss mindvégig baráti tanácsokkal támogatta.

Hazai környezete Bolyai Farkasnak nem tette lehetővé, hogy ilyen barátokkal vegye körül magát, éppen ezért jelentett számára olyan sokat a Gauss-szal való megismerkedés, s ezért tekintette göttingai tartózkodása legnagyobb ajándékának a vele kötött barátságot.

Mindenféle nemes emberi kapcsolatban (szerelemben, barátságban, munkatársi viszonyban) az egyik fél mindig adakozóbb. Bolyai Farkast nemcsak idegenbe vetett magányos volta készítette arra, hogy nagyobb hevülettel kapaszkodjék a barátságba, hanem közlékenyebb természetű, különleges igénye a kommunikációra igencsak sarkallta, hogy intellektuális és érzelmi világának teljes feltárásával húzza szorosra a baráti köteléket.

A meghitt együttlét óráiban az erdélyi diák volt a beszédesebb, Gauss inkább hallgatott. Maga Bolyai Farkas jól érzékelt és találóan írta le kapcsolatuk természetét: „...legszerényebb és a legkevesebbet mutató; nem harmadnapig, mint Plátóval, évekig lehetett vele valaki anélkül, hogy megtudja nagyságát — kár, hogy nem tudtam ezt a címetlen sarkú hallgató könyvet felnyitni s olvasni; én se tudtam, hogy ő milyen sokat tud, s ő is saját módomat látva, igen sokat hitt rólam, s nem tudta, mely kevés vagyok — az igazi (nem könnyűszerűleg színén járó) *mathesisi szenvedelem s erkölcsi egyezés között egybe* [kiemelés tőlem — B. S.] úgy, hogy többször gyalog utazva együtt, mindenik külön maga tárgyáról gondolkodva, órákig nem szóltunk.“ Majd így folytatja barátságuk jellemzését: „Szakadatlan, csendes munkája után többnyire nálam pihent; semmiről sem beszélt előre, sőt arról is hallgatott, ami már kész volt [kiemelés tőlem — B. S.]; csak egyszer észleltem rajta mérsékelt örömet, amikor nekem ajándékozta azt a kis [pala]táblát, amelyen a 17-szöget — *Disquisitiones arithmeticae*, 662. old. — kiszámította.“ Hogy a hűvösebb természetű, tartózkodóbb Gauss mégiscsak viszonzta a baráti érzelmeket, annak számos jelét tapasztalhatta Bolyai, többek között akkor is, mikor meghívta szülei otthonába: „Szüleimhez is ketten együtt gyalogoltunk el Braunschweigba, ahol anyja, mikor Gauss nem volt bent a szobában, azt kérdezte tőlem, hogy válik-e valami a fiából? Válaszomra, hogy »*Európa első matematikusa*«, könnybe lábadt.“

Ehhez a tudománytörténeti anekdotává kerekített történethez minden erőltetés nélkül hozzáfűzhető egy másik hasonló is. A boldog göttingai évek után a két diák hazájába tér vissza, de az elválás után csak Bolyai lelkében tátong igazán úr, hiszen Gauss már új barát várja annak a nála tizenkét évvel idősebb Johann Friedrich Pfaffnak a személyében, aki gonddal egyenleti tudományos pályáját, és akivel hamarosan az anekdota is összekapcsolja. Ez pedig így szól: a Párizsban tartózkodó Humboldt azt kérdi Laplace-tól, hogy ki Németország legnagyobb matematikusa. Pfaff, hangzik a felelet. És Gauss? — kérdi csodálkozva a német tudós. — Ő a világ legnagyobb matematikusa.

Bolyai Farkas szemtanúja a csodának: egy matematikai lángelme teljes pompájú kibontakozásának. Ott van vele, sétálgatnak, beszélgetnek, filozofálnak, miközben egymás után születnek a nagy művek, a XIX. század matematikai irodalmának remekai. Gauss a számelmélet, az algebra alaptételeinek vizsgálata terén elért eredményeivel tört be a nemzetközi tudományosság élvonalába, asztrolómiai kutatásai pedig Európa szélesebb értelmiségi rétege előtt tették nevét ismertté. A csillagászat akkoriban olyan népszerű tudomány volt, mint manapság az űrkutatás. Az újságok is felkapták a hírt, hogy Gauss már 1801-ben, tehát röviddel a Ceres első észlelése után kiszámította a kisbolygó égi pályáját, s egyszersmind kidolgozta az égitestek pályája meghatározásának új, általános metodológiáját. Mondják, hogy még az üstökössel is szerencséje volt. Hadd tegyük hozzá ehhez azt is, hogy a tudományban csak annak van szerencséje, aki győzi tehetséggel és tudással, hogy üstökön ragadjon a véletlent.

1811. augusztus 22-én késő szürkületkor pillantotta meg Gauss a nagy üstököt, de már korábban kiszámította parabolikus elemeit, és meghatározta pályá-

ját. Európa leigázott népei az üstökös megjelenésében Napóleon bukásának égi jelét látták, s a matematikában és csillagászatban kevésbé járatosak Gaussban profetikus szellemet kezdtek tisztelni.

A szélesebb román olvasóközönség is először Gauss csillagászati munkásságáról olvashat beszámolót. Az *Albina românească* 1837. 95. számában a *Különfélék* (Varietăți) rovatában Humboldttnak és Gaussnak a hullócsillagok gyakoriságával kapcsolatos észleléseit ismerteti.

De térjünk vissza még egy pillanatra a göttingai diákokhoz.

Mi fűzte össze a fiatal Gausst és Bolyait?

Az erdélyi ifjú szerint — idéztük — a „mathesisi szenvedelem s erkölcsi egyezés“; Gauss barátja szíporkázó ötletgazdagságát csodálta, filozofáló készségét kedvelte. Idős korában is úgy nyilatkozott Sartorius von Waltershausennek, hogy „Bolyai volt az egyetlen, aki metafizikai nézeteimet a matematikáról megértette“.

Sorsuk különböző voltával magyarázható, hogy életük folyamán mást jelentett számukra ifjúkori barátságuk emléke.

Bolyai Farkas szemében Gauss mindvégig példa maradt, aki előtt úgy érezte, hogy nemcsak illendő, hanem kötelesség is elszámolnia talentumaival. Fiát nevelve Gauss lett a pedagógiai eszmény, s amikor apából és fiúból kibújott az egymással rivalizáló tudós, neki kellett betöltenie a „legkompetensebb“ bíró szerepét.

Miközben idehaza Bolyai Farkas gonddal-bajjal küszködve, szonyatos energiákat mozgósított a tudományos munkálkodás pusztá lehetőségének megteremtéséért, egy-egy Gauss-könyv megjelenése csak növelte lemaradása érzetét és az ebből támadt keserűséget. Pedig mindent elkövetett, hogy megmentse magát az elmarulástól.

1808-ban Bolyai Farkas a saját kutatásairól és Gauss nemzetközi elismerésben részesülő munkásságáról még úgy beszél, mint amelyek összefüggenek, és kölcsönösen kiegészíthetők egymást. Ezt írja barátjának: „csak a paralelák tudnám megalapítva, még ha mást által is, mert én már kezdtem a Geometriát elhagyni, az Aritmetikában több kedvem telik. — Igenis, ha sikerülne, szép volna, hogy Te odafenn munkálkodjál a büszke tornyok tetején, én meg alapjainkon tépelődjem.“

Aztán hosszú időre megszakadt a levelezés. Bolyai úgy érezte, hogy a szerencse csak barátjának kedvezett.

De Gauss életútját sem szegélyezték végig rózsatövek. Küzdelmekben bőven volt része neki is, a történelem hidege elől ő sem menekülhetett. Az idegen hódító agresszivitását ő is megtapasztalhatta. Napóleon a göttingai egyetemre is nagy hadisarcot rótt ki; Gaussnak 2000 frankot kellett fizetnie. A nyomorúságban viszont megláthatta, hogy nincs egyedül. Az anyagi nehézségekkel küszködő Gaussnak ketten is segítségére siettek: barátja, Olbers egy levél kíséretében küldi el az összeget mélyen sajnálkozva amiatt, hogy tudóst „alávaló sarcolásnak“ vetnek alá. Még szebb a győztes nemzet fiának, Laplace-nak a magatartása, aki arról értesítette, hogy a 2000 frank sarcot Párizsban az állampénztárba befizette. Gauss hálásan megköszönte mind a két szívességet, de a pénzt egyik jóakarójától sem fogadta el. Megtehetette.

A családi élet Gauss számára sem tartogatott csupa idillt és boldogságot; a bánattal, gyászal ő is hamar megismerkedett. Amikor 1804-ben eljegyezte Ostrof Johannát, azt írta Bolyai Farkasnak, hogy „az élet örök tavaszként új, fénylő színekben áll előttem“, de öt év múlva már a temetőbe kíséri a fiatal-asszonyt, s rá néhány hónapra egyik gyermekét is elveszti.

Nem annyira a tudománytörténet, mint inkább a história osztó igazságával perlekedő szépirodalom, feltehetően a Bolyai-sors ellenpontjaként, Gauss jellemében egyszer-másszor az önzésre utaló jegyeket firtatja, és oda céloz, mintha fontosabb lett volna számára az egyéni dicsőség, mint maga a tudományos igazság. Minden ilyen beállítás távol áll a történelmi igazságtól, és éppen a Bolyaiak tanúskodnak arról, hogy semmit sem helyezett a *Veritas* elébe, természetesen a maga személyét sem. Hűvös, tartózkodó természet volt ugyan, aki okosan gazdálkodott hatalmas tehetségével, de mindvégig tiszta jellem maradt. A bőséges életrajzi tényhalmazból csak egyetlen adalékot említünk. Életútja elején, amikor a Ceres pályájának kiszámítására összpontosította minden energiáját, akadt szakmabeli, aki gúnyolódott fáradozásán, és azt tanácsolta, hogy hagyjon fel a légvár építésével. Válasza tudományos hitvallásnak is beillik: „Alig lehet érteni, hogy tisztességes emberek, a tudomány papjai így viselkedhetnek. Magamra nézve az ily eseteket csak próbáknak tekintem az iránt, vajon magamért vagy az ügyért dolgozom-e?“

Gauss éppen úgy, mint a Bolyaiak, egyetlen ügyet ismert, és azt Mathesis-nek nevezte.

Bennünket, magyarokat azért foglalkoztat közelebbről Gauss jelleme, mert akarva-akaratlan ő is szerepel abban a tragédiában, melynek főhőse Bolyai János.

Már arra is keserű szájjal emlékezünk, hogy nem választott Bolyai Farkasnak arra az 1816. április 10-én kelt levelére, melyben megírja tervét fiával, és kéri a tudományos pályája zenitjére érkezett barátját, hogy fogadja otthonába a fiút, és vállalja el egyetemi tanulmányai irányítását. Mi tagadás, a levél olvastán még ma is pironkodunk, hogy a vásárhelyi tanár milyen szent naivitással sorakoztatja fel érveit terve mellett, és milyen groteszk kérdésekkel hozakodik elő a kivihetőség részleteiről.

Érdekes, hogy az ifjúkorban kapott seb hamar begyógyult, s Bolyai János szívében nem maradt tüske amiatt, hogy Gauss nem állt rá apja tervére, sőt még a válasszal is adós maradt. Sokkal jobban ismerte a tudománnyal, az alkotással járó hasznos önzés parancsát, semhogy ne tudott volna megbocsátani a hovatovább a matematikusok fejedelmeként (princeps mathematicorum) tisztelt tudósnak. Idős korában nemcsak megérti Gauss magatartását, hanem még örül is annak, hogy nem vállalkozván nevelésére, apjára maradt tudományos felkészítése. Az ide vonatkozó vallomások szöveg így hangzik: „Minthogy a matematika iránt különös hajlandóságot mutattam, atyám Gaussnak ajánlott, hogy engem esetleg magához vegyen, hogy ott az ő közelében és környékében képeségeim annál jobban fejlődjenek, mely alkalommal atyám egyben egy nagy, szép tájékpipát küldött neki ajándékba. Valószínű azonban, hogy Gauss az ajánlatot sem elfogadni, sem visszautasítani nem akarta — az elsőt, tekintve a tanítástól való idegenkedését, nem csodálom, minthogy az én csekélységem is, különös esetektől eltekintve, végtelen idegenkedéssel viseltetik iránta, az utóbbi pedig, ti. atyám kérésének megtagadása viszonyukat nyomasztóvá, vagy legalább kényelmetlenné tette volna — szóval Gauss jobbnak látta, hogy ettől az időtől fogva a válasszal adós maradjon, és folytatta a hallgatást egészen 1832 tavaszáig... Mindent összevéve, egyetlen halandó sem lehet tökéletes. Farkas munkássága sem kevésbé fontos, és előnyösebbnek tartom, hogy inkább az utóbbinak vezetése alatt álltam, mint a Gaussé alatt, mert Gauss sohasem csepegtethette volna belém a matematika, és még kevésbé a filozófia iránti tisztá lelkesedést, és egyáltalában nem lett volna képes önképzésemnek legkedvesebb és legjobb részéhez úgy járulni hozzá, mint Bolyai Farkas.“

Gauss — a távolban trónoló „szellemóriás“, a „koloszus“ — nem nevelője, hanem eszményképe lett Bolyai Jánosnak, ezért várja olyan felajzott lélekkel főle az ítélő szót azután, hogy 1831-ben elküldi neki az *Appendix* első nyomtatott példányát. A küldemény az Európán végigseprő kolerajárvány miatt valahol elakadt, s egy fél év múlva még egyszer útnak indítja az apa fia művét ezzel a kéréssel: „Bocsásd meg nekem az alkalmatlankodást, fiam többre becsüli a Te véleményedet, mint egész Európáét, és csakis arra vár. Szívem mélyéből kérlek, tudósíts mihamarabb ítéleteredről, aszerint írok majd neki Lembergbe.“

A küldeménynek hív kézbesítője is akadt. Bolyai János ugyan nem jutott el Göttingába, de kortársai közül a szerencsésebbek kezét foghattak Gauss-szal is. A Göttingában tanuló erdélyi diákokat, tanítványait éppen úgy, mint más iskolák végzettjeit, Bolyai Farkas gyakran ajánlja Gauss pártfogásába. Még az útutazóknak is lelkükre köti, hogy keressék fel barátját. Könyvet, egy-egy flaska erdélyi bort, szép pipát küld tőlük. A baráti gesztust Gauss is viszonzozza; szívesen látja erdélyi vendégeit, és hosszasan elbeszélget velük. A Bolyai-irodalomnak fontos adalékai a Gausstól hazaérkezők útibeszámolóí. A német tudósnál megfordult erdélyi fiatalok közé tartozott Zeyk József is, aki 1831-ben iratkozott be a Georgia Augustára. Ő adta át az *Appendix*et és Bolyai Farkas kísérő levelét Gaussnak mindennapi pihenőhelyén, az irdalmi társaság olvasótermében. A találkozásról 1832 márciusában szüleinek szép levélben számolt be: „Bolyainak mondják meg instállok, hogy az Olvasó társaságban butsút vévén Gausstól és kérdezvén, hogy nem akar é valamit izenni, azt felelte, hogy nem sokkal ez előtt választott levelére, a melyre el butsuztunk, azután, tsak egyszerre félre tévén az újságot, ismét felkeresett és kérdezte, ha esmérem é személyesen az ő, azaz a Bolyai fiát, melyre midőn igennel feleltem, azt mondotta: Der ist ein sehr ausgezeichnete Kopf, ja sehr ausgezeichnet [Nagyon kiváló koponya, igen: nagyon kiváló]; azután egy munkáját is által adta nekem, melyet haza menetelemkor oda fogok adni Bolyainak. — Nem tudom, írtam é, hogy mikor a János munkáját legelőbb által adtam neki, egyszersmind elmosolyodván, mintha mondotta volna: magna petis Faëton [nagyra törekszel Phaeton — ti. a Nap szeke-rének kormányzására], de úgy látom mostani kifejezéséből, hogy jónak találta mégis.“

Hát hogyan találta volna jónak, mikor levele szerint azért nem dicsérheti az *Appendixet*, mert azt jelentené, hogy magát dicséri, hiszen az út, melyet a fiatal erdélyi géométer követett, majdnem végig megegyezik az ő 30-35 év óta folytatott elmélkedéseivel. Ez rendkívül meglepte. A Göttingában 1832. március 6-án keltezett nevezetes levelében erről ez olvasható: „Szándékomban állt, hogy saját munkáimból, melyből egyébként mostanáig csak keveset tettem papírosra, életemben semmit nem hozok nyilvánosságra. A legtöbb embernek nincs is meg a helyes érzéke az iránt, amin ez a dolog múlik, és én csak kevés olyan emberre akadtam, aki különösebb érdeklődéssel fogadta azt, amit vele közöltem. Erre csak az képesít, hogy ha nagyon élénken éreztük, mi az, ami tulajdonképpen hiányzik, és ezzel a legtöbb ember nincs tisztában. Ellenben szándékomban állt, hogy idővel mindent úgy írjak meg, hogy legalább ne pusztuljon el velem együtt. Nagyon meglepett tehát, hogy most már a fáradságtól megkímélhetem magam, és nagyon örvendek, hogy éppen régi barátom fia az, aki engem ilyen csodálatos módon megelőzött.“

Tudjuk, Bolyai János nem ilyen ítéletet várt, hanem egyértelmű kiállást felfedezése mellett és nyilvános szolidaritásvállalást a nemzetközi tudományos közvélemény előtt. Egy harmincéves, betegséggel küszködő, testi-lelki erejében fogyatkozó, pályatévészett férfi várta az elismerő, további alkotásra biztató jó szót Göttingából.

A Gauss-levelében nincs semmi vétség a tisztesség ellen, csupán félelmetes hideg árad belőle. Tudományos naplója bizonyossága szerint valóban régóta sarjadtak benne azok a gondolatok, melyekkel most Bolyai János a világ elé lépett. De éppen a bátor tett, melyet a fiatal erdélyi magyar matematikus mert vállalni, érdemelt volna elismerést a nagytekintélyű tudóstól. Mert sokat számított akkoriban a tekintély, s Bolyai életében jótékony fordulatot jelentett volna, ha Gauss a *Göttinger Gelehrte Anzeigen* hasábjain — ahol rendszeresen beszámolt a legújabb tudományos eredményekről — méltatja az *Appendixet*, úgy, ahogy majd 1843-ban megdicséri Lobacevszkij professzort és államtanácsost, és megválasztatja a Göttingai Tudós Társaság levelező tagjává. Csakhogy Gauss is rabja volt korának, ő is hódolt a feudális konvencióknak, és más mértékkel mérte a befutott, rangokkal ékesített államtanácsos professzort, mint az ismeretlenségből felbukkanó mérnök-kari főhadnagyot. S bár Bolyai Jánost magánleveleiben „elsőrangú lángésznek“ nevezte, a nyilvánosság előtt egy szót sem szólt mellette. Ezért igaz Bolyai János ítélete, melyet 1855-ben így summáz: „Nézetem szerint, és mint erősen meg vagyok győződve, minden elfogulatlanul ítélőnek nézete szerint mindazok az okok, melyeket Gauss felhoz, hogy miért nem akart e tárgyra vonatkozó dolgozataiból életében mit sem közölni, erőtlenség és semmisek; mert hisz a tudományban úgy, mint magában a közönséges életben, mindig arról van szó, hogy *szükséges és közhasznú, de még homályos dolgokat kellően tisztázzunk* és az igaz és helyes iránt még hiányzó vagy inkább szunnyadó érzéket felkeltsük, kellően eddzük és előmozdítsuk. A matematika iránti érzék általában az emberiség nagy kárára és hátrányára, fájdalom, csak igen kevés emberben ébred; és ilyen okból vagy ürügyből Gaussnak, hogy következetes maradjon, kitűnő műveinek még igen jelentékeny részét magánál kellett volna rejtgetnie. És az a körülmény, hogy, fájdalom, a matematikusok között, mégpedig a híresek között is, nagy számmal vannak felületesek, értelmes embernek nem szolgálhat okul arra, hogy csak felületes és középszerűt alkosson, és a *tudományt lethargikusan csak az örökölt állapotban hagyja*. Efféle feltevés egyenesen természetellenesnek és merő oktalanságnak nevezhető; és ennél fogva csak inkább zokon esik, ha Gauss, ahelyett, hogy az *Appendix* és a *Tentamen* nagy becsét egyenesen, határozottan és nyíltan elismerte volna, és nagy örömet és érdeklődését nyilvánítva arra törekedett volna, hogy a jó ügynek illő fogadtatást szerezzen, inkább mindezek elől kitérve, csak jámbor kívánságokkal és a kellő műveltség hiánya fölötti panaszokkal érte be. *Bizony nem ebben áll az élet, a munkálkodás és az érdem.*“

A sors különös iróniája folytán, mikor Gauss maga is prioritási vitába keveredett, igaz a bizonyítására Bolyai Farkasra kényszerült hivatkozni. Ismeretes — ma már minden zékikönyv, lexikon szól róla —, hogy Gauss 1795-ben, tehát 18 éves korában már tisztában volt a legkisebb négyzetek problémájával, de felfedezését nem publikálta. Legendre viszont 1806-ban *Nouvelles méthodes pour la détermination des orbites des comètes* című művében ismertette a módszert, megelőzve így három évvel Gauss *Theoria motus* című munkáját, melyben a problémát nyilvánosan tárgyalja. A franciák prioritási igényére válaszolva arra emlékeztet, hogy barátjával, Bolyai Farkassal már 1796-ban közölte eredményeit, megtoldva még e rezignált szavakkal: „Valóban hitelt adhattak volna nekem.“

Ember volt: az igazságtalanság neki is fájt.

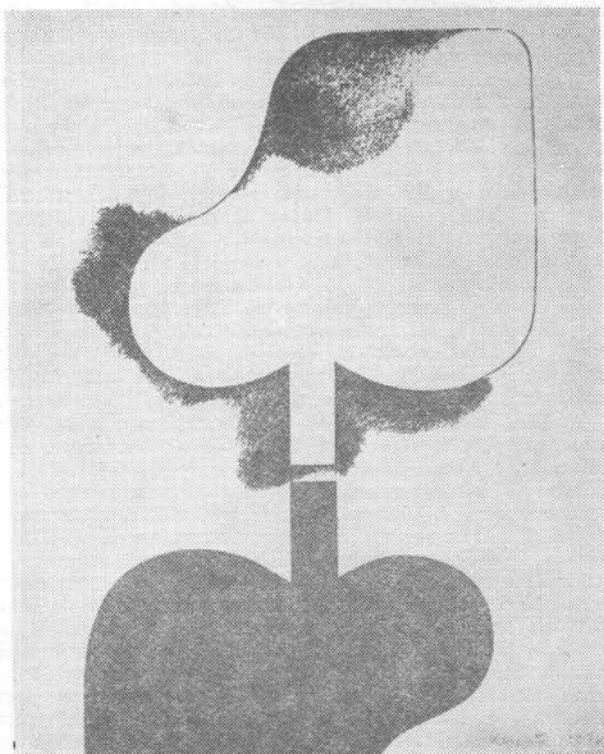
Az élet osztozott a sebek elviselésében oly nagy tapasztalatokra szert tevő Bolyai Jánosnak maradt annyi lelki ereje, hogy a sérelemmel, a méltánytalansággal szembeállítsa Gauss nagyságát, vitathatatlan érényeit. Sokkal nagyobb helyet foglalt el életében, semhogy ne kereste volna lelkében a vele való megbékélést. 1855-ben halálhíre különösen megrendíti. Levelek, emlékeztető feljegyzések, építáriumok bizonyítják, hogy senki úgy meg nem gyászolta, szívből nem siratta Gausst, mint a két Bolyai. Ők igazán tudták, hogy mit veszített a világ. „A Gauss fátyma — írja Bolyai János a halálhíre —, melyet magát jól-bírása mellett még távol lévőnek reményltem, akkora fájdalmas hatással van rám, lelkem úgy siratja és oly mélyen gyászolja (részint annak elvesztése miatt, mit még tehetett volna, részint mivel az igazi jó mathematicumok megítélésében rajtunk kívül legcompetensebb bíró veszett el a tan és a közjó rendkívüli s alig kipótoltató kárára), mintha egy második Atyámat vesztettem volna el! Nagy Sándor egy fényes expedíciójában, egy dombról elnézve hatalmas számos hadseregét, sirt, azt felelvén a sírás okát kérdezőnek, hogy siratja az emberi mulandó sorsot, midőn mindazon most oly tevékeny harcosokból 100 év múlva tán egy sem lesz többé. S az ezt író philosoph utána teszi: sírt, mert Nagy Sándor volt. Mennyivel inkább sirathatni a legkösziklább keblű férjfinak is, és éppen annak, ha dologhoz értő s egy oly embert egészen megítélni s tehát méltányolni is képes, akkora ember elestét!”

Gauss és Erdély kapcsolatában a legszebb, a legmaradandóbb az, hogy korán eljutottak ide művei; olvasták és megbecsülték őket. Jellemző, hogy a nagy halottat sirató Bolyai János azt jegyzi fel magának emlékeztetőül, és azt sürgeti apjától is, hogy mihamarább szerezzék be a könyvtárukból még hiányzó Gauss-műveket.

Erdély tehát nemcsak tudomásul vette, hanem alkotásai révén befogadta Gausst. Tudós fiai mesterüket látták benne, és példaképüknek választották. De mit tudhatott a princeps mathematicorum távolból érkezett és egyetemi tanulmányai végeztével oda visszatért barátja, Bolyai Farkas hazájáról és anyai nyelvről? Alkalmasint keveset. Egyet-mást azért csak elmesélhetett a beszédes természetű erdélyi, később pedig a jelentősebb eseményekről levélben számolt be. A rendszeres újságolvasó Gauss olykor-olykor a lapokból is megtudhatott erdélyi híreket. Szegényes és bizony pontatlan információit mégis az a beszélgetés jellemzi, melyet az őt felkereső Mentovich Ferencsel folytatott. A matematikában is járatos jeles erdélyi filozófust Gauss arról faggatta, hogy nem tud-e újabb híreket marosvásárhelyi barátjáról, mint amiket korábban az őt meglátogató Szász Károlytól hallott felőle, majd hirtelen a Bolyai János és Lobacsevszkij munkája közötti hasonlóságról kezdett beszélni: „felvidámodva felkele ülőhelyéről — írja Mentovich a kolozsvári *Nemzeti Társalkodó* hasábjain közzétett *Naplótörédekekben* —, s egy még egészen új külsejű könyvet von elő, melyről azt mondá, hogy nemrégiben vevé egy orosz matematikustól, s előtte azért érdekes, mert nézeteiben merőben egyezik a Bolyaiak mathesis körüli önállóbb nézeteikkel; holott meg van győződve, miszerint — mint oly egymástól messze fekvő tartományok lakói — a legkisebbet sem tud egyik a másikról, s eszméiket nem cserélhették egymással ki. E munka — folytatá tovább — megérdemli a figyelmet; s magyarnak a csodálatos nézetekonságért kétszeresen érdekes s könnyen hozzájutható lehet, mert orosz nyelven van írva. Ezen nyilatkozatából úgy látszik Gauss is — mind amellett, hogy magyar barátja van — azon felette tévedt véleményben van — mi egyébiránt általános meggyőződés a németországi nem philológus tudósoknál —, miszerint a magyar nyelv, mint a lengyel, tót, cseh stb., egy rokon ága a szláv nyelvtörzsöknek; mely tudatlanság valóban megbocsáthatatlan a minden tudást igénylő német tudósoknál.“ Mentovich igazságtalanul tör pálcat a német tudósok felett, magatartásuk nem rájuk, hanem általában a „nagy népek“ „jól tájékozott“ fiaira jellemző. Száz évvel később Párizsban hasonló eset történt, amit nemrégiben írt meg a nemzetközi tekintélyű orientalista Ligeti Lajos egy Kőrösi Csoma-dokumentumgyűjtemény előszavában: „Mikor idestova ötven esztendővel ezelőtt e sorok írója Párizsban Bacot professzor tibeti óráján első ízben megjelent, s a professzor kérdésére a nevének kívül nemzetiségét is meg kellett vallania, az szemmel láthatóan örvendezve állapította meg, a világ minden tájáról összeverődött, különben nem nagy létszámú hallgatóság élénk helyeslésétől kísérve, hogy hiszen akkor a tibeti nyelvet is jól ismeri... Csoma kései honfitársa pedig riadtan tekintett újdonsült tibetista kollégáira: ezek csak nem hiszik, hogy nálunk a rikkancsok a körüton száguldván az újdonságokat tibeti nyelven kiáltozzák?“

Sem a Mentovich, sem a Ligeti történetén nem érdemes különösebben megütköznünk. Egyet tehetünk: úgy tanuljuk, illetőleg úgy tanítjuk Gauss és Bacot nyelvét, nemzetük történelmét, hogy mi magunk kikerüljük a hasonló hibák lehetőségét. A többit bízzuk rá a Gaussok és Bacot-k utódaira.

E látszólagos vargabetű után, befejezésül emlékezzünk meg még Gauss életének egy számunkra ma is sokatmondó, jelképes erejű tanulságáról: a hűségről. 1807-ben lett a göttingai egyetemen a matematika nyilvános rendes tanára, és ettől kezdve igazgatta a csillagvizsgáló intézetet is. Közben sokszor sokféle hívták, csábították, de ő hű maradt Göttingához. Nem ment el fiatalon Szentpétervárra, s nem ment el híres tudósként Berlinbe, mert felmérte, hogy megadatott számára az alkotómunka legjobb feltétele: „egész életemre Göttingához vagyok láncolva, formaszzerű ígéretnek nélkül ugyan, de kormányunk nagyon is szabadelvű eljárása folytán az őszinte hála köteléke által.“ A várost a tudomány igazi otthonának tekintette, s tudományos pályája 50 éves jubileumán (1849. július 6.) joggal és megelégedéssel mondhatta: „Göttingában a köznapi szólamok soha nem bírtak értékkel.“ Itt élt utolsó órájáig, és itt alussza örök álmát.

Keserű Ilona grafikája

Gondolatok nyelvről, nyelvművelésről

A rohamosan fejlődő tudomány és technika korában mivé lesz a nyelv, az emberek közötti érintkezés eszköze? Hogyan alakul az anyanyelvek sorsa? Lesz-e valaha egységes nemzetközi nyelv? Átveszi-e — a távoli jövőben — a nyelv helyét valami másfajta közlésrendszer? Íme, izelítőül néhány „kérdőjel“, tanúbizonyságul annak, mennyire foglalkoztatja az embereket a nyelv sorsa, várható fejlődési útja, és egyáltalán jelzi azt, hogy a nyelv, nyelviség központi kérdése lett a mai kor emberének.

A nyelv tanulmányozásának egyik legfontosabb gyakorlati területe a *nyelvművelés*. Többféle elméleti megközelítési módja ismeretes, így például szemiotikai (ezen belül pragmatikai), kommunikációelméleti, szociológiai, lélektani, alkalmazott nyelvészeti. Ez alkalommal a nyelvművelés néhány kérdését a szociológia nézőpontjából szeretném megvilágítani.

A társadalomtudományok virágzásának és általában a tudományok szakosodásának, sok-sok önálló területre osztódásának tulajdoníthatóan alakult ki a *szociolingvisztika* (a nyelvészociológiánál tágabb körű ágat jelöl, a nyelvészetnek valamennyi társadalomtudománnyal való kapcsolatát érzékelteti az új műszó!), ez a mindössze évtizednyi múltra visszatekintő diszciplína. Mint neve is mutatja, társadalom és nyelv határmezsgyéjén helyezkedik el: határtudomány. Főcélja a nyelvnek mint a társadalmi élet részének megértése, nyelv és társadalom viszonyának tanulmányozása. A kölcsönös vizsgálódás mindkét tudományt gazdagítja.

A szociolingvisztikának rengeteg elágazása van attól függően, hogy melyik társadalomtudományi diszciplínával rokon problémákat feszeget. Ahányféle társadalomtudományi ág, annyiféle megközelítés lehetséges (pl. nyelvlelektan, etnolingvisztika). A szociológiával érintkező kérdéskörök közül íme néhány: a nyelven belüli rétegződések, a műveltségi fok és a nyelvhasználat összefüggése, átmeneti népességekategóriák (pl. új városlakók, ingázók) nyelvének jellegzetességei, a két- vagy többnyelvűség és még sok más, a társadalmi helyzet meghatározta nyelvi jelenség vizsgálata.

Az alkalmazott szociolingvisztika hatáskörébe tartozik a nyelvhasználatot szabályozó, általános érvényű *nyelvi normák* kialakítása és terjesztése, helyesírási és nyelvhasználati szabályok összeállítása, tankönyvek írása. Fontos „te-repe“ az *iskola*, hisz ez nagymértékben felelős a nyelvi normák elsajátításáért: egyik központi feladata a nyelv és beszéd fejlesztése, a szókincs gazdagítása, a választékos egyéni közlésmód, a hajlékony, árnyalt stílus kialakítása.

Az iskolán kívül fontos szerep hárul a nyelvi normák, az *egységes nyelvhasználat* megszilárdításában, az anyanyelvi műveltség terjesztésében a *tömegkommunikációs eszközökre*: a sajtóra, rádióra, televízióra.

Napilapjaink közül évtizedes hagyományra visszatekintő állandó nyelvművelő rovata van a kolozsvári *Igazságnak*, a marosvásárhelyi *Vörös Zászlónak*, de több-kevesebb rendszerességgel közöl ilyen tárgyú írást csaknem minden napi-, heti- és havilapunk is. (Az *Anyanyelvünk művelése* című cikk- és tanulmánygyűjtemény végén közölt könyvvezet az 1968—1972 közötti időszak nyelvművelési sajtójáról közel 20 lapot ölel fel!)

Meg kell jegyeznünk azonban, hogy e szép nyelvművelő tevékenység ellenére sajtónk nyelve még távol áll az eszményi szinttől, a nyelvhasználati igénytelenség gyakran felüti a fejét. A legtöbb hiba és nyelvhasználati bizonytalanság főként a híryanagban, a gyors munkát követelő fordításokban tapasztalható. A szóhasználati hibákon kívül a legáruklodóbb a szórend gépies átvétele: a *szórol szóra* fordítás — a gondolat visszaadása helyett. Az ilyen mondat tótágot áll. Ha a fejről a talpára állítjuk, azonnal minden a helyére kerül. A stílus elszemélytelenedéséhez, elszürküléséhez vezetnek a nyelvi klisék, az unos-unaltan visszatérő szavak vagy mondat szerkezetek. A *hozzájárul, megvalóstit, konkrét, biztosít* szavak gyakori használata és az ezekkel alkotott „típus“-mondatok nemcsak egyhangúvá teszik a stílust, hanem szegényítik a nyelvet, mert olyan szavakat, kifejezéseket, változatos mondat szerkezeteket szorítanak ki a használatból, amelyek árnyalnak, színesítenék, elevenebbé s nem utolsó sorban egyértelműbbé tehetnék a stílust. „A szakorvosok arra a következtetésre jutottak, hogy egyes termékek alkalmazása bizonyos idő után hozzájárulhat a betegség kifejlődésének

megakadályozásához“ — az alkalmazás *hozzájárulhat*: hát bizony ez eléggé nyakatekert, sokkal magyarosabb volna — s ugyanakkor egyszerűbb is — ehelyett az igei szerkezet, vagyis: egyes termékek *megakadályoznák* a betegség kifejlődését.

Jelentős tömegnevelő szerepe van a *rádió*nak is. Nagy népszerűségnek örvend a marosvásárhelyi rádió nyelvűművelő rovata. Szükségesek a nyelvűművelő műsorok — főlegesen ezt bizonygatni —, de az eszményi az volna, ha a rádió *minden műsora* megütné a nyelvűművelő rovatok mércéjét! Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy nagy tömegekhez szól — akárcsak a tévé —, nagy tömegeknek *a minta*, a modell, a követésre méltó példa. Ilyen körülmények között nem közömbös, hogy a tévé- és rádióbemondók beszéde iránymutató-e, vagy sem. Sajnos, egyes műsorvezetők, bemondók, riportalányok tökéletlen hangképzésükkel, helytelen kiejtésükkel az ellenmodellt személyesítik meg. Az ejtési hibák mellett (pl. a hosszú hangok rövid ejtése: kedves hallgatóink, hangos hírado) a szóhasználatiak sem „fehér hollók”; pl. *egyetemi segédtanár* — tanárság helyett, vagy *az autóbuszok órarendje* — menetrend helyett: az enyhébbek közül.

Egy idő óta a tévé magyar nyelvű műsorában a nyelvűművelés is helyet kapott. Igényes nyelvhasználatával a tévé magyar adása valóban minta lehet, egyik-másik riportalány hibás beszéde azonban — akárcsak a rádióban — itt is tompítja, rossz irányba tereli az egészséges nyelvérzékét. Nem ismerem a dolog technikai részét, de gondolom, tapintattal meg lehetne oldani, hogy nyelvrontó szöveg ne kerüljön a közönség elé. Nagyobb igényességet várunk tömegtájékoztató eszközeinktől, tudatosabb nyelvhasználatot.

Kiadóink — elsősorban a Kriterion — helyes nyelvszemléletről tettek tanúságot, amikor elindították útjukra a nyelvvel, a nyelv életével (jelenével és múltjával) foglalkozó munkák egész sorozatát. Közlő és olvasó igényeinek szerencsés találkozását tették ezzel lehetővé. Általános nyelvészet, mai magyar nyelv, nyelvtörténet, nyelvjárástan, stilsztika, nyelvűművelés — s a nyelv tudományának még sok-sok ága, területe kapott és kap helyet a kiadói tervekben.

Ez a megnövekedett érdeklődés a nyelv iránt világjelenség. Mi tette vajon ennyire időszerűvé e sokoldalú vizsgálódást? A legkézenfekvőbb magyarázat a társadalmi gyakorlattal hozza összefüggésbe ezt a látványos föllendülést. A tudományos-műszaki forradalom emberének világszínvonalon szükséges tájékozódnia, lépést kell tartania a fejlődéssel. A soknyelvűség akadályain kívül meg kell birkóznia az anyanyelven belüli rétegződés következményeivel is (pl. szűk érdekű szókincesváltozatok, „szakszargonok“). A mondatalkotás is bonyolódik a tudományos gondolkodás növekvő egzakttsága miatt, mindjobban elszakad a köznyelvtől. A nyelvtudomány feladata e gyorsléptű világban elsősorban az, hogy ne csak vizsgálja a nyelvet, hanem segítse is szerepe betöltésében, a zavartalan kommunikáció lebonyolításában. A nyelv és beszéd tudománya csak akkor tölti be ezt a hivatását, ha a társadalom minden tagjának bevonásával, a teendők tudatosításával a gyakorlatba ülteti és közvetlen hatóerővé teszi a tudományt. Ez indokolja a nyelv általános kérdéseinek tanulmányozása mellett az *anyanyelv* behatóbb, sokrétűbb vizsgálatának szükségességét.

Ezért fordult tehát a figyelem világszerte a leghatékonyabb, legzavartalanabb kommunikációt biztosító anyanyelvek felé. Amikor nyelvről beszélünk, nem elvont fogalomra gondolunk, hanem mindig egy konkrét nyelvre, s ez az anyanyelv. Szerepe kettős: bekapcsolja az embert egy kisebb közösségbe s azon át a nyelvi társadalomba, másrészt az emberiség nagy családjába is; biológiai lényből társadalmi — termelő, gondolkodó — lénnévé teszi. Mindenki számára az anyanyelv az a nyelv, amelyen a szavakat nem „keressük”, hanem „megtaláljuk”, amelyben fogalom és szó spontán módon, áttétel nélkül azonosul.

Más nyelvek tökéletes elsajátítása is csupán alapos anyanyelvismeretre épülhet. Csakis a szilárd anyanyelvi alap véd meg a keverék nyelvhasználatától: csak ilyen körülmények között gazdagíthat a második vagy harmadik nyelv ismerete, s mondhatjuk el Kodály szavaival: „anyanyelvet is jobban tudja, aki még egy nyelven tud.” A két- vagy többnyelvűség tehát nem szegényíti, ellenkezőleg: gazdagítja az anyanyelvet, tudatosítja használatát; ilyenformán tehát mindegyik nyelv csak nyer általa, de a legnagyobb hasznot a több nyelvet ismerő egyén élvezi, mert — köztudomású — ahány nyelv, annyi ember.

Az anyanyelv nem pusztán az emberek közötti érintkezés eszköze, jelentősége nemcsak gyakorlati, hanem hagyományaink közvetítője, egyéniségünk, gondolkodásunk, lelkeségünk hordozója s egyben tükörképe is. Ápolásával, megőrzésével tiszteljük eleinket, akik hűséggel ránk hagyományozták, és utódainkat gazdagítjuk vele, amikor ezt az örökséget továbbadjuk; így lesz az anyanyelv híd múlt, jelen és jövő között, ugyanakkor ez köt össze bennünket az egész emberiséggel. Mindebből természetesen következik, hogy a romániai magyar nyelv-

művelés nemcsak nemzetiségünk benső ügye, hanem az egész ország haladása, a testvériség elmélyítése szempontjából is döntő jelentőségű tevékenység.

Láttuk az előbbiekből, hogy nyelvszemlélet és nyelvhasználat szorosan összefüggő, összetartozó fogalmak. A helyes nyelvszemlélet és nyelvhasználat kialakításáért és terjesztéséért a legtöbbet tehet a *nyelvművelés*, a nyelvtudomány-nak ez az emberek legtágabb körét érintő része. Régebben nagyrészt kimerült a nyelv óvásában, az idegenszerűségek nyesegetésében, a tisztogató munkában. Ma már az alkotó, az ún. pozitív nyelvűművelés kerül előtérbe. A türelmetlenség helyét a józan, körültekintő mérlegelés foglalja el. A mai nyelvűművelés a nyelvi valóság feltárására, a nyelvi változások törvényeinek megértésére törekszik. A nyelvi jelenségeket nem önmagukban, hanem felhasználásukban, funkciójukban szemléli: a *helyes—helytelen* kérdésében a döntő az, milyen körülmények között, minek a kifejezésére, milyen stílusárnyalatban jó vagy nem jó egyik vagy másik szó, kifejezés. A diktatórikus döntést a nyelvi nevelés, a meggyőzés váltja fel.

Az elmondottakból következik, hogy a mai nyelvűművelés fő eszköze nem a tiltás; jelszava a „helyesen, szépen“, az alkalomnak legmegfelelőbbben élni a nyelvi adta lehetőségekkel. Ez a fajta nyelvűművelés nem óvja a nyelvet a változásoktól, hanem arra törekszik, hogy ezek a módosulások lehetőleg ne károsítsák, hanem erősítsék jótulajdonságait, hogy minél alkalmasabbá válják társadalmi feladata betöltésére, az emberek közötti érintkezés akadálytalan lebonyolítására, hogy a kommunikáció minden szintjén hatékony eszközként szolgáljon. És ezzel elérkezünk a sokat vitatott közérthetőség kérdéséhez.

A nyelvhasználatot mindenkor a közönséghez kell szabni. Másképp írunk és beszélünk a nagyközönséghez, és megint másképp a szakközönséghez. Utóbbi-hoz szólva legfőbb erény a pontosság, szakszerűség, az előbbi irányában pedig a közérthetőség. Hogy ily módon ne szakadjon ketté a nyelvhasználat, annak egyetlen járható útja az átlagember gondolkodásának és nyelvi kifejezőkép-ségének — tágabban a társadalom nyelvalkotó szerepének, nyelvforgató erejének — gazdagítása. Ez természetesen nem napi feladat, hanem hosszú távra szóló. A nyelvteremtő fantázia bátran támaszkodhat — mint biztos, szilárd alapra — a nyelvünk természetéből adódó, szinte végtelen számú szóalkotási lehetőségre. Csak élni kell velük — a nyelv törvényeinek határán belül —: kimeríthetetlen kincs-bánya ez! Ám a tudatos, szakavatott beavatkozás, az alkotó fejlesztés mellett nem hanyagolható el az egész nyelvi közösség spontán teremtő készsége, még kevésbé az írók, költők nyelvi leleménye. Idézzük Kazinczy Ferencet, a nyelv-újítás vezéralakját, aki így vélekedik az író nyelvteremtő lehetőségeiről: teheti mindazt, „amit a magyar nyelv természete, örök szokása s törvénye világosan nem tilt, a régi és újabb klasszikusok által nevelt ízlés meg javasol is, s a szükség multhatatlanul parancsol“.

A társadalom nyelvalkotó szerepe a tudatos nyelvszemlélet, a nyelvi műveltség függvénye — s egyben fokmérője is. Sose volt égetőbb szükség rá, mint korunkban, amikor a tudományok rohamos fejlődése, szakosodása új meg új fogalmak megnevezésére készlet. Minthogy pedig az új kifejezések általában a világnyelveken (többnyire angol nyelven) születnek, elárasztják a nyelvet az idegen — főleg angol — szakszók. A finnugor eredetű magyar, az indoeurópai nyelvektől eltérő lévén, nem képes egykönnyen magához hasonítani őket, mint a velük rokon típusú nyelvek, ezért idegenségük még kirívóbb ebben a merőben más nyelvi környezetben. Mostanság főként az új tudományágakban — de másutt is — az *idegen szavak áradatának* lehetünk tanúi. (Félreértés ne essék, nem vagyok purista, nem üldözök minden idegen szót — hisz egyik-másik annyira meggyökeresedett, annyira a miénk már, hogy meg sem lehetnénk nélküle —: csak a *fölösleges*, könnyűszerrel magyarítható kifejezésekre gondolok.) Ebben a szöveggörnyezetben aztán felnyílnak a sorompók: szabad utat kap minden rendű és rangú idegen szó; olyan is, amelynek van szabatos, árnyalt magyar megfelelője. Ez az elidegenítő (az olvasástól elidegenítő) szöveg nemegyszer homályos, nem „megemésztett“ ismeretanyagot, hézagos tudást, gondolati zavart palástol, vagy nagyképv semmitmondást takar, a bennfentesség látszatát kelti. Innen már egye-nes út vezet az elítéléséhez. A nyelvi közömbösség, gondolkodási lustaság, esetleg sznobság szülte idegenszó-mánia a nyelvet *alapjában* támadja: lehetetlenné teszi vagy legalábbis akadályozza a megértést.

A mindenkori nyelvűművelés arra törekszik, hogy „felébressze a nyelvi lelki- ismeretet kábult álmából, és mindenkit az anyanyelv öntudatos használatának szükségességére serkentsen“ (Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk életéből*, 20.). Ön-tudatos és *igényes* használatára, a nyelvi eszmény elérésére vagy legalábbis megközelítésére. A nyelvi eszményt egy olyan magyar nyelv képviseli, amely őrzi hagyományos, értékes tulajdonságait: a tömörséget, a képszerűséget, a finom

árnyaltságot, a világos szabatoságot és a változatos hangzást, ám ugyanakkor lépést tart a haladással, rugalmasan alkalmazkodik a megváltozott igényekhez. Ezt a követelményt a legmesszebbmenően kielégítő, legfejlettebb nyelvváltozat az *irodalmi nyelv*, esztétikai és stilisztikai értékek hordozója. Egységét a nyelvhasználati szabályok, normák biztosítják. Bármilyen egységbontás, eltérés ezektől a normáktól akadályt gördíthet a megértés útjába, fogalomzavart kelthet. Álljon itt néhány példa annak megvilágítására, hogy ingatag nyelvismeret milyen szavakat „teremthet” hevenyészett fordítás közben. Egyik napilapunkban olvastam ezt a kifejezést: *egyéni próba*. Csak az eredeti szöveg ismeretében lehet kikövetkeztetni, megfejteni az értelmét — helyesen *egyéni versenyszám*. (A *proba individualis* tükörfordításával van dolgunk; a szóról szóra való fordítás tipikus esete. A fordító egy pillanatra sem törte a fejét azon, hogy vajon így mondják-e magyarul.) Más: egyik hetilapunkban a *liceum második lépcsőjéről* írnak (*második fokozat* helyett). Így olvashatunk az üzletek, sőt az autóbuszok *óraarendjéről* (*nyitvatartási idő*, illetve *menetrend* helyett), vagy *rekuperációs* kórház létesítéséről (a magyar orvosi szaknyelv *rehabilitációnak* nevezi a munkaképesség visszanyerését célzó gyógyító tevékenységet). „Román és német nyelven meditálóok” — olvasom egy apróhirdetésben. Meghökkenítő kijelentés: kire tartozik az, hogy az illető milyen nyelven medítál? Nyilván nem erről van szó, hanem arról, hogy óraadó tanár, és nem *elmélkedik*, egyszerűen tanít: órákat ad román és német nyelvből. Azt hiszem, főlöszleges minden kommentár. Gyakran tapasztalható eljárás az is, hogy valamely idegen szóhoz egy képzőt ragasztanak, s kész az új szó: ettől ugyan még nem válik az illető szó magyar szóvá, sokkal hamarabb lesz belőle kakukkfőka: sehová sem tartozó, értelmetlen szóképződmény. A fordítónak — amint, ellenkező előjellel, példáink is bizonyítják — mindkét nyelvet alaposan kell ismernie: azt, amiből (vagy amire) fordít, legalább annyira, mint az anyanyelvét (feltéve, hogy utóbbit valóban anyanyelvi szinten ismeri, s mint finom hangszeren, játszani tud rajta). Aki fordításra vállalkozik, az *közvetít* — nem önkényeskedhet, *mindkét nyelvet tisztelnie* kell. Biztos nyelvérzék csak biztos nyelvtudáson alapulhat. Enélkül sötétben tapogatózunk, elbizonytalanodunk, mert nem érzünk szilárd talajt a lábunk alatt.

A nyelvművelés azonban — nem lehet eléggé hangsúlyozni — nemcsak a hibák, fonákságok nyesegetéséből áll. Az alkotó nyelvápolás példát mutat, felhívja a figyelmet az értékekre, a nyelvben szunnyadó lehetőségekre; kiaknázásukra, pontos és ugyanakkor választékos nyelvhasználatra buzdít. A nyelv a rohanó időben csak úgy tud lépést tartani a haladással, csak úgy tud a gondolkodás hű tükörképe, csálhatatlan, megbízható tolmácsolója lenni, ha szükség szerint meg tud újulni. Életeleme az örök újítás. Szabó T. Attila szép szavaival „egyét jelent ez nyelvünknek a múlt időtlen távolából induló, az arasznyi jelenben és a jövő végtelenségében folytatódó élni akarásával”. (*Anyanyelvünk művelése*, 8.) A nyelv életképességének jele a felfrissülni tudás, a kaputárás az új előtt.

AJÁNLOTT IRODALOM

Anyanyelvünk művelése. Cikkek és tanulmányok. Összeállította Gálffy Mózes és Murádin László. Bukarest, 1975. — Balogh Dezső—Gálffy Mózes—J. Nagy Mária: *A mai magyar nyelv kézikönyve*. Bukarest, 1971. — Bartha János—Horváth Tibor—Józsa Nagy Mária—Szabó Zoltán: *Kis magyar stilisztika*. Bukarest, 1968. — P. Dombi Erzsébet: *Öt érzék ezer muzsikája*. A szinesztézia a Nyugat lírájában. Bukarest, 1974. — *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. I. kötet, A—C. Bukarest, 1975. — Cs. Gyimesi Éva: *Mindennapi nyelvünk*. Bukarest, 1975. — *Helyesírási Tájékoztató*. Bukarest, 1969. — Nagy Kálmán: *Kis magyar nyelvtankönyv különös tekintettel a nyelvhelyesség mindennapi kérdéseire*. Bukarest, 1970. — J. Nagy Mária: *A szó művészete*. Bevezetés a stíluselmzésbe. Bukarest, 1975. — *Nyelvelméleti tanulmányok*. Válogatta és az életrajzi jegyzeteket összeállította Péntek János és Teiszler Pál. Az előszót Teiszler Pál írta. Bukarest, 1975. — Péntek János—Szabó Zoltán—Teiszler Pál: *A nyelv világa*. Nyelvről, nyelvtudományról mindenkinek. Kolozsvár, 1972. — *Stilisztikai tanulmányok*. Válogatta és az utószót írta Murvai Olga. Bukarest, 1976. — Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk művelése*. Válogatott tanulmányok, cikkek I. Bukarest, 1970. — Uő.: *A szó és az ember*. Válogatott tanulmányok, cikkek II. Bukarest, 1971. — Uő.: *Nyelv és múlt*. Válogatott tanulmányok, cikkek III. Bukarest, 1972. — Szabó Zoltán: *Kis magyar stílustörténet*. Bukarest, 1970. — *Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról*. Szerkesztette Szabó Zoltán. Bukarest, 1976.

NAGY LÁSZLÓ

DIDERGŐ EZÜSTFIÚ

Ha jütsz ama korba
didergő ezüstfiú
te nem leszel tisztább
tisztesebb se jobb
zsgorodva húsban
zsgori leszel mohó
s mint öreganyád
egy tányér meggyevesért
megostoroznád a világot

Hogy eljövendő ne legyen
ami írva van ellene
szedd a jószert a mérget
nyugodtan ezüstfiú
a rossz álomtól se félj
hemperegj ágyadon bátran
mint hölgygel mint mentőangyallal
a fénylő a szívárványos
irgalmas katasztrófával

SZÉCSI MARGIT

MENET

Lobogóm selyme: facsaró zápor.
Fázom alatta.
Záporos, zászlós kezemre látok,
s lóra, lovamra.

Szomorú feje: szálas zuhogást
vagdaló balta.
Szomorú fejem lassan lehajtom
lóra, lovamra.

Felhő meg zászló: egyetlen omlás,
éj van alatta.
Földből világít, amiért szálltam
lóra, lovamra.

Szakad dögökre, virág-tövekre,
szakad magamra,

s minden örökre, szobor-kövekre,
hattyúi hangra,

meredek zápor merev babákkal,
koponyás dombra,
ágyékra-pólyált márványkő-lapra,
hogy megfoganna,

világi téren felejtett dobra,
alvó harangra,
szapora zápor, szív-szakadásos,
lóra, lovamra.

Szapora zápor, rizs-kopogásos,
üveges manna,
végső vitézek páncél-ezüstje,
lóra, lovamra.

KORMOS ISTVÁN

EGY RÁKVADÁSZAT EMLÉKÉRE

Szárcsák libegtek torz rikácsolással
alá a tus-menny bolyhaiból, égett
a lábuk szára, valamint a csőriük,
világvégi Nap lángoltatta kék
tollukat is; csiki-csekk, csiki-csekk
moraja fült a tűhegyű kövek
alagútjába, s jött cidris hideg
normandiai legelők felől,
nem Óceánum túlpartja felől,
mivel ott a mulaták édeni
fenekén érdemes még fényleni,
ikrásan önteni a fényesőt,
míg hasalnak a hullámok előtt,
s homok csiklándja didikéjüket;
a szárcsanép a szépségre süket,
vak és süket, azért evezte át
a tengert; hülye kölykök csuzliját

itt kapja csak, e kavics-abrakot,
csároghat, fele hipphoppra halott,
és nem zokog gyászt Flamanville miattuk,
csak engem ehét a fene miattuk.

Nem szárscsasíratás, szárscsahalál
elégiája ez, csak a való
rajzához kellenek e madarak,
mert Flamanville sirályfelhőket küldött
különbben mindig biciklim elé,
ha Ertot útra eresztett, gumi-
csizmásan, kézben kosár, piszkavas;
ott gázoltam a vízbe éhesen,
s az Óceánum vize nem selyem,
pofonjaitól kapkodtam fejem;
szikláira rákot vadászni másztam,
a homlokomon sógyöngykoszorú,

borostáimat kaszálta a só,
hogy lángolt a pofám, ahogy a szárcsák
lába s csőre bukseggelő napon.

Aj, rákvadászat! Atlanti özön!
Sercegve tört ágyából a köröm,
a vízalatti tüerdő közé
lenyúlva, vérem a sziklákat öntözé;
piszkavasam aluvó rákokat
lőtt agyon a homályló víz alatt,
előbbillegtek az alagutakból,
s nem iszkolhattak el a kosaramból.

Biciklim partra omolva feküdt,
egy idegen lány nyaggatta a csöngettyüt,
túlhidrogénezett haját a szél
szemembe fújta, bánta a fene!
Azt kotyogta, hogy amerikai,
térdelve is hosszúak voltak lábai,
fektében is eveztek mint a szárcsák
a homok fölött kitárt karjai;
utolsó erőm is magába itta,
utolsó rákom is a víz elvitte.

Most pusztá fehér falam bámulom,
az aa-bb rímelést unom,
emlékem a papíron epikus,
Homér s Juhász közben aszongya Kuss!
Tehát: a fal! és lenn az udvaron
püspöki autók áznak az esőben,
és Luther Márton szobra nézeget
az Üllői út rokkant kapujára;
hányszor eshetett a dagály előtt
térdre azóta Flamanville homokja,
hányszor fülhettek sziklatű közé
utódaim: gyanútlan rákvadászok,
sógyöngyöt ivó csuszlis kölykeim
cirkuszba hordják kisbabáikat,
isszák a ledugaszolt almabort,
s benyelte mind a közeli Atomgyár;
amerikai szeretőm alatt
hányszor vetett az ágy mohó tüzet,
fű-ágy, homok-ágy, vagy rugóra ringó —
Szemem lehúnyom, elmozdul a fal,
fejem körül rikoltoznak a szárcsák,
és hánytörög a roppant Óceánium.

ORBÁN OTTÓ

CANTO

Evekig akartam Poundot fordítani
nem mintha a rokonomnak éreztem volna sőt
a személyiség rejtvénye érdekelt
Szellem és Erőszak
azaz az értelmiségi helyzete századunkban
ahol a kárhózat vírusai ellen hatástalan volt a klasszikus oltóanyag
és persze jól jött volna nehezeknek a költői léggömbhöz
e szellemidézés rejtett médiuma Amerika
botrányos távlatai eléggé szemfájdítóak ahhoz hogy a végtelent idézzék
a tükröt amin nem maszatholhatja homályos folttá a tapintat
a valóság nyomaszító kísértet-történetét
mint a vereséghez szoktatott országok rugalmas emlékezetében
A KÖLTŐ A KETRECBEN példázat és vizsgafeladat
még ha beszámítjuk a bankárok bosszúját is
Döntenünk kell hogy kié a rokonszenvünk
a ketreche zárt vadé-e aki művészettörténetre oktatja a néger sarzsit
vagy a sarzsié-e aki tudhassa-láthassa nyelven beszél
de asztalt farag a fázó öregembernek
Világos hogy mindez egy új költészettan alapja
hely és idő egysége a százados szükségállapotban
a mit-hogyan-s-mikor és főképp a mit-soha-és-semmi-áron
alkalmi dialektikája
mert nem számít ha valaki maga nem gonosz
ha a hullabúzt úgy szagolja mint az ibolyaillatot
A szövegben aztán mind mélyebben csalódtam
sehoh a kulcs egy utalás valami magyarázat
hacsak az újgazdag ájult sznobizmusát nem veszem annak
Firenze csurgott a versből a krónikák és Messer Ez-meg-Az
meg kínai bölcsék minden mennyiségben
Engem a hagyomány mint műemlék hidegen hagy
a város környékén ahol kölyökként gyakran megpofoztak
járt kelta hun és római
és mindegyik hagyott valamit maga után
legtöbbször egy fölétgett falut
Ott nevelkedve ahol én és negyvenévesen
az ember vastagon hámozza a költészet nevű almát

és a díszítmények a hanglejtés meg a szófűzés mögött
 a rejtett magra kíváncsi
 és mit tegyen ha egy véres történet tanulsága mindössze annyi
 hogy a Bocsanat az Isteneknél és Szeressük Egymást Emberek
 Naná mondanám a legszívesebben erre
 csakhogy mi van a kényelmetlen részletekkel
 Ó szabadság aki gyakran vagy magad is börtönőr
 és rondaságokat is művelsz és nem mindig vagy a szépség hű szerelmese
 de néger börtben és hibás nyelvtanod tájzólásban beszélve is
 egyetlen lehetséges hőse vagy minden igazi versnek
 a világ ketrecében ahol a hús köpenyébe burkolódzva vacog a képzelet
 melynek robbanó magja mindig a köznapi
 Túléltem egy ostromot mi másban hihetnék Az évek
 drótakadálya alatt egy konzerv és egy bicska a költészet maga

VERESS MIKLÓS

HÉT BAGATELL

1.

Árulkodójudas
 kell-e harminc
 aranypéNZ
 vagy csak piros tojás

Inkább kell
 a tojás
 kotkodács
 kotkodács

2.

Sarki redőny:
 lakásocska
 volt valaha
 kurtakocsmá

Ezért iszik
 hajnalig
 most is aki
 ott lakik

3.

Világvégén ül a sárkány
 emeletes zöld kaszárnyán
 egyik feje a főhadnagy
 azt ugrálja körül hat nagy
 közlegény

4.

Szeretnék játszani
 hatőkör
 hatőkör

szeretnék meghalni
 de mitől
 de kitől

szilánkká feledi
 arcomat
 a tükör

5.

A karomban elfér
 mégsem érem el
 erősebb a télnél
 nyarat énekel

meg is dobtam kövel
 mégis visszajár
 micsoda madár
 micsoda madár

6.

Ez a reggel sugaras
 a nap ára kétgaras

ez az este madaras
 mély szemedben a magas

ringass el és altatgass
 halálommal takargass

7.

Nem akartam
 dudás lenni
 csak egy tányér
 gulyást enni

Jó kocsmába
 be is menni
 bort is inni
 énekelni

Azt hitték hogy
 dudás vagyok
 a pokolba
 való vagyok

Forró gyémánt

Nemes Nagy Ágnes stílusáról

„Örök dolgok közé legyen híred beszöjt“

BABITS MIHÁLY

Mint magányos gyémántalakzat a mai magyar líra dús tenyészetű, szerves világában, ez a költészet jó ideje sürgeti már, hogy megmértessék*. Magányosságból következik, hogy nincs mihez mérnünk. Mint minden sajátos, egyedülálló minőség, csak önmagával mérhető, illetve azzal, amit önmaga mértékének, léte értelmének tekint. A formát szabó mértékre, költőletének értelmére ő maga kérdez rá számtalanszor:

*De mégis élünk. Szűkülő szemünktől
Képet kíván talán egy messzi század?
A filológus méri majd le részünk?
Kezével együtt sarjad már a kés?
S a mozdulat talán, hogy szembenéztünk,
A feltámadás vagy a feledés?
(A reményhez)*

Távlatokba fogható terét, határait is megszabja ennek a képnek, s az nem kevesebb, mint maga a mindenség:

*tagolt a part, a test, a szó,
hajózható, tapintható,
s oly pontosan szalad a tér:
a tenger épp az égig ér.
S amint a végtelenbe hág,
mutatja, meddig ér a vágy.
Nem tehetek mást. Nem kívánok
kevesebbet, mint egy világot.
(Utazás)*

Mestere, Babits ugyancsak a mindenséget vágyta versbe venni, csakhogy — és ez nagy különbség — a mindenség helyett Nemes Nagy Ágnes nem is tudna versének hőse lenni: „Émelyedem, magam kibontván. / Be jó is annak, aki spontán“ (*Napló*). Úgy vall tehát, hogy nem tárja föl lényét: tárgyakba, kövekbe, fákba, egy maga teremtette anyagszerű világba zárkózik, és így munkál — kívülről-belülről — önmagán. Költészetének hőse az értelem, mellyel a lét formáit kívánja megmintázni: eleven szerszám, csupasz két tenyér vagy szenvedéllyel lendülő véső és ceruza. Babits szavával elmondhatná: „bányász voltam, és magam, amelyet vágtam, a kő.“ Csakhogy ő a tárgyiaságnak ennél is keményebb útját járja.

Közhely, hogy a költészet életforma, formák élete. De ez a költészet a kínban-születéstől a kínban-halálig, az eszmélkedéstől a kihunyásig anyagszerűen érzékletes formákba öntött — megformáltságában örök, megörökített — élet. Nemcsak megélt, hanem önmagát belülről megalkotó lét. Anyag és forma egyszersmind. Anyaga súlyos, mint a gyémánt, s benne a feszültség — a forma —, mely időtlenné préselte össze: egy darab tömör idő.

Ifjúkori költészetének impresszionista eszközeitől hamar eltávolodott, bár mestere volt az érzetpolifóniáknak: „Mily édes ez a csepp harangszó, / mely itt himbálja sejtelem- / vékony virág-magát a száron / az éji kertben, testtelen!“

Nemes Nagy Ágnes: *A lovak és az angyalok. Magvető, Budapest, 1969.* — Két tanulmány szól érdemben Nemes Nagy Ágnes költészetéről; Bányai János: *Földmérő az égen. A szó fegyelme* című kötetben (Forum könyvkiadó, Újvidék, 1972. 73–86.); Radnóti Sándor: *Között — Nemes Nagy Ágnes lírája. Kortárs, 1975. 8.: 1298–1304.* Mindkettő elsősorban szemléleti, filozófiai vonatkozásokat elemez, ezeknek rendeli alá a stílus sajátosságait.

(Harangszó). A súlyos, kézzelfogható anyagszerűség s a pontos, lényegre törő pengeéles vonalak — a rajz — stílusművésze lett.

*A két marokkal körbefoghatót,
Az állandót — a képeket szerettem;
Az eleven és mégsem elmulót,
A rezdülőt és mégis rendületlent.
Lábak, lovak, pompásan mozdulók,
Szüntelen dobogtak életemben,
S velük próbáltam minden kaptatót
A páncél-fényű éji félelemben.*

E mesterségéről szóló, viszonylag korai vallomását azóta sem cáfolta meg: a szilárd anyagi forma számára a lét feltétele, páncél a formátlan pusztulás ellenében. Csak a belülről ólálkodó semmi vetheti szét.

A nyelve is vértet, eleven pajzs. Sajátos „leíró“ verseinek semmi köze a festőséghez, inkább szavakba öntött szobrok, mondatba metszett-rajzolt grafikák. Ez a magyar nyelv súlyos, mint a tárgyaiban testet öltő öröklét némasága, és lendületes távlatú, vonalszerűen pontos-világos, mint a dolgok tere: az értelem. És levegős, és érzékletes.

Ennek a nyelvnek a közegében válik mindenekelőtt térszerűen vizuálissá és dinamikusan feszültté a világ Nemes Nagy Ágnes-i képe. Hogy eszközeinek számbavétele ne legyen csak az egészts durván részekre törő stilisztikai „technológia“, Az *alvó lovasok* elemzéséből próbáljuk kibontani őket. E kifejezési tájlatomásnak először is reálisaként ható perspektívája van: háttérben hegyoldal-szélés, lejtős hőmező, előterében a kockakóhalom és a vízparti fák. Színeinek grafikai természetű kontrasztosságát (fehér—fekete) a sík- és a tömbszerűség ellentétessége is kiemeli: „A sík lejtőn egy kockakóhalom.“ A halom anyagszerűségét, tapinthatóságát hangsúlyozza a „gömbölyű élein forró, fehér hólepedő“ látványt idéző plasztikája. A megszemélyesítés — „egy kupac alvó beduin“ — élőbbé s ugyanakkor a „kupac“ révén még tárgyszerűbbé teszi a halom képét. A következő szakaszban a halom embermegmunkálta anyagában („fordított szoborcsoport“) válik még térszerűbbé és mocnásaiban elevenebbé („Micsoda arcok hajlanak ... és velük forró, sötét lélegzetük —“). Mindaddig egyetlen ige hangzott el: hajlanak. Viszonylag statikus volt tehát a kép. Most a partmenti talajhullámok beduin lovakként látott alakja teszi energikusabbá a látványt. Először ismét tömegükkel hatnak: „formájuk itt-ott kidagad“, de mozgásukkal is („dobognak“, „söreányuk meg-meglendül“). Legsajátosabb a fák alakjának a folytonos ívelésű vonal, a rajzos mozdulat lendületével való megragadása: „S velük micsoda mozdulat / mikor a forró földlovak / hátán a földes, barna törzsek / lombhajjal nyúlnak egyre följebb, / s egy óriási, lassú szökkenéssel / kiugranak.“ A fákban materializált ugrás ívének feszültsége a vers, és a látvány — forráságának sugárfókusza.

A térhatású anyagság titka, hogy látomásaiban elsősorban nem színükkel, alakjukkal, hanem tömegükkel, súlyukkal hatnak a tárgyak. Színük, ha van is, leginkább a fehér, fekete, szürke, ezüst, füst- vagy hamuszín: az éles ellenpontozás vagy leheletszerű árnyalás eszközei. Lírájában itt-ott valóban felragyog a sárga, tündöklük a kék is, de a föld, a homok, a kő, a fém s a hó foglatában. Tájainak egész élővilága néhány stilizált elemből, fákból, füvekből, egyegy madárból, lovakból áll. És fái nemcsak magányosak, de legtöbbször lombtalanok vagy zúzmarába öltözöttek: hiányzik tehát képein a zöld. A barna, fekete törzs, a tar ágak vésoódnak a térbe, s vasreszelékként nehézkedik a fű is: „Nagy, sárga ég. Egy hegyerinc / súlyosodik a síma rétre. / A mágnes-földön mozdulatlan / füvek sötét vasreszeléke.“ (Fenyő) Nem az élő természet, a biológia, hanem általában az anyagi örökkévalóság jegyében él itt minden: a tömeg, a kiterjedés, a mozgás, a térbeliség meghatározottja. De a tömeg, a kiterjedés, a mozgás, a térbeliség kategóriáit és élményét az ember birtokolja. És jóllehet verseiben a költő viszonylag ritkán van jelen az első személy közvetlenségével, a tájban emberi életet élnek a végtelent szemléletileg végessé zsugorító gesztusok: a *fent* és a *lent*, a *mögött*, a *között*, a *távol* és a *közel*; a *súly-* és a *felületérzék*elés igéi: *súlyosodik*, *támaszkodik*, *görnyed*, *gyűrődik* stb. Minden a gravitáció foglya. És ellenszegül, hogy szabaduljon: *kinyúl*, *feszül*, *ugrik*, *szökken*, *kivágódik*. E vonzás és lázadás stilisztikája szigorú; ami súlyosodik: szoborrá faragott nehézkedés, ami szökken: rajzba kihagyott indulat. Nehézkedés és ellenszegülés, súly és mozgás szinkroniája pedig a megállított pillanatot götikus íve.

Íme, a táj tekintet mintázta, eleven domborműve: „És lent a súly. A síkon röghegyek / nagy, mozdulatlan zökkenései, / amint fekszenek, térdenállnak / az ormok és a sziklahátak, / a földtan szobrai / a völgy egy pernyi figyelem-lazulás, / aztán megint a tömbök és a formák, / meszes csonttől körvonalgó / kővé gyűrődött azonosság.“ (Között) És a függőlegesek-vízszintesek fekete-fehér keretében a magányba fagyott szenvedély költői emlékműve: „A hó, a hó, / Az öt háznak térdéig ér, / Fekete a függőleges, / és minden vízszintes fehér... / nézd, nézd, az egy-szál tujafát: / felszökkenő, roppant bozontja / a féleget magára vonta, / s most csupa örvény és taraj / dermedő hullámaival, / fehér habok tajtéka rajta, / s az éjszakát úgy üti által / a megfagyott szökőkutak / mozdulatlan extázisával.“ (Város, télen) A szinesztéziához valamiképpen mindkét példának köze van, csak nem úgy, mint a nyakkendőnek a lila dalhoz. Ez: a súly, az alak és a mozgás valóságos együttérzékelése, az ujjbegyforró-ságú vizuális érintés, a nemcsak fürkésző, de megtapintó rátekinvés természet-szerűen kifinomult szobrászi képessége. Ez a figyelő tekintet zökken a hegyek zárta horizont meredélyein, s pihen meg a domborulatok feszülését enyhítő völgyeken. A kockaköhalomba belelátott beduinok és a térden álló hegyek minősítéseit („fordított szoborcsoport“, „a földtan szobrai“) már megalapozza a síkkal ellenpontozott plaszticitás. De egész költészetéből kitűnik, hogy az anyag-szerűség élő tökélyének legkedveltebb jelképe itt a szobor. Mögötte földereng — s e társítást nem lehet kikerülni — ismét Babits: a szobor, a márvány, a kancsó stb. motívumköre. De itt a szobor nemcsak a szépség, hanem a mindent formába öntő értelem időtlenítése. A tujafa képe inkább egy expresszionista grafika fekete-fehérben megalkotott magányszimbólumaként válik plasztikussá. Szinte körüljárható, megfogható lendülete van ennek is: a „felszökkenő bozontja“, „dermedő hullámai“ szókapcsolatok anyag és mozgás együttes megragadásának Nemes Nagy Ágnesnél tipikus mintái, s gyakran kiegészülnek az említett időtlenítés eszközeivel. A „megfagyott szökőkút“ képe magában foglalja ezt a nyelvileg később kiteljesített szemléletet: a gejzír-pillanat feltartóztatása például páratlan lírai mozzanat: „Akkor kivágott. S ott maradt, / Egy hosszú, függőleges pillanat, / gözölgő jégmezőkbe tűzve. / Maga az ugrás, testtelen, / víz-nemű izmok színezüstje, / kinyúlva, képtelen —“ (A gejzír). Szóval-büvölés ez: a pillanatnak megálljt parancsoló, a nyelvi nehézkedéstől — az érzékek javára — elrugaszkodó mágia. Ez a szinesztetikus, de pontosan aligha skatulyázható varázslat a nyelvi szimultaneizmus eddig ismert lehetőségeinek meghaladása, a költői ábrázolás illúziókeltően tömör egyidejűsége.

Az ábrázolás e technikai részleteinek, a térhatás, a megfeszített pillanat nyelvi titkainak ecsetelése azonban nem feledtetheti, hogy mindez nemcsak sajtós természetlátomás, hanem a lehető legmegfelelőbb stílus egy a semmi, a nemlét ellen költői szinten kiküzdött létforma utópiájának kifejezésére. Ez az utópia a „viszonylagos öröklet“: az emberi tudatnak porhüvelyünknel tartósabb anyagba költöztesése. A „meszes csonttől körvonalgó / kővé gyűrődött azonosság“, a saját történelmét anyagaként hordozó hegy boldog egzisztenciájának eszménye. Nem a hangulatok, nem egyszeri élmények, színek, benyomások, hanem teljes lényegünk megörökítésének vágya minden pillanatban. Az öntudatos örök-kévalóság. Ez a vállalkozás a lét és tudat bennünk felszikkázó véletlen s a végtelen időben pillanatnyi találkájának időtlenítése. A találkái, amelyet keményebb anyagokba, éles képekbe parancsol az önmagáról megfedkedezni nem tudó, nem is akaró értelem. A pusztulás iszonyata szüli a kényszert: „Múlt és jövőndő éveim / vattáznak, védnek kétfelől, / s a gyalázat / csak akkor ér, méltány-talan, / ha meg kell adnom majd magam / az állati halálnak“ (Allatok). A gyalázat ellen már korán „a kín formáit“ rendező értelem csonthéjába menekül, de a felbomlás elkerülhetetlenségének iszonyú látomásával: „A cafatokban rothadó világból / az értelem mocsári fénye lángol, / a holttetem bomló fejére libben, / és megmutatja fogsorát mézítlen —“ (Napló). Mégis — akárcsak József Attila — az elme rendalkotó képességének jegyében véli magához méltónak az életet:

*Nemcsak a lét, nem vérem száz alakban
emelkedik agyamban láthatatlan:
a rend élteti éltető szemem,
s egymásba-fonva, ágbogas virágként
isteneit megtermi majd a szándék,
és önmagát a nyíló értelem.*

(Tavas felé)

Ez az értelem örködik a maga rendalapító kategóriáival élesnél élesebb képeiben, vonalaiban. („Kint is repedt a boltozat, / s csillagot mér velem, / míg rajzra vonja ujjamat / a képzelt értelem.“ — *A kín formái*)

A mértani vonalak (függőlegesek-vízszintesek), a rajz és a metszet — akár csak a szoborszerű idomok — kedvelt, szemléletes formateremtő eszközei. A tárgyak és a pillanatok megragadásának nyelven kívüli műfajait tiszteli, áhítja bennük. A „kövel rajzolt gyermekkori kép“, „a metsző szelvésszkarcai“, „a szál-fák feszes mértani rendje“ stb. versbe oltott grafikai képzetek, oly mélyen gyökerezők, hogy bizonyos szinten ilyen „fordított“ hasonlat szülői lesznek: „de a vadászkes fényes, mint a hal. / S éles... / Éles. Nagyon. / Mint egy jól-rajzolt körvonal.“ (*Ház a hegyoldalon*) Itt nem az érzéki világ a szemléletet, hanem a szemlélet hasonítja az érzéket a maga kategóriáihoz. A metszetszerű színellenpontosítás élessége is jellemző látványaira: „Félhold világ mossa a tetszem / Folyik a vérem fekete vérem / Fekete csíkban a hófehéren / Félhold világa fekete égen“ (*Vadkan*). Stilizáltságában nemcsak dekoratív, de jelképszerű is a magányos fűgefa lenyomata: „Éjszakai vadfehér / Mészköszikla oldalában / Mészkö csöndbe lyukat ás / Karszti patak-zubogás // Egy fekete fűgefa gör-cse / Semmi más / Fényes sziklán fekete törzse / Pusztá váz / Pusztá“ (*He-katé*).

Látomásainak látványpontosságát a leheletszerű, csak az értelem keskenyre húzott szemével észrevehető vonalak, sávok kidolgozottsága teszi tökéletessé. A tárgyak, a fák, a szavak közötti hézagok nem anyagatlan közök, hanem megmunkált térszettek, végtelen végesben elrekesztő, határolt síkok és idomok: „S ott lent, hol kitarul a völgy, / ahol fátyol-eres gomolyba / a hőben minden szertefolyna, / egy sor feszes, mértani-rendű szálfa, / a táj széles éles fekete szálka, / nem olvadozva-rengve, nem lazulva, / a fény csücskét végegyser földbe szúrja, / s állja a hót, — közükben / a szeletekre szabdalt végtelenel: / a szálfa-fák közt áttükröz a tenger.“ (*Paradicsomkert*) A látvány koponyán belüli élessége ez, egy szüntelenül égető jelené, ahol „nincsenek térközök“, időközök, csak a tudat anyagszerű azonossága irányulásának tárgyaival. A tárgyak ettől a beléjük vésett öntudattól, a boldogságtól fénylenek („Az én szívemben boldogok a tárgyak...“). E költészetében kiküzdött igazság egyúttal tömör visszhangja József Attila hasonlatának: „Én, ki emberként vagyok, élve, boldog, / mint olyan dolgok, mik örökre szólnak...“

De az összehúzott értelem-pupilla legmerészebb vállalkozása a végest a végtelenbe oldó, a határt határtalanba oszlató pórusok, láthatatlan sávok megfigyelése. Ez a test végtelen anyagba porlásának, időbe való áttűnésének tanul-gatása: „Meg kell tanulni azt a sávot, / hol a kristály már füstölög, / és ködbe úszik át a fa, / akár a test emlékezetbe.“ (*Fák*) Ez a mindenkülföldi törvény tisztelgete; annak a tudata, hogy az önmagával azonos végtelen világegyetem önfeledtségét a világ ágbogán rongyként fennakadó véletlen lény csak megza-varja: „Mire néki / a testtelenből testbe lépni? / Mire gömbnyi szemében úszva / a fenn száguldó esti ég? / s rostra feszített ostya-vékony / szírom? mire a rot-hadékonny / gyönyörűség?... / Mire a benti boltozat / a csont alatt? / A hal-vány idegekkel osztott / eleven-hálós végtelen: / belülré felrajzolt horoszkóp?“ (*Paradicsomkert*) A testi és a testtelen folyékony határan, a közöttben vibráló tudat ezért úzi be magát fémek és kövek és fák keményebb anyagába: próbál-gatja a reménytelen azonosságot az örökkévalósággal. A „között“ Nemes Nagy Ágnes lét-jelképe: a véges és végtelen közt hánykódó egyedüli lény, az ember végső szimbóluma. Az *Isten fogai közt* (Babits) egyszeri víziója, a lent és a fent, a sziklák és a felhők „kegyelem-rése“ az ő költészetének alapélményeit és -motívumanyagát át meg átszövő állandó látomás.

E költészet felől nézve válnak csak igazán jelentős stílustörténeti forrássá a két nagy előd, Babits és József Attila tudattartalmakat anyagszerűen tárgya-sító képei. Az elme, a kín, a vágy, a fájdalom tárgyszerűsége azóta sem volt még ilyen kézzel tapintható:

*Nincs mód a tette. Vágyam: gondolat,
s a gondolatától visszaránt a kín,
hisz romlást csíráz minden pillanat,
s mint virágról, szirmonként hullanok
rólam eszmém, hajam, ujjaim.*

(Eszmélet)

A kóró, a dudva, a tölgy lesz a tudattalan anyagokba parancsolt legembe-ribb érzelmek, a vágy, a kín, a fájdalom edénye. Az elme és az idő is a babitsi

vagy a József Attila-i tárgyiasság jegyeit fűzi tovább: „az elme sötét szobába hasító, / csikosan villogó szerelme“ (*Védd meg*), a „hasító, kérésztető idő“ (*Diófa*) nem előzménytelen költői képek (vö. József Attila: „e villogó, e kés-idő“). De a tárgyiassított emberi tartalmak köre ezekhez képest új elemekkel is bővül: az, hogy úgyszólván minden emberi (a hit, a szenvedés, a közöny) anyagszerű lesz, egy adott ponton a költői mítoszteremtés természetét, „technikáját“ is meghatározza: kemény kövekből faragja istenét („Amikor én istent faragtam, / kemény kőveket válogattam. / Keményebbeket, mint a testem, / hogy, ha vigasztal, elhíhessem.“). Többek között ez az a vonás, ami miatt költészetének anyaga és formája eszményi módon egy és oszthatatlan.

A között-lét nem szűnik meg egy pillanatra sem: a testtelenség anyagba költözéseit mintegy szimmetrikusan kiegyensúlyozzák a tárgyiasság elvontba bil-lenéseit. Ez az előbbi, képtípus tükörszabálya; modelljeit népmesei vagy költői közhelyként régebben ismerjük: A táltos ló úgy vágat, mint a gondolat. A ma-dár száll, mint a képezet. De közvetlenebb előzményei a babitsi vagy József Attila-i szerkezetek: „Tündöklök, mint a gondolat maga, / a téli éjszaka.“; „És úgy sugárzik ez a nap, mint egy új eszme“; „az akna piszkos, mint a szenvedély“ stb.

Nemes Nagy Ágnes is megalkotja a ló és a gondolat fordított hasonlatát („S mint a felrémelő gondolat, ... egy lassú lovas ér a rétre“ — *A lovas*), de költészetében nem ezek az archetipusok uralkodnak. Döntő túlsúlyban vannak a tárgyakat elvontba átjátszó képek: „Üres az út, égnek a lámpák. / S úgy buggyan, mindjárt alvadón / a sűrű lomb a kert falán át, / mint szív falán a fájdalom.“ (*Tájképek*) Hogy az átjátszás itt sem átmenet nélkül, azt még nyil-tvánvalóbbá teszik a következő példák: „Aztán az alkony... készülődik a tépett kora-éj, / oly között némasággal, hangtalan, / mint a kimondhatatlan szenvedély.“ (*Paradicsomkert*); „Oly sürgetően állt ott mozdulatlan, / mint egy hír, tölgy alak-ban, / amely elfárad megfejtetlen.“ (*Éjszakai tölgyfa*) A lomb, az éj, a tölgy absztrakcióba való átváltása nem közvetlen, hanem többé-kevésbé megszeme-lyesítő jelzőkkel (a buggyan — a vér képzetével metonimikusan az embert idézi!) teremt hidakat a tárgyi és a gondolati elemek között. A készülődő kora-éj, a sürgetően álló tölgy emberies vonásai közé könnyen lehet beolpni már a szenvedély, a hír emberi tartalmait. Tárgyai, tájai különösen az időre emlékez(tet)-nek minduntalan: „egy vékony fiú szobra állt a térben, / az ibolyaszin előtt hófehéren, / s oly élesen, mint a sötétedő / élet előtt a múlt idő.“ (*A Krisztiná-ban*); „Fel-felyűszítő nyárfalombok. / Alacsony ég, őskori homlok, / alatta tompa félhomály / mélyén emlékként ül a táj.“ (*A lovas*); „búgott a csigahéj utánam, / mint az emlék a pusztá házbán“ (*Szobrok*). Az időbeliség kategóriái verseinek ember nélküli, látszólag személytelen világába belevizik az éberen figyelő ér-telem sugárzását, a gondolkodás állapotát.

Mind tárgyiassító, mind az absztrakta átívelő képei hasonlaltvultokkal tűn-tetnek. Ez a divatjamúltnak látszó képszerűzet azonban szemléletének függ-vénye — közvetlenül. Az egymásba játszott két fél, a testi és a testtelen meg-örzi különvalóságát. Metaforikus összeforrásukat, amely egyikük javára dön-teni kényszerítene, függőben tartja a duális szerkezet: a *mint* hid és cezúra egy-szersmind — az értelem sávja a kettő között.

A kettősség, melyet a *mint* is őriz (a *mint*, amelyet Gottfried Benn oly elhamarkodottan kiátkozott a modern költészetből), Nemes Nagy Ágnes világában lassan szimbólumpárba költözik. Stílusának öntörvényei legalábbis azt a magya-rázatot sugallják, hogy a lovak és az angyalok különben többjelentésű motí-vumának jelképpé formálódása e két pólus — a testi és a testtelen — közötti feszülés végeredménye. Idéznünk kell egy régebbi vallomását: „A rettegés s az ismeret közt / mint hibolt görnyedek, / rendítenek, eleven eszközt, / a tár-gyak, szellemek.“ (*Az ismeret*) E feszültségen úrrá csak úgy lehet, ha a nyelv hálójával egyaránt befogja, képeiben tárgyiassítja a megfogható és a megfogha-tatlan pólusát. Az értelem horizontjáról átkarolható kettős világ, a szellemi és az anyagi, a fenti és lenti, az angyali és állati egy szimbolikus költői uni-verzum dimenzióba költözik, amelyben egyenértékű a látvány és a látomás (*A lovak és az angyalok*). Szimbolikáját gazdagítja a madár és a tölgyfa motí-vuma is, az emberrel együtt születő semmi jelképei: „Egy madár ül a válla-mon, / ki együtt született velem. / Már oly nagy, már olyan nehéz, / hogy minden léptem gyötrelm. // Súly, súly, súly rajtam, bénaság, / ellökném, rám-akaszodik, / mint egy tölgyfa a gyökerét, / vállamba vájja karmait.“ (*Madár*) A semmi tárgyiassítása — a megformált nemlét — teljesíti ki tehát formavilága anyagszerűségét.

A véges lét időtlenítéséért küzdő intellektus emberileg kudarcra ítél, ám

művésziileg győzelemre vitt harca Nemes Nagy Ágnes költészete. Tragikus, forró küzdelme a „viszonylagos öröklétért“ (*A formátlan*) egy tökéletesen megvalósított ars poeticában jut diadalra. E diadal csúcsa, *A gejzír* maga is rejtett költői hitvallás:

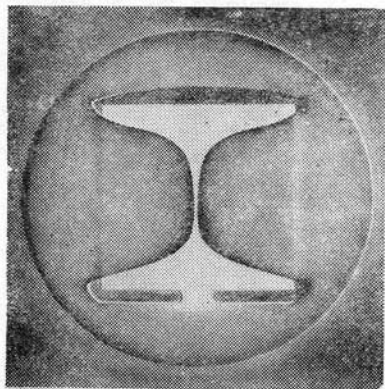
*Indult. Előbb a sók.
Újra kivált a kristály, ha letörte.
Indult. Egy teljes égítést
jégtalpa nyomta be a földre.
Akkor az üregek. Aránytalan
súlyok alatt húzódva, keskeny
testével lassan préselődött
kinná gyűrődött kőzetekben,
és váratlan, egy szakadékos
barlangnyi visszhang és utána
megint a roppant, köves agyvelő
fekete csigaháza,
közökbe és rögökbe vásva,
forrósuló csavarmenettel,
már füstölögve, amíg egyszer —*

*Akkor kivágott. S ott maradt.
Egy hosszú, függőleges pillanat,
gőzölő jégmezőkbe tűzve.
Maga az ugrás, testtelen,
víznemű izmok színezüstje,
kinyúlva, képtelen —*

Aztán lehullt.

*A szökkenés behúzódott a testbe,
a föld füstölő, sós öbleibe.
S meg-megrándult az akna odva,
amint hördülve, távolodva,
még visszadobbant vadállat-szíve.*

E látszólag „leíró“ vers tárgya, a gejzír, magát a vers születését is szimbolizálja. A természeti erőiben tárgyiasított alkotói küzdelem szubjektív tartalmairól „a kinná gyűrődött kőzetek“ és a „roppant, köves agyvelő“ képei árulkodnak. Ezek teszik félreérthetetlenül bensővé egy látszólag geológiai történés képzetkörét anélkül, hogy maga a kép elveszítené plasztikus látványszerűségét. A kemény, időtlen anyagok, a kristály, a kőzetek szorításában vergődő, gejzír-szenvedélyű mozdulat éppúgy lehet a végességre szánt lét, mint a pillanatot megörökítő költői aktus időtlenítése. A megismételhetetlen mozdulat gyönyörűsége pillanatfelvétele a nyelv fortélyos csapdájában: a soha vissza nem térő egyetlen élet, az egyetlen vers, „egyedüli példány“—mivoltunk lényegének megfogalmazása. Külön-külön átélt legegyetemesebb élményünké a történelemben és a mindenkori jelenben. Nemes Nagy Ágnes lényegét formával eggyé ölettető, maradandóságra termett stílusában.

Halmay Miklós: Ignis X

Az olvasás tudománya és művészete

Eddig megjelent öt kötete alapján már aránylag könnyen és pontosan körvonalazható Ion Vlad emberi-szellemi arculata, valamint az ettől is meghatározott irodalomtudományi szemléletének jó néhány elméleti és módszertani alapelve. Ezeket az alapelveket kifejtő és példázó művei rangos helyet vívtak ki a román irodalmi és tudományos élet egészében.

Ami ebben az összefüggésben Ion Vlad emberi és intellektuális Én-jét illeti, csupán a tőlünk legfontosabbnak vélt s műveinek megértése szempontjából nélkülözhetetlen komponensekre és megkülönböztető jegyekre utalunk: így mindenekelőtt arra, hogy Ion Vlad napjaink értelmiségének ahhoz az aránylag kisszámú csoportjához tartozik, amelynek sikerült elkerülnie az egyre fokozódó szakosodást igen gyakran kísérő szakmai „beszűkülést”, anélkül hogy a félreértelmezett, anakronisztikusan ható „polihisztor” szerepében tetszelegne. Ellenkezőleg, Ion Vlad szakmájának egyik legkiválóbb ismerője és művelője. Írásai éppen arról vallanak, hogy szerzőjük tisztában van azzal: napjainkban, inkább mint bármikor, egy bizonyos szakma korszerű művelése csak széles, a nagy és lényeges összefüggéseket felismerő szemlélet alapján képzelhető el. Ezzel hozható összefüggésbe érdeklődési körének, munkásságának széles skálája, sokirányúsága. Erről tanúskodnak különben az írásaiban felbukkanó olyan motívumok, amelyek átfogják a román és az egyetemes szellemi élet jó részét, vagy legalábbis ennek alapos ismeretére utalnak. De ezt igazolja egész társadalmi tevékenysége. Mindezt szervesen teljesíti ki az a korunktól és szocialista társadalmunktól megkövetelt magas szintű erkölcsi és szakmai felelősségtudat, amelyről művei ugyancsak vallanak. Azt is meg kell említenünk, hogy Ion Vlad legbensőbb emberi-szellemi lényét az *olvasás* már-már megszálított szenvedélye határozza meg. Ezzel magyarázható e fogalomnak írásaiban előforduló gyakorisága, ezt bizonyítja a kimondottan ezt a problémát boncolgató cikksorozata. Természetesen az olvasásfogalom gyakorisága és központi szerepe Vlad műveiben elsősorban irodalomszemléletének műközpontúságával magyarázható. A mű és adekvát olvasása Ion Vlad írásainak központi kategóriája, a kutatás kiindulópontja és célja. E központi motívumhoz kapcsolódóan a kutatás módszertani elvei, így mindenekelőtt a *totalitás* ontológiai és ismeretelméleti elvének következetes érvényesítése az irodalmi jelenségek elemzésében. Ion Vlad ugyanis teljesen tudatában van annak, hogy a szépirodalom, mint az egyéni és társadalmi tudat megnyilvánulása, az egyén és rajta keresztül az emberiség alkotóerejének, lényegének objektívációja, rendkívül bonyolult jelentésekkel terhes, átlenyegített formavalóság, amelynek megértése csak egy totális, mindent átfogó szemlélet, illetve az ettől megszabott és megkövetelt módszerek és eszközök segítségével érhető el. Az irodalmi mű *önmagában* is totális, de nem kevésbé a külvilág viszonylatában. Mint *genesis* szervesen összefüggő egész (vagyis az alkotási folyamat tárgya és szubjektuma), ennek eredményeként létrejövő *struktúra* (vagyis kész, lezárt, önmagáért való, önmaga által ható mű); és végül mint a társadalom egészétől vagy annak egyes tagjaitól felfogott valóság. A művészi alkotás sajátos struktúrájára utalnak Vlad írásainak látszólag külsőlegesebb jegyei is, például eddig megjelent könyveinek címei: *Analiză sau sinteză*, *Convergențe*, *Descoperirea operei* (Analízis vagy szintézis, Konvergenciák, A mű felfedezése), vagy legújabb könyvének fejezetcímei (Az író és a valóság, Az író vallomása), A próza, a dráma, a líra szakavatott olvasása, A fogalmak ismeretének fontossága, Irodalomkritika és irodalomelmélet stb.). Teljes megfelelés figyelhető meg Vlad írásainak belső, tematikai tagolódása (fejezetek, alfejezetek) s a jelzett irodalmi struktúra között. Feltétlenül ki kell itt emelnünk legújabb könyvéből, hogy szerinte az irodalom tudományos, korszerű vizsgálata — általában is, de különösen napjainkban — elképzelhetetlen az irodalomtudomány alapvető kategóriáinak elmélyült, alapos tanulmányozása és tisztázása nélkül, korunk leghaladóbb filozófiai szemléletének és legrepresentatívabb irodalmi gyakorlatának alapján. Ez nem jelenti a *múlt* eredményeinek, illetve a *jövő* perspektívájának kiiktatását, ellenkezőleg, a *ma* a tegnap kiteljesedése vagy fokozatos eltűnése, de mindenképpen következménye, és egyben a jövő kiindulópontja — az igenlés és tagadás alternatívájában. Vlad szerint tehát az irodalomkutatásban az első és elengedhetetlen lépés a fogalmak pontos körülírása, minden félreértést kizáró

meghatározása, megértése. Ez az elvégzendő munka tárgyától és céljától meghatározott módszertani követelmény különös jelentőségű éppen az irodalom vizsgálatában és értelmezésében, minthogy a vizsgált tárgy, az irodalom komplex jellegű, másrészt minden egyes alkotás külön, semmi mással nem azonos, soha nem ismétlődő „világ”. Az általános és egyedi, szükségszerű és véletlen, lényeg és látszat, általános emberi és konkrét történelmi stb. olyan sajátos dialektikájával állunk szemben, amely minden egyes alkotásban, művészi irányzatban és korban más és más formában konkretizálódik, objektíválódik, még ha bizonyos állandó elemek meg is őrződnek. Ezzel kapcsolatos Vladnak az a vezérmotívumként visszatérő tétele, amely szerint az irodalomnak e sajátos struktúrája, az említett antinómiákban testet öltő dialektikája csak korunk távlatából és a történelmi materializmus perspektívájából érthető és értethető meg.

Vlad a román irodalomtudományokhoz a hagyományaihoz fordul és elsősorban azokat méltatja, amelyek a töle képviselt szemléletet és az ebből eredő módszertani elveket így vagy úgy előkészítik, igazolják. Gondolunk itt többek között T. Maiorescu, D.-Gherea, E. Lovinescu, P. Constantinescu, T. Vianu, Ș. Cioculescu, O. Șulțiu irodalomtudományi örökségére. Természetesen ugyanazt a mércét alkalmazza a jelenkori irodalomtudományra is, vagyis elsősorban azokra figyel fel, akik legközelebb állnak irodalmi szemléletéhez. A jelen és a múlt illyenszerű értelmezését nyújtó írásaiból az irodalom korszerű, tudományosan megalapozott, a gyakorlatra épülő, ezt pozitívan befolyásoló vizsgálatának igénye rajzolódik ki. Vlad szerint ez azt is feltételezi, hogy tisztában kell lennünk az irodalom úgynevezett „belső” és „külső” életével, autonóm és heteronóm jellegével e sajátosságok dialektikus viszonyával, valamint az ebből következő megközelítés módzataival. E kérdéskomplexum vizsgálatában is alapvető a totalitás elve, amely szerint az irodalom mint ontológiai létező egy többszörösen összetett, egységes szerves világ, amelyben a rész függ az egésztől, az egész meg a résztől, s csak dialektikus harmóniájuk alapján jöhet létre teljes értékű irodalmi vagy művészeti alkotás. Ebből a felismerésből ered az *interdiszciplináris* elemzés követelménye, amely ugyancsak vezérmotívumként tér vissza Vlad legtöbb írásában. Az irodalom „belső” életének, autonóm jellegének a vizsgálatában Vlad szerint elsősorban az irodalomkritika és irodalomelmélet teljes érvényű, gyümölcsöző együttműködésére kell törekednünk. Az irodalom alapvető kategóriáinak, törvényszerűségeinek és funkcionalitásának az ismerete nélkül nem érthető meg az egyes műalkotások lényege, esetleg csak felszíni, látszati elemei (mint a cselekmény, annak sajátos „bonyolítása”, a szituációk, elszigetelt vagy egymással véletlenül tűnő viszonyba kerülő sorsok). Az igazi tartalmuktól elszakított és elszigetelt formaelemek üressé, illetve az író eredeti szándékától idegen vagy annak csak részben megfelelő tartalom eszközeivé degradálódnak. Ezzel viszont megszűnik a tartalom és a forma, pontosabban az író „szándékát” maradéktalanul kifejező, sajátos, egyedi, megismerhetetlen tartalom és forma egysége, s ennek közvetlen következménye — mint ahogyan azt Hegel óta tudjuk — a műalkotásnak mint olyannak a megszűnése. A Vladtól annyira hangsúlyozott előzetes elméleti ismeretek hiánya még egy rendkívül érzékeny esztétikai érzékkel és intellektuális ráérzéssel rendelkező olvasó esetében is az érzelm- és gondolatfoszlányok rendszertelen, kaotikus halmazához vezet, s ebből a mű tulajdonképpeni és egyedüli lényegének félreértése, az olvasó számára való megszűnése következhet. Ez történik a Vladtól nagyon gyakran bírált *impreszionista* irodalomkritikában.

Az utóbbi két évtized román és magyar irodalomkritikájának tárgyilagos újraolvasása arról győz meg, hogy még igen gyakori az impresszionista kritikának az a burkolt formája, amely a széles körű tájékozottság és alapos elméleti felkészültség hiányát az esszétől kölcsönzött formaelemekkel próbálja leplezni. Vlad felfogásában az elmélet, az ismeretek fontosságának hangsúlyozása nem jelenti a gyakorlat, az állandó olvasás s az e folyamatban fontos szerepet játszó érzelmi reagálás, az intuíció jelentőségének tagadását. Sőt, mint ismeretes, Vlad maga is a szenvedélyes olvasók közé tartozik. Erről nemcsak a már jelzett cikksorozat tanúskodik, hanem a művek különböző típusaihoz kapcsolódó konkrét elemzései, amelyekben a magas szintű elvonatkoztató készség s az árnyalt lírai ráhangoltság szerves egységet alkot. Egy bizonyos elméleti tételt, megállapítást mindig konkrét, meggyőző, elemző bizonyítás követ, ez teszi a Vladtól megfogalmazott tételeket, követelményeket élményszerűvé, elhíhetővé. Ion Vlad az irodalom „belső élete” sajátosságainak a vizsgálatában az irodalomkutatás hagyományos diszciplinái mellett bekapcsolja a legújabb, a legmodernebb árgaztatokat is, így többek között az irodalmi szemiotikát, amelynek segítségével árnyaltabban és pontosabban meghatározható az irodalom mint sajátos *jel és jelentés*.

Ami az irodalom úgynevezett „külső életének“, heteronóm jellegének a vizsgálatát illeti, a közvetett vagy végcél itt is az irodalom saját *lényegéhez, formájához és finalitásaihoz* kapcsolódó problémák tudományos igényű, s mint ilyen az igazságnak és valóságnak megfelelő értelmezése. Mivel azonban az irodalom egy nagyobb egység, a társadalmi lét alkotóeleme, ezért nem vizsgálható és nem értelmezhető csak önmagában. Szükséges a szövegen túlmutató tények alapos ismerete és felmérése. Éppen ezért itt olyan újabb problémák bukkannak fel, amelyeknek a megoldása csak a történelmi materializmus alkalmazása alapján lehetséges, vagyis e probléma vizsgálatában is érvényesülnie kell a totalitás és az ebből eredő interdiszciplináris elemzés elvének. Ennek megfelelően az irodalom a mindenkor adott társadalmi-történelmi lét egészének szerves része, s éppen ezért alapvető sajátosságai, megkülönböztető jegyei csak ennek alapján, csak ehhez viszonyítva domboríthatók ki és érthetők meg.

Vladnál a *történelem* mint döntő és állandó viszonyítási alap jelentkezik, az a szilárd pont, amelyről számbavehető, fel- és lemérhető az emberi alkotás és a megismerési formák minden egyes válfaja — így az irodalom is. A marxista esztétika e posztulátumszerű tételének következetes alkalmazása feltételezi az adott társadalmi-történelmi jelen alapos és pontos ismeretét. Ez viszont csak a hagyományos és a legújabb keletű társadalomtudományok elveire és módszertani eljárásaira, valamint az ezekkel elért eredményekre támaszkodva érhető el. A hagyományos, illetve a modern tudományos eredmények ilyenszerű felhasználását maga a valóság, a *megszüntette-megőrzés* ténye követeli meg. Minden irodalmi alkotás *valaminek* (társadalmi-történelmi vagy művészi valóságnak) a *folytatása*, de egyben *valaminek* (az említett valóságelemeknek) a *jelenvalósága* vagy *kezdeté*. Ez a hármas perspektíva Vlad számára parancsoló szükséglet.

Korunk irodalmának vizsgálatában a hagyományos diszciplínák, megközelítési módok mellett Ion Vlad felhasználja a szociológiát (az irodalomszociológiát), az információelméletet, a matematikai nyelvészetet, a modern poétikát és a már említett szemiotikát. A szemiotika segítségével egy olyan bonyolult kérdésre kapunk választ, mint művészet és valóság viszonya; pontosabban, a modern művészet és valóság viszonya, amelyben nincs semmilyen külsődleges, a megszokott, a hagyományos művészetre vagy a mindennapi szemléletre jellemző megfelelés a *jelölő* (művészi kép) és a *jelölt* „valóság“ (a művészi kép tulajdonképpeni tartalma) között. A modern művészetben megjelenő valóság (valóságelemek) nem önmagát, hanem egy kizárólagosan önmagán túlmutató, néha ezzel semmilyen összefüggésben nem levő valóságot *jelöl*. A jel jelentése viszont csak az információelméleten alapuló jeltudomány segítségével érthető meg, amely tisztázza a *kódolás* és *dekódolás* mechanizmusát, belső törvényszerűségeit. Szintén a szemiotika nyújtotta módszerek és kategóriák segítségével sokkal árnyaltabb magyarázatát kapjuk az irodalmi és művészeti alkotás egyik alapvető jellegzetességének, nevezetesen a művészi kép (szöveg, jel) többértelműségének, melynek alapja a *jelölő* és *jelölt* között létrejövő, csak a művészetre jellemző viszonya.

Vlad műveiből tehát a *totalis* irodalmi kutatásnak olyan modellje olvasható ki, amelynek középpontja, összefogó eleme a *mű* (az irodalmi szöveg). Ennek adekvát megértését szolgálják a létrejöttét megelőző és meghatározó tényezők, a genesis egész problematikája, a mű szerkezetének pontos és árnyalt leírása, az alkotás utóéletét vagy társadalmi funkcionalitását közvetítő *olvasás* feltételeinek és módozatainak minden oldalról való megvilágítása, alapos elemzése — a szellemiség és érzelmi ráhangoltság magas szintjén. Ezek a kvalítások és eredmények Ion Vladot a modern román irodalomtudomány egyik legjelentősebb egyéniségévé emelik.

Bakó-Heti Rozália kerámiája

Nyolc évtized festészete Nagybányán a korabeli sajtó és dokumentumok tükrében

A nagybányai festőiskola 1976-ban ünnepelte fennállásának 80. évfordulóját. Minden kerek szám, amely a nagy jelentőségű művésztelep történetéhez hozzáadódik, megannyi alkalom a visszatekintésre, egy-egy fejezetének újramérlegelésére, tisztázására. A kolónia mint létesítmény már évtizedek óta megszűnt, de fennmaradt hírneve s az a felbecsülhetetlen örökség, amelyet alapítótágok, növendékek, tanárok a képzőművészet sokszínű nyelvén tagadhatatlan értéként hátrahagytak, amelyet napjainkban az újabb nemzedékek gyarapítani, gazdagítani hivatottak.

Ez az évforduló, akárcsak a megelőzőek, jó alkalom az emlékezésre. Arra, hogy korabeli dokumentumok, sajtóvisszhangok alapján felvillantsunk valamit az indulást követő művészi elképzelésekből, a művésztelep életét átszövő forrongásokból, az alkotó sorsokból.

„1896-ot írtak akkor... Május 6-ára virradó éjszakán ütemesen zakatolt a személyvonat... Szatmár felé. Fiatal társaság szorongott a szűk üléseken, fáradtan bóbiskolva, mintegy húszan lehettek... Münchenből jöttek, Nagybányára utaztak...”

E sorokkal kezdi Réti István *A nagybányai művésztelep* című, népszerűvé lett könyvét. Az itt megjelenített momentumtól számítjuk a festőiskola létrejöttét. Akkor azok közül, akik az említett személyvonaton ültek, nem sokan gondoltak az új jelentőségére. Talán még a vezetőjük, Hollósi Simon sem, akinek személyét némethonban, művészkörökben már népszerűség, hírnév övezte. Hogy növendékeivel útra kerekedett, annak jól előkészített előzménye volt. Az ötlet nem tőle származott, hiszen — bár máramarosi volt — Nagybányán addig sohasem járt, ismerettséggel nem rendelkezett. De — s ez volt a döntő tényező — itt élt és dolgozott két volt tanítványa, Thorma János és Réti István. Ők hívták meg a mestert, és készítették elő az utazást. Ehhez azonban nem lett volna elegendő a két lelkes művész kezdeményezése, meg kellett nyerni a város vezetőségét is ahhoz, hogy az anyagi támogatást biztosítsa. Ez pedig mindenekelőtt két dolgot jelentett: az ingyenes vasúti jegyek kieszközölését és a műtermek építését. A gondolatot többen felkarolták, de köztük is a legtöbbször érdem dr. Virág Béla akkori aljárásbírót illeti, aki nemcsak a tanácsstagok meggyőzésére vállalkozott, hanem szélesebb körű népszerűsítésre is. A *Nagybánya és Vidéke* hetilap 1896. február 9-i számában vezércikket közölt, amelyben többek között ismertette a „mesterek mesterének” felfelé ívelő pályafutását, hangsúlyozva, hogy ő a vezére a fiatal, új törekvésű festőknek, és mekkora dicsőség lenne Nagybányának, hogyha itt vetné meg lábát az új szellemi mozgalom. És emellett, de nem utolsósorban, mekkora hasznot hajtana a városnak a hírnév, amely idővel felkapott nyaralóhellyé tehetné!

A képviselőtestület tagjainak határozata alapján Turman Olivér, Nagybánya polgármestere postázta a hivatalos meghívó levelet Münchenbe. Ebben közli, hogy a város egyszeri utazásra ingyen II. osztályú jegyet eszközöl ki 40 festőnek hathónapi időtartamra, s ideiglenes műtermet is felállítanak az iskola számára.

A fiatal festők tehát vezérükkel megérkeztek, s rövidesen munkához is láttak. Mindjárt május első felében csendesszavú ember költözött Nagybányára, aki aztán itt is maradt haláláig: Ferenczy Károly.

Az első nyár mérlege a lelkes nekirugaszkodáshoz viszonyítva, művészi vonatkozásban szerénynek mondható. Csak a következő évi nyári „táborozás” hozza meg az első közös tárlatot, amelyet 1897. december 15-én nyitottak, s 11 művész 141 művét tekinthette meg a közönség.

A következő két év azonban nemcsak művészeti vonatkozásban volt gyümölcsöző. A tárlatok, a nyaranta ide telepedett festők fokozatosan megszokottá váltak, a közönséggel való kapcsolat pedig meghitté, a város természetes tartozékává, anélkül azonban, hogy ez érezte volna hatását a festők anyagi helyzetében. A képvásárlás még nem volt divat. A mélyebb kapcsolat kialakításához, a művészet igényléséhez az kellett, hogy tartósabban idekössék a művészeket. Ehhez a szénatartóból műteremmé előléptetett épület kevésnek bizonyult.

A műtermek építésének szorgalmazása messzemenő jelentőségű volt: több művész Nagybányán történő letelepedését eredményezte. Az alkalmas és olcsó műtermek építésének legfőbb híve Thorma János volt, akinek kezdeményezésére 1898. február közepén értekezetet hívtak össze a Kaszinó Egyesületben, s itt a közönség támogatását kérték. A megbeszélés eredménye egy hivatalos levél „Nagybánya Tekintetes Képviselő Testületéhez“:

„Alulírottak Nagybányán állandó festőműhelyeket akarunk létesíteni, s e végből a tekintetes Képviselő Testület támogatását óhajtanók igénybe venni, úgy azonban, hogy nézetünk szerint e támogatásból Nagybánya városának anyagi kára nem származik; — közvetve pedig e támogatás a városra nézve nagy anyagi s még nagyobb erkölcsi haszonnal is járna.

Azon esetben ugyanis, ha a város [...] a műépítész által készített terv szerint [...] Réti István nagybányai lakos, festőművész, mint e tekintetben megjelölt megbízottunk által célszerűnek elfogadott helyen nyolc festőműhelyt még e folyó év tavaszán, legkésőbb folyó év július hó 1-ig felépít, hajlandók vagyunk a festőműhelyeket [...] 10 évre [...] bérbé venni.“

A levelet aláírták: Hollósy Simon, Ferenczy Károly, Glatz Oszkár, Csók István, Grünwald Béla, Horthy Béla, Réti István és Thorma János.

A beadvány a város vezetőségénél megértésre talált, a közgyűlés egyhangúlag megszavazta nyolc műterem építését. A művészek öröme azonban korainak bizonyult. A szép tervek papíron maradtak, mert időközben meghalt a város mérnöke, s majd ugyanez év végén a lelkes pártfogó, Turman Olivér is. A személyi változások egy időre késleltették az ügy orvoslását, de 1900-ban újból a közgyűlés napirendjére tűzik, s az újabb határozatnak megfelelően felépítenek „egyelőre“ két műtermet, amelyet Grünwald és Réti foglal el. „A két műterem felépítésével — írja Réti István — a város vezetősége egy teljes évtizedre megnyugtatta lelkiismeretét.“

Az 1901-es esztendő a művésztelep szempontjából kedvezőtlenül zárult. Az addig is külön kiállító Hollósy-iskola távol marad a hagyományos tárlatrendezéstől, s a kiállító nagybányai festők száma sem haladja meg a nyolcat. 1898 nyarán még 22 külföldi tanítvány kíséri Nagybányára Hollósyt. Egyik, 1899 végén keltezett levelében a mester még arra utal, hogy a „Nagybányán készült művekből kiállítást rendeznek Budapesten“, és szándékukban áll „ugyanazekkel a művekkel külföldi kiállításokon is részt venni“. 1900-ban azonban a Hollósy-iskola nem kapott külön termet, a következő év végén pedig a mester végleg búcsút mond Nagybányának. A szakítás egy korszakot zárt le a festőkolónia történetében.

Hollósy és több más kitűnő művész távozta után megkérdőjelezték a művésztelep léte, jövője. Ki fog ezután a festői fekvésű bányavárosba nyaranta ellátogatni? Azok, akik rossz szemmel, ellenségesen nézték a kolónia tevékenységét most már úton-útfélen terjesztették a hírt, hogy „Nagybánya megszűnt“. Valójában nem ez volt a helyzet. „Csak más lett — vallja Réti István *Tizennégy esztendő a nagybányai festőkolónia életéből* című írásában a *Nagybánya és Vidéke* hetilap 1909. október 17-i számában megkezdett cikksorozatában. — Gyökereit mélyebbre bocsátotta itt és egy új, életképesebb, szebb formában ígérkezett ágakat, leveleket és virágot hajtani, s talán soha nem ismert zamatú gyümölcsöt teremni majd.

Ez a gondolat és ez a remény hajtott minket, itt maradt négyünket, mikor a nagybányai név kivívott értékét állandósítandó, megcsináltuk a szabad iskolát, hogy innen a művészet soha el ne múljék!“

A négy „itt maradt“ — Ferenczy Károly, Grünwald Béla, Réti István és Thorma János — újabb fejezetet kezdett Nagybánya művészeti életében. 1902 áprilisában megnyitották a „Szabad Festőiskolát“. Helyisége a ligeti faműterem. Áprilistól októberig dolgozhattak benne, vagyis addig, amíg „a hideg ki nem kergeti onnan a szorgalmasokat“. Az iskola vezetője a négy említett festőművész, s közülük a tanítvány szabadon választhatta ki oktatóját. Felvételi vizsga, tandíj nem volt. Csak a modellköltségekre kellett egy meghatározott havi összeget befizetniük az intézőnek, aki az iskola adminisztrációját vezette.

A festegetés ezekben a század eleji években jelentéktelen jövedelmet hozott a művészek számára. A műkereskedés felkarolása terén az első lépéseket Gyöngyösi Gyula cukrászmester tette meg azzal, hogy cukrászdája helyiségeit a művészek rendelkezésére bocsátotta állandó kiállítás céljára. Később a régi városközpont egy másik cukrászdája és a (régóta főtéren fekvő) mai Minerul szálló étterme is felkarolta a kezdeményezést. De mindez kevésnek bizonyult. A város közönsége megszokta a festők jelenlétét, de ez a közömbösség veszélyét is magával hozta, s a tetemesebb anyagi áldozattól távol tartotta a helybelleket. A festőiskola belső élete nem érdekelté őket. Pedig ott új szelek kezdtek fújni, amelyek egy adott pillanatban az iskola alapjait rendítették meg. Szemléltetésésként idézzünk Réti említett cikksorozatából (*Nagybánya és Vidéke*, 1909. október 24.):

„Münchenben, de főleg Párizsban minden télen egy egész csoport fiatal nagybányai dolgozott az iskolákban és éveken keresztül minden tavasszal ide hozta haza meggyarapodott tudását, fejlődő ízlését és egyéniségének megfelelő művészi törekvéseit. A francia művészet legutolsó hullámcsapása, amely a Gauguin, Van Gogh, Matisse, Manguin neveit vetette felszínre, egyszerre Nagybányán is érezhető lett [...] 1906-ban Czóbel, utána Frimm, a következő években Perlrott, Ziffer, Mikola is rövid ideig, aztán Boromisza stb. jöttek haza az új irány kiforratlan ígéivel és idegenszerű, de mindenesetre érdekes művészetével. Elvezetett, örömmel láttam az ezen új törekvések nyomában pezsdülő, vitázó szellemi életet itten, a vélemények, meggyőződések heves harcát, noha lassan világos lett előttem, hogy ezek a disputák, amelyek esténként hangosá tették a cukrászdát, csillagos éjszakákon pedig a fekete liget fehérlő útjainak csöndjét verték föl, szellemi szakadás magvát rejtették magukban ...

Bármilyen különböző egyéniségek voltak légyen eddig a nagybányaiak között, a közös alapot, a természetet egyiknek sem jutott eszébe odahagyni. Most éppen e bázis ellen tört a forradalom, a természet zsarnoksága ellen, mely Gauguin szerint »zavart támasztott a művészetben« és a »művészeket minden vadságuktól megfosztotta«.

Egy másik csoportja a fiataloknak megmaradt a régi zászló mellett, s a naturalisztikus stúdiumot szellemi vagyonszerzésnek tekintve, természet-szerelmesen halad tovább a megkezdett úton.

A „szellemi szakadás“ veszélye, amelyet oly találóan fogalmaz meg Réti, valóban erősnek bizonyult. Az újítás varázsa izgatón hatott a nagybányai fiatalok képzeletére, s megzavarta a kolónia életét. A század első évtizedének derekán lehangoltság és kedvetlenség uralta a kedélyeket. Az elégedetlenség okai részben szellemi, részben anyagi jellegűek voltak.

„Ilyen állapotok és hangulatok közepette érte a kolóniát a veszteség híre — írja Réti —, hogy egyik vezető művésze [Grünwald Béla] végleg elmege, többedmagával kirajzik innen, s új otthonnak veti meg alapját Kecskeméten.“

Az itt maradt három alapító mester a kiutalanságban már a festőiskola megszüntetésére gondolt. De Grünwald és a hozzá társult fiatalok távozása s Réti folytatásokban közölt keserű hangú, lemondást, szemrehányást magában hordozó cikke felbolygatta a város közvéleményét. Nem is hagyhatta azt közömbösen a cikk befejező része:

„Lesz-e a fának új tavasza, vagy végelszáradás lesz? Végleg búcsút mond-e neked, szép szülővárosom, olaszkéek egednek, fényes levegőnek, hullámos, nyájas hegyeidnek, völgyeidnek a beléd szerelmes festők csapata, egyenként, fájdalmasan? Higyjük és akarjuk a jobbat!“

A sajtókampány — nemcsak Réti, de a rövid ideig Nagybányán tartózkodó Krúdy Gyula is a festőiskola érdekében cikkezett — meghozta gyümölcsét. A városi képviselőtestület egyik ügybuzgó tagja, dr. Vass Gyula ügyvéd a festőkkel folytatott hosszas megbeszélések eredményeként memorandumot szerkesztett s terjesztett elő a város vezetőségéhez. E beadvány sorsával foglalkozik a *Nagybánya és Vidéke* 1909. november 7-i számában *Mi lesz a festőkolóniával?* címmel megjelent cikk, amely ismerteti a festők, név szerint Thorma, Ferenczy, Réti, Rátz, Boromisza és társaik kéréseit: 1. még legalább három, kettős műtermű és szükséges melléképületű atelier-épületet; 2. 150 méter tűzifa biztosítását; 3. egy szűkebb körű bizottság alakítását a festőkből, melynek ülésin Nagybánya kiküldött bizalmi emberei is részt vennének; 4. ingyenes vasúti menetjegyek kiutalását a tanítványok részére; 5. 5000 korona évi szubvenciót; 6. az iskolaépület korszerűsítését.

Az emlékiratot a városi közgyűlés november 27-én tárgyalta, s a határozatot idéző jegyzőkönyvi kivonat 14. pontja leszögezi: „A gazdasági és pénzügyi bizottság a festőkolóniának [...] kellő részletességgel ismertetett emlékirataira vonatkozólag javasolta, hogy a festőknek kifejezett kívánalmait a város teljesítse. A kérvisélet a javaslatot öt szavazat ellenében óriási többséggel elfogadta.“

A jelek arra utaltak, hogy a kedélyek az anyagi támogatással lecsillapultak, és a zavartalan alkotás időszaka következik. A festéssel, az alkotói kedvvel nem is volt probléma. De valahol észrevétlenül forrott egy másik. Sejtetése a *Nagybánya és Vidéke* egyik tudósításában (az 1911. április 9-én megjelent *A nagybányai festőiskola a római világkiállításon* című cikkben) már ott rejlik. Az olasz sajtó „mérész irányú“-nak nevezi a nagybányaiak munkáit, de ezt a festőiskolat mindössze négyen — Ferenczy Károly, Iványi Grünwald Béla, Thorma János és Réti István — képviselik. „A fiatalabb generációtól — írja a krónikás — nem vettünk észre képeket a kiállítottak között, s ezért bizonyos elégedetlenség is terjedt el állítólag

köztük, erről azonban nincs közvetlen tudomásunk. Mindenesetre érdekes dolog lett volna a nagybányai ifjabb festőket is szerepeltetni a művészvilág nemzetközi kritikája előtt."

A mélyebben gyökerező válságot előidéző problémák a nemzedéki ellentétből adódtak. Réti az elégedetlenkedő fiatalok csoportját azzal marasztalja el, hogy részt követeltek a kolónia vezetéséből. Ennél azonban többről volt szó, a modern festészeti törekvések úttöréséről, amelyet az alapítók nem néztek jó szemmel, s a személyük, tekintélyük elleni támadásnak vették. A hozzájuk hű fiatalok 1911. október 16-án nyilatkozatot tettek közzé a *Nagybánya és Vidékében, A nagybányai festőkolónia életéről* címmel. Ebből idézünk:

„A nagybányai Hírlapban a festőkolóniáról ismételtelen olyan közlemények jelentek meg, melyek fölötté alkalmasak arra, hogy a város közönsége körében azt a hitet keltsék, mintha a telepen levő festők: a fiatalabbak s a vezető tagok között viszálykodás volna. Fölpanaszolták, hogy a vezetőség maradi, a fiatalabbak törekvéseit lekicsinylő.

Rá fogunk mutatni arra, hogy mindez a vád nem állja meg a helyét.

[...]

A múlt esztendőben Nagybánya város közönsége, kulturális érzékű polgármestere által vezetett, méltányolta azt a munkát, amit az iskola vezetői végeztek, s a telep fennállását műtermek építésével s subventió rendelkezésre bocsátásával biztosította.

Am, ez a város által hozott áldozat nagy változást idézett elő a kolónia életében. Beköltözött Nagybányára is a művészpoltika [...] Most már nemcsak a munka, az elvek harca folyik itten, de az érdekharc is. De azért ne méltóztassanak hinni, hogy ez a harc mindnyájunké: az ifjúság harca a vezetők ellen. Nem!

[...]

Nem akarjuk, hogy bárki is mi ránk: ifjúságra való hivatkozással érdemtelenül pozitíót akarjon magának kierőszakolni.

Az eddigi vezetéssel teljesen meg vagyunk elégedve, a vezetőknek fáradságukért köszönetet mondunk, s minden eddigi intézkedésükkel teljesen egyetértünk s irántuk a jövőben is teljes bizalommal vagyunk."

Aláírták: Mikola András, Réthy Károly, Ziffer Sándor, Jakab Zoltán, Börtsök Samu, Ferenczy Valér, Ferenczy Béni, Galimberti Sándor, Dénes Vali, Krizsán János, Bartók Margit, Léderer Dávid, Jeremiás Nándor, Debreczeny Zsolt.

A fiatalok megnyugtató állásfoglalására a vezető mesterek saját *Nyilatkozat*-tal válaszoltak:

„A fiatal nagybányai festők spontán megnyilatkozó szeretete, elismerése a fáfolat arra a neveléses és képtelen vádra, hogy elnyomjuk őket. Ezt a nyilatkozatot nem kértük, nem szorgalmaztuk, előzetes tudomásunk se volt róla. A tisztesség és igazságérzet diktálta nekik.

Azonban a macakos támadók a városi közgyűlés elé akarják vinni a kérdést. Ezt megtehetik, ha kedvük tartja [...] Hanem az bizonyos, hogy egész Európa hahotája kísérné, ha Nagybányán, a művészet városában közgyűlési szavazattal döntenék el: ki a művész, és hogyan kell festeni tanítani.

A nagy kitartással folytatott cikkezések során [...] tendenciózan visszatér az az egyetlen konkrét, s a várost anyagilag érdeklő vád, hogy a kolónia és a festőiskola hanyatlik, mert látogatottsága csökken.

A festőiskolának [...] ez évben 34 tagja volt ezideig [...] Az iskolán kívül festők 25-en voltunk [...] Tavaly 49-en voltunk, ebből az iskolában dolgozott 33...

Egyébként — ismételjük — nem óhajtunk vitázni. Az iskola és a kolónia belső ügyeibe idegeneknek nincs és nem lehet beleszólásuk.

Thorma János
Réti István"

E kategorikus kijelentés a vegyes bizottság városi tagjainak egyértelmű véleményére alapult: a szubvenció ellenére a szabad iskolát nem kívánták állami intézménnyé változtatni. A modern stílus híveinek érvényesülési törekvéseit a vezetők rosszindulatú, az iskola hírnevét károsan befolyásoló egyéni ambíciók megnyilvánulásának tekintették. Nem láthatták a társadalmi tematikájú festészeti áramlatok jövőjét, s azt mint nemkívánatos daganatot igyekeztek eltávolítani az iskola tétől. Ezzel magyarázható, hogy ezután szervezetileg is az iskola megerősítésére törekedtek, hogy kizárják az „idegen“ beavatkozás további lehetőségeit. Így született meg 1911 őszén a *Nagybányai Festők Társasága*. A kolónia életét gyengítő elvi hadakozások, a kölcsönös állásfoglalások tisztázása után új, sorrendben a harmadik korszak kezdődött. Ez évben két tárlatot is nyitottak, ezek azonban csak amolyan

előhírnökei voltak egy tervbe vett, jubiláris kiállításnak, amelynek gondolát Thorma vetette fel; ez arra volt hivatott, hogy bemutassa „a nagybányai múlt és jelen legjellemzőbb műveit”. A lázas előkészületeket szemléltető számos dokumentum maradt fenn a nagybányai levéltár birtokában. A rendező bizottság a kiállítás sikeréért nagyarányú munkálatokat végeztet; Victoriei úti műtermek kifestéséért például 88 koronát fizet „*Székő Péter szobafestő- és mázolóinak*”, valamint 195 koronát plakátokért. Hollósy Simon 1912. április 22-én Münchenből küldi levelét Moldován Lászlóhoz, a Takarékpénztár igazgatójához: „Arra kérek nagyon, hogy az ide mellékelt váltót lennél szíves elhelyezni és részemre a pénzt folyósítani. Lehetőleg a hét végén szeretnék utazni innen.

Egyelőre tehát — hogy a kért 200 forintot megkaphassam —, a mellékelt váltót küldöm hozzád. Ezenkívül az említett képet kötöm le biztosítéku részre, és kötelem magam arra, hogy azt a hét folyamán címekre küldetem Bányára.

A kép egy méteren felüli nagyságú. Diszes rámásban van. Egy fuvaros ember udvarát ábrázolja.

Ha az általad említett kiállításon szükségét érzik ott annak, hogy én azon képviselve legyek, úgy azt erre a célra szívesen bocsátom rendelkezésre.”

1912. augusztus 1-én megnyílt a kiállítás, másfél évtized művészetének termése. Tizenegy teremben 76 művész 532 alkotása volt látható. Réti István a *Nagybánya és Vidéke* augusztus 4-i számában ez eseményt méltatva elégtétellel írta: „A sok téves nézetet most ez a kiállítás talán reparálni fogja. Meg fogják látni, hogy milyen igazságtalan vádakkal illették sokan Nagybányát, az étellel maga erejéből küzdött akkor, amikor más dédelgetett kolóniákat csak mesterségesen, oxigén inhalációkkal bírtak életben tartani...”

Ez a kiállítás most megmutatja, mi a múlté és mi a jelené s részben talán a jövőt is sejteti...

Mi megyünk az utunkon, mert megállani semmi élőnek nem adatott.”

A jubiláris kiállítást követően, amely — Réti szavaival élve — „erkölcsileg és anyagilag érezette hatását”, a festőkolónia életében viszonylag csendes, mondhatni eseménytelen szakasz állt be, amelyet egy-egy távozás „fűszerezett” olykor. Egyik vezetőjét, Réti Istvánt például 1913-ban meghívják a budapesti rajztanárképző akadémiára tanárnak. E kinevezésről a *Nagybánya és Vidéke* szerkesztőjének így vallott: „Talán fáj itthagynom Bányát. Most még nem is tudom. Hiszen nyaranta csak visszajövők, s velem majd jönnek új emberek, új talentumok, és kivételnek minket, öreg bácsikat a nyeregéből...”

A lap 1913. november 23-i számában pedig egy másik távozásról tudósít:

„Ziffer Sándor, a nagybányai kolónia egyik legjelesebb festője, Münchenbe utazik, s ott festőiskolát alapít. Ziffer nagy tehetsége kétségkívül kiválóan alkalmas arra, hogy új mezsgyén vezesse az ifjúságot, de minékünk nagyobb örömünkre szolgált volna, ha ezt Nagybányán cselekszi, és nem Münchenben.”

Az első világháború kirobbanásának pillanatától, amint Réti is megállapítja, „Nagybánya története [...] csupán hangulat. Élete passzivitás”. A festők szétrebbentek. Thorma 1919 májusában nyitotta meg a munkát a szabadiskolában, júliusban a bucaresti szépművészeti akadémiá mintegy 30 növendéke érkezik Nagybanára. Ez időtől közel egy évtizeden át rendszeresen vendégei a városnak.

A *Nagybánya és Vidéke* 1922. május 28-i számában arról tudósít, hogy „Isac Emil, a kultuszminisztérium főfelügyelője e héten látogatást tett városunkban, s a figyelmes festőművészeknek ez alkalmul szolgált arra, hogy egy gazdag és előkelő színvonalon álló képművészeti rendezzenek [...] A művészeti felügyelő [...] ígérte, hogy a festőtelep épületeit kitataroztatja.” Az állami segílyt — 20 000 lejt — erre a célra a Művelődési és Kultuszminisztérium két év múlva utalja ki.

1924. szeptember 14-én Krizsán P. Pál, a *Nagybánya* felelős szerkesztője jelentős eseményről szól: „nagy kitüntetés: a »Bene Merenti« I. osztályú aranyérmét és erről királyi aláírással díszoklevelet hozott Cioca vezérfelügyelő Thorma János mesternek, a nagybányai szabad festőiskola vezetőjének azokért a halhatatlanságba nyúló érdemekért, melyeket Thorma a képművészet szent céljaiért évtizedek óta oly önzetlenül kifejtett.”

1927 újabb határkö a festőkolónia történetében. Ez év szeptember elején újból Thorma Jánost köszönti a művészetkedvelő közönség; hármas jubileumot ünnepel: 40 éve lépett a festőpályára, 35 éve, hogy első képét kiállította, és 10 éve áll elnökeként az iskola élén. A jubilálás után Thorma — erősen megromlott egészségi állapotára hivatkozva — lemondott elnöki tisztségéről. Atmeneti megoldásként négy fiatal festőt, Ferenczy Valért, Bórtók Samut, Krizsán Jánost és Mikola Andrászt kéri fel arra, hogy az iskolai tanítást végezzék. Rövid idő múlva azonban mindannyian lemondanak. A kísérlet tehát nem sikerült. Réti és Thorma pedig egy nyi-

latkozatban, melyet a Nagybányai Festők Társaságához intéztek, bejelentették az iskola bezárását. Elhatározásuk legfőbb okát így fogalmazták meg:

„Az aggodalom, amellyel már előbb is lelkünk legmélyén vitáztunk, sajnos megokoltak bizonyult; nyilvánvalóvá lett, hogy intézményünk s szellemi örökségünk átvételére szánt kollégáink [...] más módon mérlegelik a művészeti közügyet, mint ahogy mi.“

A Nagybányai Festők Társasága az 1927. szeptember 4-én megtartott közgyűlésen Mikola Andrást választja meg elnöknek, s elhatározza, hogy az iskolát azonnal újra megnyitja.

A *Nagybánya és Vidéke* 1928. január 1-i számában (Balla Béla tollából) képi kiállításról tudósít: „A kiállított képeken kevés az új, a jó és még több az ígérlet [...] Sem kompozíció, sem figura nem dominál ezen a kiállításon, annál több a tájkép.“ A forrongások, átcsoportosulások közepette érte az iskolát a hír, miszerint a városi „időközi bizottság“ elhatározta: az egyesület egész vagyona a városi hivatal kezelésébe megy át, a város visszaveszi az összes eddig nyújtott előnyöket. Az iskola vezetősége a határozatot megfellebbezte, s a Kolozsváron lezajlott tárgyaláson a pert meg is nyerte. Ez azonban csak erkölcsi elégtétel volt, mert 1937. július 28-án a város vezetősége az iskola működését beszüntette, később pedig újat nyitott, amelynek működését még a főváros sem támogatta. Tevékenysége eseménytelen. A második világháború ideje alatt a hatóságok megpróbálták a régi iskolát — a maguk hasznára — újjáéleszteni, de a számtalan kecsgetető ígérlet mögött a különböző politikai pártok érdekei húzódtak meg, amelyektől idegen volt az iskola szelleme.

A nyolcvan év kétségtelenül még sok ismeretlen és értékes adattal szolgálhat a kutató számára. Próbálkozásunk nem hézagpótló, soraink inkább azért íródtak, hogy közelebb hozzuk a mai olvasóhoz Nagybánya művészeti örökségének ezt a legértékesebb vonatkozását, amelyre hivatkozni nemcsak korábbi évtizedekben volt büszkeség, hanem napjainkban is, amikor festők újabb nemzedéke folytatja az elődök haladó hagyományait, és gazdagítja munkájával a város szellemi életét.

Pirk János:
Kaszaverő

Két levél Boromisza Tibor hagyatékából

A nagybányai művésztelep képviselőinek hatalmas levelezésanyagából még mindig sok a közöletlen okirat. Ismertebbek és feldolgozottabbak az alapítók írásai, így többek között Hollósy Simon levélváltása Réti Istvánnal és Thorma Jánossal, Réti hosszantartó baráti levelezése Thomával, vagy Réti levelei a festőtelep adatainak összegyűjtése kapcsán.

Számos adatközlő vagy adatregisztráló levél mellett nemcsak művészeti, de irodalmi érdekességű is akad. Ezúttal Boromisza Tibor hagyatékából két, hozzá intézett, izes, humoros írást adunk közre; mindkettő az ott élő művészek helyzetének, viszonyainak hangulati összképét gazdagítja.

Előjáróban néhány sorban emlékeztetünk arra, hogy Boromisza Tibor 1880-ban született Bácsalmáson, és a katonai pályán indult el, a jökötésű huszártiszt azonban hamarosan hátat fordított a hadseregnek. Rebellis lényével sehogy sem illeszkedett be a kaszárnyák merev szellemébe, s a díszes csákót szalmából font nagykarimájú festőkalappal cserélte fel.

1904-ben, tehát két évvel a Szabadiskola létesítése után telepedett le Nagybanán, ahonnan egy időre Párizsba is kiment tanulni. A katolikus püspök unokaöccse református lányt vett feleségül. Mindketten baloldali nézeteket vallottak, politikai tevékenységet fejtettek ki, s ezt Boromisza később, a Tanácsköztársaság idején is folytatta (a Direktórium idején sajtóügyi megbízott volt).

1906-ban köztudomásúlag Czóbel Béla tette ismertté, képviselte a telepen a francia festészet új törekvéseit, Cézanne-tól Matisse-ig. Hamarosan számos művész tért át az új útra, amelyet ott neoimpresszionizmusnak neveztek, képviselőit pedig röviden „neósoknak”. Boromisza is szembelyezkedett az alapítók naturalista-impresszionista szemléletével, de nem Czóbel hatására, hanem párizsi útja nyomán, közvetlen élmények alapján. Ki is tette magát ezzel a támadások tömegének, gyors és jelentős eredményeit azonban még a rosszindulatúbbak sem vonhatták kétségbe.

Figurális kompozícióin Boromisza gyakran szerepeltet szekeres, vásároló román földműveseket, munkásokat, bányászokat. Vizuális élményét expresszionistikusan felfokozza, lendületesen adja elő, s többnyire egészséges, erőteljes humorral fűszerezi, csak ritkán dramatizál. Nagyméretű, színben és faktúrában erősen stilizált kompozíciói ezzel szemben — bukolikusan — a csönd, a nyugalom érzését árasztják.

Az 1918-ig terjedő nagybányai időszakában, mintegy évtizeden át agitatív hangú újságcikkekben kora képzőművészeti kérdéseivel, művészársai tevékenységével, mások modelljeinek nehéz, megalázó társadalmi helyzetével foglalkozott. Művészi hitvallását egy barátjához intézett levélben fejtette ki nagy vonalakban, ebből ismertetünk néhány részletet:

„A természet örök mozgásainak pillanatnyi változásaiban van minden érték. Ezt érezni kell, s azután meglátni, tehát együtt kell élni a pillanattal. A művészet nem kényelmes, tetszetős polgári foglalkozás, hanem harc és háború. [...]

Forrongás az elemem: nincs stáció. Szálguldó gyorsvonat füstjeként maradnak el produktumaim gondolataim mellől. [...]

Tíz éve élek Nagybanán vidékén, egy csodás természeti szépségekben gazdag helyen... Igyekszem a természet jelenségeinek szellemébe hatolni. Együtt élek ezzel a vidékkel — de csak a vidékkel. Önkéntelenül is teljesen szeparálódtam, s így az úgynevezett »Nagybányai festők társaságához« mi közöm sincsen.“

De következzen a hagyatékából előkerült két levél. Az egyiket Ziffer Sándor küldte Párizsból Boromisza Tiborhoz Nagybanányára.

(NB.M.M.A.)

Párizs, 1910. XII. 26.

Kedves Boromisza barátom!

Isten látja a lelkem, már rég nekikészültem, hogy írjak neked, de okok, amiket nem akarok szösz szerint kiírni, folyton hátráltattak. A legfőbb az, hogy a heteimet korántsem találom azoknak a mézeseteknek, amelyek állítólag

minden jónevelésű fiatal házaspárnak legalább az első időkben kijutnak. Ellenkezőleg, van keserű napom több, mint a házasságom előtt bármikor volt. Becsaptak engem barátom úgy, hogy így még alig?... s most nem marad más hátra, mint jó képet vágni a mulatsághoz.

Nem kaptam pénzt egy vasat sem, ígéretet ellenben pazarul, de ezt is csak az elején, s már ezzel is szűken bánnak¹.

Minden dolgot, amire szükségem van, beleértve a lakást, kosztot, festéket stb. nékem kell beszereznem, s a drága anyósom (bárcsak főzték volna olajba, mielőtt megismertem) csupán az útiköltséget fizette idáig, a többit pedig: lakást, kosztot, mosást, festékvásárlást úgy bevasalta rajtam most, ahogy egy eladott pesti képem után pénzt kaptam, mint a pinty!

Azt mondja, hogy elég hozomány nékem az, hogy feleségemről és róla nem kell gondoskodnom.

Egyszóval ott vagyok, barátom, ahol a mádi zsidó, azaz még annál is hátrább, csak úgy meg kell magamért kínlódní, mint eddig. Még tartom magam egy kissé türelemmel, de ha végig így lesz, akkor bizony én megszököm a nagy dicsőség elől.² Láthatod barátom, hogy sok ok mellett már csak ez is elég arra, hogy megfélekedzek levélírási kötelezettségeimről. Hogy mi lesz ezután, arról egyelőre fogalmam sincs. Ha lesz türelmem, várok egy kicsit, talán megváltozik a helyzet, de ha nem, akkor mint említettem, szököm.

Így persze az ördög élvezi Párizst és nem én! Alig dolgozom önállóan, inkább kopirozok a Louvre-ban, de nem nagy kedvvel.³ Mi történt Bányán ezekben az időkben? Dolgozol-e sokat? Kik vannak ott, hogyan telnek a napok? Mennyire vagytok a retrospektív kiállítás előkészületeivel? Lesz belőle valami? Én már tettem említést egy csomó itt élő ismerősömnek róla, s az ötlet mindenkinek tetszik, s eddig mind megígérte, hogy részt vesz Prottmann, Lanow, Galimberti, Stickyold stb. Ha van róla valami közölni valód (a kiállításról), úgy kérek, írd meg, esetleg adj utasítást a továbbiakra nézve is.

Írj kérlek egyszóval mindenről, amiről gondolsz, hogy érdekelne. De a leveledet okvetlenül várom. Egyelőre csak ennyit írok neked, azt hiszem, ez is elég. Van több is, de akarok a papíron egy kis fehér helyet is hagyni, nehogy még a levélben is mindent befeketítsek. Tehát a kedves nődet veled együtt szívélyesen üdvözölve, úgyszintén a jó ismerősöket is, maradtam régi barátsággal

Ziffer Sándor

Címem: Alexandre Z. Paris, 30 rue de Vaugirard, Hotel du Boghstene.

A másik levél írója Tersánszky Józsi Jenő.

(NB.M.M.A.)

NBánya 911. dec. 19.

Kedves Tibor,

én nekem igazán felette gondolkodóba kell esnem, hogy valami Téged érdeklőt írhaszak. Nagy Gáborhoz⁴ pár napja elmentem, és mint beszélünk, mondtam büdönnek⁵, hogy vegyen ki akármely dolgom a Nyugatból, amely épp alkalmas. Azt a piacon hallám B-től, hogy N. G. azt hitte, hogy valami eredeti elbeszélést adok.⁶ Így egy kissé szégyellem az ügyet, de Te jól tudod, hogy ha volna is készen, hát 60—80 koronát nem áldozhatok fel, amit eredeti dologért kapok. Most már nem tudom, mi lesz? Kádárnak⁷ egy ramazuri alkalmával egy földhöz vágott pezsgós pohár sebet ejtett a hüvelykujján, s most 100 koronát kap a biztosítótól, a szentséges egit neki. Krizsán János el van vonulva Gizába⁸ végleg. Duma honn tekereg. Ezek a kispiszkosok csak most nyitották meg a kiállításukat. Voltam ott. Szerencsére alkonyat volt. Köpedelem. Barátom, méteres vásznakat piszkítottak be. Az ember elhűl ekkora önbizalomra. [...]

A Nsgos asszonyt nem láttam azóta. Kádár sokszor találkozik vele. Én meg voltam rökönödve, hogy megneheztettek a nachmuzsikálásért. Szentségit neki, még délben is talpon voltunk. Már ki kijén, ki lábán. A cukrászdában megettük a becsületet. A piacon csaknem csődület lett, mert kocsin jöttünk a veresvizről⁹ és valami tolvaj színész volt velünk, és úgy ordított a nyomorult a fiákeren, mintha követválasztanánk. Pokoli volt. Egy kocsin.

En: az irodalom. — Kádár: a képzőművészetnek mondjuk fele¹⁰, a színész: a színművészet, — a kocsis: a nép. És egytől egyig infernális ordításban, hogy a lovak halálra ijedtek. [...]

Ziffert egyedül nem látni. Katya¹¹ olyan édes, mint a sacharin. És ép az este vettem észre, hogy az öreg¹² egész jól megérti, ha suttog¹³. Suttog — a kutya istenit — ennyire vitte Zifferrel. En szegény fejem, míg barátoktunk, majd kiköptem a tudómet az üvöltésben. Mit írjak még? Rétit alig látom, Thormát egyáltalában. Már utána tudakozok, hogy tán megint lovagga lett úgyte valahol. Írjal még, ha lesz időd, neked módodban van érdekes dolgokat írni. Hogy Bornemisza¹⁴ miféle madár, azt én már megéreztem már akkor este. Nálad. Lesz a kutyára dér — mondják a jómagyarok. Öiel barátod

T. Jenő

A „T. Jenő“ jelzésű levél sokáig feküdt a Nagybányai Múzeum adattárában, amíg e sorok írója azonosította. Szerzője, Tersánszky Józsi Jenő író Nagybányán született 1888-ban, s az odakerült Boromiszával hamarosan jóbarátságot kötött.

Tersánszkyt sok szál fűzte a festőművészekhez. Az elemi iskolában a korán elpusztult, rendkívüli tehetségű tájfestő, Maticska Jenő padtársa volt, és iskolatársa Krizsán Jánosnak. Siheder korában gyakran cipelte néhány krajcárért Hollós és más mesterek festőállványát, székét, festődobozát. Ő maga is festőnek készült. Miután a *Nyugat* 1910-ben közölte egy novelláját, végleg az irodalmi pálya mellett döntött; több művészeti vonatkozású írást jelentetett meg ugyanott, 1947-ben megjelent *Félbolond* című regényében pedig a nagybányai festőtelep életét idézi.

Boromisza a hozzá intézett levél keltezése utáni évben, 1912-ben megfestette Tersánszky arcképét. 1914-ben a képet a Könyves Kálmán Társulat szalonjában rendezett kiállításon szerepeltette.

JEGYZETEK

1. A nála 12 évvel idősebb, betegeskedő Käthe Beckhaus berlini festőművésznővel kötött házasságnak a művész bevallása szerint az lett volna a célja, hogy anyósa a nyugodt alkotómunka lehetőségét biztosítsa számára.
2. Az anyagi viszony mindvégig így maradt, a művész azonban kitartott felesége mellett, annak 1945-ben bekövetkezett haláláig.
3. A másolatokat Ziffer hazai megbízásból, létfenntartásának biztosítására készítette.
4. Ajtay Nagy Gábor.
5. dr. Berényi Béla ügyvéd.
6. Egy novella közléséről van szó a nagybányai sajtóban.
7. Kádár Géza festőművész.
8. Akkortájt Krizsán János festőművész szerelme és modellje.
9. A Veresvíz bányásznegyed Nagybányán.
10. Kádár Géza szokatlanul apró termetű volt.
11. Käthe Beckhaus, a művész felesége.
12. Az „öreg“ akkor 31 éves volt, pontosan egyidős Boromiszával, Tersánszky-nál 8 évvel idősebb.
13. Gyermekkori betegsége következtében Ziffer erősen nagyothallott.
14. Bornemisza Géza, a „neószokhoz“ csatlakozott festőművész. Tersánszky valószínűleg arra a „pártütésre“ utal, amelyet Réti is említ jóval később egy 1935. szeptember 20-i keltezésű levelében.

ERDŐS I. PÁL: 1. AVASI MENYASSZONY; 2. SZESZÉLYES VISSZATÉRÉS;
3. A SZÉPSÉG DICSERETE

Mikó Imre múltja és jövője

Jóval a gyászháznál történt búcsúztatás után, immár összeszedve magunkat, mi az, amit szinte félszázados vitafelünk és barátunk, bizalmas és nyílt munkatársunk, a márciusban távozott Mikó Imre életművéből kiemelhetünk, tanulságai-ból örökségként továbbadhatunk? Szűkebb köré a kegyelet, egy távozó nemzedéke a fájdalom, a következő járatok azonban — író-ember hagyatékát mérlegelve — a maradandóban gondolkodnak, folytatást keresve. Ismerve elhunyt kortársunk belső indítékait és munkaeredményeit, igazat kell adnunk ennek a részvéten felülemelkedő tárgyilagosságnak, s visszatekintésünket is az utódlás távlatai felé igyekszünk fordítani, Mikó Imre feltételezhető jövőjét vizsgálva: az el nem maradó utóéletet.

Mert: ez az író-ember nemcsak Petőfi vagy Brassai erdélyi hagyományainak vizsgálója, Torockó múlt-idézője, a honismeret erkölcsi szószólója, s egyben a honpolgársággal egybevállalt világpolgárság életív-hirdetője, nemcsak egy sokszázados erdélyi racionalizmus filozófusa, életrajzíró és műfordító, nem is csak az előtte jártak emlékirója, hanem a szükségelt és kibontakozó jogi gondolkozás letéteményese. Mikó Imre közéleti jogász volt. Mondhatnók így is: jogi ideológus. Eszmei gyökerei a holland Grotiusig és a francia Montesquieu-ig nyúlnak vissza leszármazottja Deák Ferencnek, Eötvös Józsefnek s az erdélyi Dósa Eleknek, Somló Bódog érdekelte, eszmei rokona a „nagy jogász“-nak, Nicolae Titulescunak, tanítványa Balogh Artúrnak és Jakabffy Elemérnek. Ideológiai forrásaiban éppen úgy szerepel Jászi Oszkár, mint Lenin; a történelmi materializmus tanával Antal Márk kolozsvári szemináriumában ismerkedik, s munkássága folytatását látja Gáll Ernő nemzetiségkutató törekvéseiben. Főművét olvasom, a nemzetiségi jogról és politikáról szóló testes munkát, amely történelmileg elévült ugyan, de számos elvi és gyakorlati részlete kritikailag értékesíthető.

Valóban: senki közülünk így, ilyen szakszerű alapossággal, nem ismerte a XIX. század Magyarországnak nemzetiségi kérdéseit, a jogcsorbitásokat éppen úgy, mint a kétfelőlí vagy közös megoldási kísérleteket, bátran elítélve a Horthy-uralom alatt is Bánffy Dezsőnek „a legsovinsztikusabb értelemben vett, magyar irányban fejlődött magyar államot“ valló uralmi törekvéseit, s időben értékelve Mocsáry Lajos egyenjogúságon alapuló békéltetéseit. Felfogása nem légüres spekuláció, erkölcsi magatartásának előzménye — illúziói közepette is — egy baloldalon sem kifogásolt, sőt örömmel fogadott falu-füzet. Ez az 1932-ben megjelent *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című kis munka szociográfiai úttörés volt, egyben az öt év múlva bekövetkezett Vásárhelyi Találkozóra utaló nemzetiségpolitikai tett. Az együttélés szükségleteit megállapítva, népszolgálati elvét szögezte le a fiatal jogász: „A magyar entellektüel ifjúság pedig mit tehet? Beállunk köz-katonának a [...] munkások és parasztok sorába s az ő érdekeik értelmi szolgálatában keressük letűnő középosztályunk új nemzedékének a jövő társadalmához való jogát.“

Igaz: Mikó Imre abban a régi világban a polgárilag szervezkedő Országos Magyar Párthoz, majd az Erdélyi Párthoz tartozott, egy politikai története is ezt a kerethovatartozását árulja el, mindenkori tudományos tárgyilagossága azonban teljes egészében fogta át a román néppel együttélő magyar tömegek sorsproblémáit, s így bármikor megközelíthető volt közös feladatok számára. Jogász kortársaival, Asztalos Sándorral, Csákány Bélával és Takáts Lajossal együtt követte a szabadelvű lugosi *Magyar Kisebbség* antifasiszta irányát, baráti kapcsolatai — Beke Györgynek adott interjúja szerint — „Gustitól Gaálig és tovább“ román és magyar haladó köröket kötöttek össze, Könyves Tóth László álnévben a *Korunk* illegális munkatársa, s a Horthy-uralom alatt ő az az országgyűlési képviselő, akire a békefront számíthat. Ma már közismert levélváltása a Békepartot képviselő Józsa Bélával, aki 1943 nyarán, az olasz fasizmus összeomlása folytán támadt kedvező helyzetben, a kommunisták javaslatait terjesztette eléje. Az *Ellenzék* hasábjain

adott válaszában — alaposan megcenzúrázva, fehér foltokkal — Mikó Imre nyíltan szolidaritást vállalt a munkáskövetelésekkel, támogatva a társadalom megváltoztatására készülő munkásosztály történelmi felzárkózását.

Vagyis: ez a tudományos tárgyilagosságában a keretek és események fölé emelkedő, valójában mégis szubjektív, mindig odaadón népparát-humanista jogtudós tulajdonképpen előre elkötelezte magát annak az új társadalmi rendszernek, amely feloldva a régi ellentmondásokat, új viszonyokat teremt mind a népet, mind a vele és érte való jogi gondolkozás számára. Ime, mit ír 1972-ben *Jogász a közéletben* című Korunk-tanulmányában: „Az csak örvendetes, hogy a közéletben nagyobb súlyt kap a közművelődés, de élnünk kell azzal a fenntartással, hogy a szellemi élet a nemzetiség életének csak egyik síkja. A jogász sem vált fölöslegessé közéletünkben. [...] Az erkölcsi és állami törvény — ikertestvérek, a méltányosság a törvény alkalmazása terén a szocialista legalitás záloga. Az új típusú jogásznak tehát az írott törvény betűin túlmenően a proletárerkölcs, a humanista méltányosság íratlan szabályait is szem előtt kell tartania. A csökkent számú jogászság új feladata a jogtudat és jogismeret elmélyítése.“ Majd néhány sorral odébb: „Az egyenjogúság adta alkotmányos lehetőségeket is meg kell ismeretnünk nemzetiségi dolgozóink minél szélesebb köreivel. A jogtudat így hozzájárul a nemzetiségi tudat erősítéséhez; tudatossá teszi, hogy van lehetőség saját szerűségünk megőrzésére és fejlesztésére az [...] állami egység keretei közt. Itt találkozik a közélet a magánélettel, úgy, ahogy kezdetben a két fogalom is egy törő fakadt...“

A nemzetiségi kérdésekkel foglalkozó polgári jogtudósok közül többen is (így a Mikó-tanulmányokban sűrűn emlegetett Buza László, Csekey István, Fiau helyi Ferenc, Flachbarth Ernő professorok) átlépték a határt régi és új jogrend között, jog és közélet egymásbaszövődésében azonban Mikó Imre adta a legszebb példát a szocializmusra való átmenetre. Személyileg már ott, ahol 1944 őszén az ellenállás tagjaként fegyvert szerzett a gyárakat védő munkásörsegeknek, s folytatta, amikor hosszas hadifogság és nem egy mellőzés után teljes szívvel-lélekkel bekapcsolódott a román—magyar együttélés fejlesztésébe s a közös haza szocialista építésébe. Az erkölcsi magatartás példaképeként él tovább emlékezet, s utódai a szocialista konszolidáció további szakaszaiban is bizonyára visszatarthatnak még az ő jövőnek szánt, a szocialista demokráciát mélyítő jogi elképzeléseire.

Balogh Edgár

Vallomásos grafikák

Szatmáron, Bukarestben, majd Kolozsvár-Napocán megrendezték Erdős I. Pál visszatekintő kiállítását. A 60 éves művész nem szándékozott eddigi alkotópályája minden szakaszából valamit felmutatni, legjobb értékeit sorakoztatta fel: mintegy háromnegyedszáz alkotást, melyek túl a fiatal kor szárnypróbálgatásain, saját hangon szólnak a közönséghez. Ez a hang változott ugyan a két és fél évtized alatt, de bármennyire is különbözzenek technikailag, mondanivalóban egymástól, e grafikák mégis magukon hordják Erdős egyéniségének félreismerhetetlen jegyeit.

Az Erdős I. Pál művészeti pályáját szemmel követő látogató csupa ismerős műveket lát itt. Műveket, melyekkel állandóan jelen volt a sajtóban, a különböző kiállításokon, melyek annyira beletartoznak kortárs művészetünk élő folyamatába, hogy nélkülük már elképzelhetetlen volna az erről az idősokról alkotott képünk.

Ki tudná elképzelni a felszabadulás utáni romániai művészetet például a *Bányász* vagy az *Avasiak* című grafikai sorozat nélkül? Vagy a híres Villon-inspirációjú műveket ki tudná kitörölni az emlékezetéből, ha már egyszer látta őket? Vagy az *Emberek és sorsok* lapjait? S hogy a 70-es évek termését se hagyjuk ki, a *Szépség dicsérete* is beíródott a tudatunkba. Természetesen veszszük, hogy itt van közöttünk, olvasunk róla, tőle az újságokból, katalógusokban, könyvekben, folyóiratokban látjuk a reprodukcióit, s a nagy országos grafikai seregszemléken mindig jelen van műveivel. Tudjuk, hogy aktív, fáradhatatlanul dolgozó művész, akinek életeleme, létformája a művészet.

Ezeknek a többnyire nagyméretű rajzoknak az alkotója szerény, mondhatni szemérmes ember. (Kissé furcsálljuk is, hiszen tudjuk róla: közéleti lény, az

Országos Képzőművészeti Szövetség alelnöke, művészeti életünk valóságos diplomataja, gyakran van küldetésben külföldön, kiállításokat szervez és kíséri a világ különböző pontjaira, az elmúlt évben például Kubában járt, országos gondokat vesz a vállára, mozgékony, nyughatatlan szellem.) De mert művész, úgy rejti el a titkait, hogy egyben vall is magáról. Művei egy lélek rejtelmes-szép megnyilvánulásai. Tipikusan lírai alkot. Még a híres *Bányásokban* és avasi rajzaiban is magáról vall. Az erőt, a bátorságot, a tántoríthatatlanságot, természetességet, az egyszerű emberek tisztaságát, lelki gazdagságát mitizálja bennük. Saját, irántuk érzett csodálatát fejezi ki e lapokon. S hogy ez a csodálat egybeesett az akkori korszak legközvetlenebb igényeivel is, csak külön nyeresége művészetünknek. Lehet, hogy e korigény nélkül nem születtek volna meg pontosan ezek a rajzok. Hiszen az alkotót, még az olyan szubjektív beállítottságút sem, mint amilyen ő, nem lehet kiragadni, kiemelni, elszakítva szemlélni korától. Erdős I. Pál lelkesedett mindazért, amit a környezetében tapasztalt. Tiszta szívvel köszöntötte a társadalmunkban végbemenő változásokat. Örült annak, hogy végre nagykorúvá, a jogok birtokosává lett a nép. S talán épp ezért ábrázolta annyi csodálattal ezeket a tegnap még a történelem futószalagán észre sem vett, háttérbe húzódtott, rejtve tevékenykedő embereket. Hősökké magasztalta őket. De — s ebben volt több azoknak az éveknek az átlagszintű művészeinél — ő mindig hozzá tudta adni a témához önmagát, saját szubjektumát, lírai lelkületét. Azt az érzékeny ént, amely aztán a 60-as évektől kezdődően mind több és több intimitással, bensőséggel szólal meg. Halkra hanglódik a hangja, még akkor is, amikor a lélek izzásáról vall. Nincs egyetlen durva, nyers vagy disszonáns hang ebben a töbttételes rajzi szimfóniában. Erzékeny, de nem érzéki, olyan szerelmi líra, melyből hiányzik az erotikum, nem idegenek viszont tőle a játékos dallamok, de annál komolyabb, hogy önfeledten, gondtalanul tudna játszani.

Szerénységét az is kifejezi, hogy mindig megelégedett a legegyszerűbb plasztikai kifejezési eszközzel, amit ember a kezébe vehet, a ceruzával és a rajzotlallal. Az úgynevezett „grand art”-tal még meg sem próbálkozott, vagy legalábbis erről nincs tudomásunk. A más művésztől csak segédeszköznek tekintett rajz neki éneke megnyilatkozásának, kifejezésének az egyetlen, de számára: monumentális eszköze. Úgy érzi, hogy mindent el tud mondani, ki tud fejezni általa. És öntörvényű műfajjá is teremti a rajzot. Készít skicceket, csak vázlat jelentőségű apró munkákat, de ezek nem igaziak. A teljes értékű művek méretekben is nagyobbak az átlagrajzoknál. Képméretűek. (Nem egy a fél négyzetmétert is meghaladja.) Ilyen nagy felületek megmunkálása erős technikai tudást igényel. Ebben is magasabb rendű művészetet valósít meg. Mondhatni: mesterségbeli tudásának nincsenek gyengéi. Művészi célkitűzéseit maradéktalanul meg tudja valósítani. Amikor azonban az ösztönös érzelmeket, ezeket a primér megnyilvánulásokat a tudatos, a célzatos helyettesíti, olyankor nem érezzük annyira mélynek. A művészi spekuláció nem kenyere.

A kiállításon szemléltetett negyedszázad munkássága két nagy korszakra tagolható.

1. Határozott, lendületes rajzokon erőt, keménységet, edzettséget fejez ki. Ekkor hívta fel a figyelmet arra: mennyire ura a rajznak. Hogy az avasiak hősei lettek a művészetnek, az elsősorban Erdősnak köszönhető. Kései korok művészszerető emberei olyanakkal fogják látni ezt az etnikumot, amilyenek ő mutatta meg. Temperamentumosnak, szilajnak, keménykötésű, izmos egyedekből állónak. Akik töretlenül megőrizték népművészetüket, pörge kalapjukat, bő ingülét és gatyájukat. Ebben a korszakában rajzain a férfiak érdeklik, ez az ábrázolásmód nem kívánta a női alkatot. Leggyakrabban egész figurákat ábrázol, s mindig dinamikusan. Enyhén érezteti a perspektívát, az alakok plaszticitását is, de a fő hangsúly nem ezen van, hanem az arc, a testtartás és a kompozíció egységéből áradó kifejezőerőn. E munkák vonalvezetése lendületes, bátor, felszabadult. Tollával körüljárja a formákat, néhol — a valóság kívánalmának megfelelően — részletezőbben. Az ing varrással díszített részénél elidőz, kibontja, érzékelteti a minta tömörségét, s így ezek a fedettebb részek drámai kontrasztot alkotnak a nagy fehér felületekkel. E korszak egyik remekműve a *Kapuban* című rajz, melyen egy fahasábnak támaszkodva ülő parasztlányt s egy súlyos boronás kaput láthatunk. A két súlypont: a legény fehér-gyolcs öltözetes alakja az egyik oldalon, a kapu súlyosan nehéz boronája a másikon. És legalább ugyanennyi szerepe van a mű belső feszültségében a fődolten felületek fehérjének, amely körbefogja ezeket a súlyos formákat. *Bányások* című sorozatán még inkább az arc kifejező lehetőségeire koncentrálnak. Erőteljes kontúrokkal határolja körül a fő formákat, s érzékenyebb, elemzőbb vonalakkal ad kifejezést az arcnak, a szemeknek. Ez a fajta ábrázolásmód nem stilizáló, inkább hangsúlyozó,

kiemelő. Látványt teremt a lapokon, mely amellelt, hogy művészi kifejező ereje, súlya van, a valóságot juttatja eszünkbe. Néha örömet leli a művész a rajzban, valósággal „bevirágozza“ a felület egyes részeit. Az *Emberek és sorsok* sorozat darabjain a vonal elsődleges szerepének a helyét a folt veszi át. Nagyobb felületeket fed tussal, a fekete-fehér oldott festőiségű, de idegesen vibráló ellentétével teremt sokszor drámai hangulatot (*Gondolkodó*, 1958).

A művész egyéniségéből fakadóan ez után a komor-lendületes korszak után hangváltásnak kellett jönnie.

Az átmenetet a 60-as évek elejének rajzai jelentették. Eszköztárát kezdte redukálni, újra visszatért a vonalhoz, de nem a vastagított, már önmagában nyers erőre utaló, lendületesen ívelő vonalhoz, hanem egy nyugodtabb vezetésűhöz, mely egymagában próbál mindent megoldani: a formák jelzését éppúgy, mint az emocionális elem kifejezését. Természetesen ez nem megy egyszerre, s ezért kifejezésben, formailag egyaránt szegényesebbek lesznek az ekkor keletkezett munkák. Teljesen lemond itt az árnyalásról, a testek plasztikájából is csak annyit jelöl, amennyit egyetlen kontúrvonalal lehetséges (*Láposi parasztlány*). Ekkor tér el először az ábrázoló, a valóságos viszonylatok visszaadását alaptörvénynek tekintő rajzi stílustól. Egymásra vetíti a figuráit, jelzi, kibontja a hátsót, a tarkartat is. A szürrealizmus eszköztárával való kacérkodás ez. De ekkor még inkább elmeséli alakjai helyzetét, jellemét, szimbolikus szerepét, s nem költ át, mint később.

2. Lírai korszaka 1963 tájt kezdődik, klasszicista eszményítéssel. Két irányban kezd egyszerre eltávolodni eddigi eszménye felől: az idealizálás és a klasszicizálás felé. Az addig domináló férfigurák helyét a nőfigurák veszik át. Természetes következménye ez annak, hogy most a szép kifejezése, a lírai szépség hatásának a megteremtése fő célkitűzése lesz. Klasszicizáló elemek az eszményített vonalvezetés s a klasszikus szerkezet (gyakran aranymetszésben helyezi el alakjait). Ekkor született a Villon-ciklus, s sok-sok egészalakos, szimbolikus női figurát tartalmazó rajza (*Őszi dal*, 1963, *Tavaszi ájtatosság*, 1962). Mind több szerepet kapnak a szimbolikus elemek (a testszerkezetből kiszakadt szem, kezek, hangszerek, galamb stb.). Eltűnnek — átmenetileg — a rajzilag érintetlen felületek. Ha másképp nem, egy nagyon vizes tuslazúrral vagy finom rajzi jelekkel minden felületet érint. Művészetének ez az új irányban való elindulása valószínűleg összefügg első, 1962-es olaszországi útjával. A klasszikus és reneszánsz művészet élménye konkrétan is fel-feltűnik egyik-másik rajzán (*Firenzei áttűnések*, 1963).

A 70-es évek termése rendkívül változatos, sokirányú. Művészi skáláját több-irányúan felfrissíti. Egészen a biedermeierig megy vissza eszközökért. Rajzai finommá, már-már finomkodóvá válnak, sok rajtuk a szimbolikus elem. Visszatérő képelem a szép női arc mint a fiatalság, a szépség, a báj megtestesítője. De ugyanakkor az elmúlást, az álomszerűséget is kifejezi (*Galambok Velencében*, 1972, *A szél megénekélése*, 1971, *Tavaszi tűz*, 1972). Puhábbá, érzékenyebbé válnak a vonalai, s e korszak egyik kedvenc eszköze — épp mert nem ad kontraszthatásokat, finom szürke felületeket lehet beföldni vele — a grafitceruza.

Ez után az érzékeny, gyöngéd hangú sorozat után közvetlenül egy, az előbinél markánsabb, masszívabb formaelemekből építkező ciklus következik. Betör Erdős művészetébe a profán elem, a pop artra jellemző fényképszerűen pontos valóságmásolás, egymásra montálások, egy-egy aprólékosan kidolgozott virág, falevél, fej... Az elemek elrendezése, a kompozíció összehatása a XX. századi világ irracionálisainak az érzetét kelti (*A visszatérések játékában*, 1972; *Vakok Velencében*, 1972).

A kiállításon szereplő utolsó, 1976-os keltezésű sorozat mintha az eddigi utak újszerű rendet sugalló összefoglalása lenne. Visszatérnek az első, 50-es évekbeli korszak markánsan lendületes vonalai, vonalbabrállásai, játéka. De mindezek már a 70-es évek „újításai“-nak, az önálló életet élő formáknak az elővarázsolói. Visszatérő elem a szakállas férfifej (az öregedés, az elmúlás szimbóluma), a csontos, expresszionistán torzított, kifejezőeszközként felhasznált kezek (az akarás, a harc fel nem adásának jelképei), szemek, női alak, óra (az idő múlása), galamb (jószág, szelídség), kusza vonalak... Néha vonalnyaláb-káoszából bontja ki mindig befelé tekintő, magába temetkező, komor vonású arcszimbólumát (*Monológ*, 1848). Visszatér egyes műveken a klasszicista vonalvezetés is, de ugyanúgy újszerű kompozicionális összefüggések szolgálatában (*Találkozások*).

Gyűjteményes kiállításának tanúsága szerint Erdős I. Pál művészete pillanatnyilag összegező korszakában van. Műveinek — a technikai tökély mellett — fő jellegzetessége az érzelmi telítettség, a mindig-mindig jelenvaló líra.

Sokrétűen gazdag anyagában olyant nem talál a látogató, amelynek ne lenne érzelmi-gondolati mondanivalója, amely öncélú bravúroskodás volna. A technikai eszközök briliánsan fölünyes ura nem brillírozik eszközeivel. Szerény puritánsággal állítja ezeket az eszközöket lelki emóciói, a világról alkotott képe, léttöprengései kifejezésének szolgálatába.

Gazda József

Búcsú Görög Ilona rugonfalvi balladájától

Szakirodalmunk a régi magyar balladaköltészet egyik bűbajos típusát *A csudahalott* címmel emlegeti. Csanádi Imre és Vargyas Lajos összegezése szerint „témája Európa-szerte elterjedt a balladaköltészetben: a szerelmes legény halottat játszva csalja magához a leányt. Ezen belül nagy különbség van a téma felfogásában — például zárdából csalogatja ki a leányt s elrabolja [...]. Az északiak csak a tettetett halállal való leánycsábítást tartalmazzák, s itt a leányt gyakran elrabolják vagy megejtik — a másik területen a magyarhoz hasonlóan különböző fokozatok után kerül sor a tettetett halálra, s a ballada derűsen végződik.“ (*Röpülj, páva, röpj. Magyar népballadák és balladás dalok. Budapest, 1954. 519.*)

A gyűjtőmunka jelenlegi mérlege szerint a csudahalott-balladát folklórunkban egy nagyobb területen, valamint többfelé szórványosan ismerték; a szétszórt adatok egy néhai általános elterjedés maradványai. Az összefüggő terület részei: a Székelyföldön Udvarhely, Csík és Gyergyó, a Bákó környéki (déli), valamint a bukovinai csángó falvak. A szétszórt változatok ettől a tömbtől messze északnyugatra kerültek el: legelőbb Nyitrából (Kodály Zoltán, majd Manga János gyűjtése), ezután Szabolcsból (Vargyas gyűjtése), végül Erdélyben a Nagy-Szamos völgyéből (e sorok írójának még kiadatlan gyűjtése). Az utóbbival együtt az összes változatok száma pillanatnyilag kereken harminc (vö. Vargyas Lajos: *A magyar népballada és Európa II. Budapest, 1976. 467.*).

Folklorista elődeink a gyűjtés helyének falnyi pontosságú jelölése helyett hosszú ideig megelégedtek a vidék nevével, például Székelyföld. A Székelyföldön a gyűjtőpontok jegyzékében Rugonfalvát illeti az elsőség három változattal; mindháromnak megvan a maga kis története és nevezetessége.

Az elsőt Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjtötte, majd adta ki a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* III. kötetében (Budapest, 1882. 63—67:37. sz.) *Görög Ilona* címmel. „Balladánk leginkább ismert, népszerű kiadványokban legtöbbször közölt változata. [...] E változatban annyi simítást nem tudtak megtagadni maguktól a közlők, hogy a különben hiteles formájú és hangú történetben a leány jelzői közé a »lenvirágszemű« és »gömbölyű farú« jelzőket is be ne tegyék. Ezzel műköltői, illetve álnépies hangulatot vittek a népi költeménybe.“ (Csanádi—Vargyas, 520—521.)

A második rugonfalvi *Görög Ilonát* Vikár Béla gyűjtötte 1902-ben az 55 éves özv. Mészáros Sándornétól, ezúttal már dallamostul, fonográf-fal. A fonográf-hengeréről Bartók Béla jegyezte le, majd adta ki közösen Kodály Zoltánnal (*Erdélyi magyar népdalok. Budapest, [1923.] 127—129:97. sz.*). A balladatípusnak ez lett az a nagyra hivatott képviselője, amely sok évszázados folklór-létéből, valamint az idézett gyűjtemény lapjai közül kilépve, újabb pályafutásba kezdett: Kodály bedolgozta *Székelyfonó* (1932) című népi daljátékába.

A harmadik változat története úgy kezdődött, hogy 1960 tavaszán levélben kértem a rugonfalvi iskolát: próbálják meg a tanulók segítségével összegyűjteni helyben meg a szomszédos falvakon a balladának esetleg még létező változatait. Válaszul Larcher Károly iskolaigazgatótól május 12-i keltezéssel, a tanulók gyűjtése nyomán, Rugonfalváról, Nagykedéből és Betfalváról egy-egy töredéket, s ugyancsak Rugonfalváról egy teljes változatot kaptam. Az utóbbit a 63 éves Mészáros Domokosné Molnár Juliánnától unokája, Mészáros Klára III. osztályos tanuló jegyezte le; ezt közöltem a *Jávorfá-muzsika* című balladagyűjteményben (Bukarest, 1965. 74—75).

A fenti — részben már-már évszázadosan távoli, részben közelebbi és személyes vonatkozású — előzmények után érkeztem 1971. október 14-én Rugon-

falvára, hogy e klasszikus gyűjtőponton még egyszer (talán utoljára) megkíséreljem a Görög Ilona-ballada változatainak vagy nyomainak föl kutatását.

Biztos kiindulópontként Mészáros Domokosnéhoz siettem, ám legelső kérdésemre kiderült, hogy a balladát ifjúkorában Hankó Vilmos könyvéből olvastatanulta: *Székelyföld*. Budapest, é.n. (az előszó kelte 1896), 57–58. Hankónak a balladához fűzött lapalji jegyzete szerint „Balásy Dénes tanár gyűjtéséből. (Udvarhely megye. Oroszhegy.)” Ilyenformán Mészárosné közlése kétféle tudományos haszonnal is járt: egyrészt olyan eldugott gyűjtésre irányította figyelmünket, amelyről a csudahalott-ballada eddigi magyar szakirodalmá nem tudott; másrészt az ő szövegét a nyomtatott forrással összehasonlítva, a folklorizáció folyamatának tanulmányozásához nyerünk újabb adatokat.

Ezután az iskolába mentem, ahol jó fogadtatásra találtam; Szabó Attila magyar irodalomtanár volt szíves vállalni, hogy a ballada talán még létező változatainak megtalálására irányuló gyűjtőmunkát ellenőrizni fogja, majd az eredményt címekre eljuttatja. Néhány nagyobb tanuló bevonásával kis gyűjtőcsoportot szerveztünk, és főkészíttem őket, hogy házról házra járva, a balladát miként keressek, majd a nyert adatokat minőségük szerint hogyan rögzítsék. A gyűjtőcsoport tagjai Zsidó Eszter, a rugonfalvi általános iskola tanulója, valamint Bíró Mária, Czézár Júlia, Györffy Klára és Szőke Erzsébet, a székelykeresztúri líceum rugonfalvi tanulói.

Kis munkatársaim a következő napokban 333 rugonfalvi lakossal tisztázták, hogy 1. tudja-e a balladát, vagy tud-e belőle valamennyit; 2. ha nem tudja, hallott-e róla, illetőleg 3. nem is hallott róla. Mivel a falu lakossága mintegy 760 fő, a gyűjtők pedig a 8 éven aluli gyermekeket mellőzték, a kikérdezés a felnőtt lakosságnak csaknem felét átfogta; így az eredmény helyi vonatkozásban bizonyonnyal általános érvényűnek mondható.

A legfontosabb tanulság: 333 kikérdezett lakos között egy sem akadt, aki a balladát legalább részben tudta volna; így kimutatásunkból az 1. válasz egészében kimaradt. A 2. és 3. lehetőségről, életkorok és nemek szerint csoportosítva, az alábbi táblázat tájékoztat:

Életkor	Hallott róla		Nem hallott róla		Összesen
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	
8–15	—	3	17	14	34
16–30	—	5	25	29	59
31–50	7	9	38	47	101
50—	5	9	59	66	139
Összesen	12	26	139	156	333

Eszerint a 333 lakos közül a balladáról mindössze 38-an hallottak, 295-en pedig egyáltalán nem hallottak. Más szóval a balladát tudja 0%; hallott róla 11,4%; nem hallott róla 88,6%.

A számoszlopokat meg a belőlük nyert arányokat lehetne forgatni és magyarázni, de nincs sok értelme, mert óhatatlanul a már jelzett tanuláshoz jutunk: Rugonfalván, ahonnan a múltban a Görög Ilona-balladának egész kis sorozatnyi változata bukkant elő, a lakosság túlnyomó többsége már hallomásból sem tud róla; e balladatípus gyűjtőjének itt aligha van többé mit keresnie.

Vajon a faluban egészen és végérvényesen nyoma veszett volna? Olvassuk el Szabó Attila beszámoló levelének alábbi sorait: „A felmérés negatív eredménnyel járt (ami a ballada előszóban való ismeretét illeti), akadt viszont egy 72 éves néni, Miklós Károlyné, akiről a leánya azt állította, hogy fejből tudja az egészet gyermekkorától. Az öreg néni azonban épp a felmérést megelőző napokban agyvérzést kapott, részben elvesztette beszélőképességét. Az orvos akkor azt állította, hogy az agyvérzés nem súlyos, és másfél-két hónapon belül vissza fogja nyerni beszélőképességét. [...] Néhány nappal ezelőtt hazakerült a néni a kórházból, és nagy szorongás közepette magam ültem le, hogy lejegyezzem az ő elmondása alapján a balladát. A kezdet biztató is volt, de két szakasz után nagyon elakadt. Gondolkozás közben elkottyantotta: »Ha megvolna az a régi könyvem, amiből valamikor tanultam!« Így hát ez az utolsó lehetőség is csalogást okozott.”

Mészáros Domokosné és Miklós Károlyné példája szerint a nyomtatott szövegek az emlékezetből kiszorítják a hagyományos változatokat, s ez a folyamat az egyéni eseteken túl mindinkább általános méreteket ölt. Rugonfalván maradvá, Larcher Károlyné András Irma tanárnő tanulóival 1958-ban egy iskolai ünnepségen énekeltette el a balladának Vikártól gyűjtött (*A magyar népköltés*

remekei. Budapest, 1907) dallamával együtt közölt változatát. Később, 1964—1973 között a *Diófának három ága* (Bukarest, 1956. 151—153.) című székely balladaválogatásban olvasható szöveget — vagyis megint Vikár gyűjtését — tanította be dramatizálva rendre öt osztályának, és mutatták be színpadon több mint tíz alkalommal Rugonfalván, Betfalván és Kiskedében.

A rugonfalvi példa, mint vízcseppben a tenger, a népköltészet fejlődésének korszakos, születése óta példátlan történelmi változására, sorsfordulatára utal. A népköltészet ugyanis a maga sok évszázados, évezredes iratlan, kizárólag az írástudatlan néptömegek emlékezetére alapozott, szájról szájra hagyományozó életmódja, egyszóval homéroszi korszaka után az úgynevezett Gutenberg-galaktikába ért: megőrzését és terjesztését az emberi emlékezet helyett a nyomtatott betű szolgálja. A szellemi fejlődésnek ezt az egyetemes törvényét, jó fél évezreddel az európai Gutenberg-korszak kezdetei után, lehet akár ujjongva, akár jajongva vitatni, csak épp megváltoztatni nem: szerte a világon és szerte az országban kizárólag rövidebb-hosszabb idő (gyorsuló idő!) kérdése, hogy a népköltészet homéroszi korszaka a feneketlen múltba végképp alámerüljön.

Jómagam már csak folklorista hivatásomnál fogva is remélni merem, hogy Rugonfalva másik 333 lakosa körében, a környező falvakon és szerte a Székelyföldön még mindig lappanganak a csudahalott-balladának hagyományos, tehát nem könyves változatai — csak lenne, aki megkeresse és megtalálja őket. Addig is, amíg egyszer talán jó hírt hallunk felőlük, mementóul az 1960 tavaszán kapott betfalvi töredéket — szinte jelképes módon egy néhai teljes ballada utolsó sorait — idézem, miként a 30 éves Molnár Anna tollba mondotta, Szécsi Mária V. osztályos tanuló pedig papírra vetette:

*Kelj föl fiam, kelj föl, Bertelaki László,
Mert a határon jön szép Görög Ilona,
Kiér te meghaltál, halálér [!] változtál.
Kelj föl fiam, kelj föl, Bertelaki László,
Mert a lábadnál áll szép Görög Ilona,
Kiér te meghaltál, halálér változtál!*

Faragó József

Maszelka János: Faluvég

Románia állami függetlenségének nemzetközi elismerése

Az orosz—török háborút lezáró berlini békeszerződésben (1878. július 13.) az európai nagyhatalmak elismerték Románia állami függetlenségét. Ez annak a *valóságnak* a jogi megerősítését jelentette, amely a román nép szabadságért, függetlenségért és haladásért vívott évszázados harcának eredményeként született meg. Ennek fontosságát-jelentőségét hangsúlyozza a Román Kommunista Párt programja: „A román hadseregnek a török birodalom elleni hősi harca eredményeként, népünknek, annak a népnek a szilárd szabadság- és függetlenségi akarata folytán, amely ismét bebizonyította hatalmas harckészségét, a nemzeti függetlenség kivívása újabb erős lendületet adott az ország gazdasági és társadalmi haladás útján, lehetővé tette népünk egyre erőteljesebb érvényesülését önálló nemzetként.”

Románia nemzetközi elismerése elégségesnek bizonyult az ország nemzetközi státusának a megalapozásához, s nem gátolhatta a diplomáciai és más természetű államközi kapcsolatok kifejlődését. Meg kell jegyeznünk azonban, hogy Románia, már nemzeti függetlenségének kivívása előtt, félhivatalos kapcsolatokat tartott fenn — ügyvivők, képviselők révén — egész sor állam kormányával. Ezek a kapcsolatok állami függetlenségének nemzetközi elismerése után hivatalos diplomáciai kapcsolatokká alakultak át. Hadd jegyezzük meg, hogy Romániát már 1866—1877 között ott találjuk több nemzetközi megállapodás aláírói között; 1868-ban csatlakozik a bécsi távközlési szerződéshez, 1869-ben Oroszországgal köt megegyezést konzulátusok kölcsönös felállításáról. Az állami függetlenség nemzetközi elismerése szentesítette Románia már meglévő államközi kapcsolatait, részvételét a nemzetközi életben, de ugyanakkor új távlatokat és lehetőségeket nyitott ezek továbbfejlesztéséhez.

Az az eljárás, ahogyan a berlini kongresszus elismerte Románia állami függetlenségét, sajátos nemzetközi jogi kérdéseket vetett fel. Az egyik a nemzetközi elismerés *kollektív* formájára vonatkozik. Az 1878-as berlini egyezményt aláíró hét állam, mint szerződő felek, nemcsak Románia, hanem Szerbia, Bulgária és Montenegró függetlenségét is elismerték. Egy ország függetlenségének sokoldalú nemzetközi egyezmény keretében való elismerése kivételes eset az államok gyakorlatában. A nemzetközi elismerés rendszerint az elismerő állam egyoldalú szuverén megnyilatkozása. A függetlenség elismerése egyben azt is jelenti, hogy az új állam a nemzetközi jogközösség egyenjogú tagjává lett.

Nyilvánvaló, hogy azok az előírt feltételek, amelyeket a berlini egyezményt aláíró nagyhatalmak igyekeztek kényszeríteni Romániára, az ország függetlenségének és szuverenitásának korlátozását jelentette volna Romániát, bár teljes katonai erejével, nagy áldozatokat vállalva részt vett az orosz—török háborúban, meg sem hívták a berlini kongresszusra; a román küldöttség csupán írásban fejthette ki álláspontját.

A berlini egyezménynek Romániára kényszerített feltételeit tartózkodással fogadta a képviselőház; 27-en szavaztak annak elfogadása ellen. A korabeli politikusok, de jó néhányan a kongresszuson részt vevők közül is, elismerték, hogy a feltételek előírásakor igazságtalanság történt Romániával szemben. Gróf Andrassy Gyula, az Osztrák—Magyar Monarchia külügyminisztere kijelentette a bécsi román képviselőnek, hogy a román állam feltételes elismerése „ostobaság”.

Az állam nemzetközi elismerése a teljes jogegyenlőségen alapuló nemzetközi kapcsolatok megteremtésének egyik alapvető feltétele és biztosítója. Éppen ezért a feltételes elismerés ellentmond a nemzetközi elismerés mint jogi intézmény céljainak. Országunk történelmi tapasztalata bizonyítja, hogy az elismerésnek fel-

tételekhez kötését nem egy állam a Románia belügyeibe való beavatkozás, diplomáciai nyomás, a hivatalos kapcsolatok kiépítése akadályozásának eszközeül használta fel. Mindezek ellenére Románia, nemzetközi elismerése után, a kölcsönösség elvének tiszteletben tartásával diplomáciai kirendeltségeket állított fel a legtöbb európai ország fővárosában, a berlini kongresszuson részt vevő államok területén is.

Románia diplomáciai kapcsolatainak megteremtése két úton történt: jó néhány európai országban követségi rangra emelték a már meglévő ügynökségeket, ahol pedig ilyen kapcsolatok még nem alakultak ki, diplomáciai kirendeltségeket hoztak létre. Az Osztrák—Magyar Monarchia volt az első európai nagyhatalom, amely elismerte Románia nemzeti függetlenségét anélkül, hogy a berlini békeszerződésben kiszabott feltételek betartásához ragaszkodott volna. 1878. szeptember 23-án a bécsi román ügyvivőt mint Románia rendkívüli és meghatalmazott nagykövétet ismerték el. Még ugyanebben az évben diplomáciai kapcsolatok létesültek Oroszországgal és Törökországgal; 1881-ben Románia már 18 állammal tart fenn állandó diplomáciai kapcsolatokat.

Egy évszázaddal az állami függetlenség kivívása után, ma, a szocializmus építésének időszakában Románia igen jelentős tevékenységet fejt ki a nemzetközi életben. Az egykori tanúk közül is csak nagyon kevesen tudták elképzelni mindazt, ami napjainkban megvalósult. Románia Szocialista Köztársaság külpolitikájának középpontjában a világ összes államaival, elsősorban a szocialista országokkal való együttműködés szükségszerűsége áll. Részt vesz egész sor nemzetközi szervezet, köztük — megkülönböztetett helyen — az ENSZ tevékenységében. A román nép és a szocializmus általános ügye iránti felelősségből kiindulva a Román Kommunista Párt következetesen munkálkodik a nemzetközi kapcsolatok erősítéséért és demokratizálásáért, küzd egy új gazdasági és politikai világrend kialakításáért. Következézetesen érvényesíti a békés egymás mellett élés elveit, bővíti kapcsolatait a fejlett tőkés országokkal, de ugyanakkor nem mond le az imperializmus, kolonializmus és újkolonializmus elleni harcról, szolidaritást vállal minden nép azon küzdelmével, hogy ura legyen sorsának, óhaja szerint alakítsa jövőjét. Nicolae Ceaușescu elvtárs mondotta az RKP XI. kongresszusán: nem volt olyan fontos kérdés a nemzetközi életben, amelynek megoldásához Románia ne járult volna hozzá, ne segítette volna annak megoldását a népek, a nemzetközi együttműködés érdekének szem előtt tartásával.

Marțian I. Niciu

Karancsi Sándor grafikája

Megjegyzések a Bartók-életrajz Dósa Lidi-epizódjához

Bencze Lászlónénak, tisztelettel

Mint ismeretes, 1904 nyarát és őszét Bartók Gerlicepusztán töltötte, a Fischer-birtok fizetővendégeként.

Egy évvel korábban fejezte be főiskolai tanulmányait. Tehetségét, tudását ekkor már annyira elismerték, hogy a budapesti zeneakadémia tanárai mind zongorából, mind zeneszerzésből vizsga nélkül adták meg neki a legmagasabb osztályzatot. 1903 nyarát részben Stájerországban töltötte édesanyjával, részben Gmundenben, ahol szeptember végéig Dohnányi Ernő irányításával tökéletesítette tovább zongoraművészetét. Ezután Berlinben állapodott meg, az európai zeneélet sajátos arcú metropolisában, amelyet akkoriban Busoni személyisége uralt. Innen kiindulva bonyolította le meglehetősen gazdag hangversenyprogramját, amely olykor Bécsbe, máskor Budapestre rendelte, egyszer még Manchesterbe is, ahol ifjúkori műveinek legjelentősebbjét, a *Kossuth-szimfóniát* vezényelte Richter János. A berlini időszak életre szóló eseményei azonban nem ezek voltak, hanem nehezen megközelíthető „belső történések”; feltárásuk kevésbé zene-történeti, mint inkább esszéírói feladat. Tény, hogy az ifjú művész, aki tanulmányainak végeztével a zenei élet legsűrűbbjében kereste a boldogulást, és 1903 decemberében még azt írta a mamának: „Berlinben nagyszerűen érzem magam, úgy mint sehol semmi más városban sem”, márciusban már teljes visszavonultságról számolt be pártfogó barátjának, Dietl Lajosnak és arról a tervéről, hogy „még félrebb” vonul, Magyarországra, falura; ez a fordulat számottevő külső sikerek ellenére következett be, annak ellenére, hogy művészpályájának pillanatnyi tovább-bontakozása érdekében célszerűbb lett volna Berlinben maradnia.

A Bartók-életrajz ismerői nem érthetik félre, nem becsülhetik valódi értékén túl ezt az 1904-es falura vágyást. Nem azonos ez a későbbi falu-nosztalgiaival, amelynek voltaképpeni tárgya a falusi ember volt, a parasztság! Életének első huszonhárom évében Bartók nem került — alkalom híján nem kerülhetett — közelebbi kapcsolatba, rokonszenv-viszonyba a falvak dolgozó népével. Ekkor, 1904-ben sem magát a falut kereste Gerlicepusztán, hanem a magányt, a szemlélődést, a munkájában való elmélyülés lehetőségét, a belső történések élésének zavartalanságát. Önmagát.

A hely, a környezet alkalmas volt erre. Denijs Dille példás akribiával megírt tanulmányából¹ tudjuk: a Gerlicepuszta nevet viselő Fischer-birtok központja mintegy kilométerre feküdt a Gömör megyei Gerlice falutól, száz méterre az országúttól. A nagy lakóház, a gazdasági épületek és a személyzeti lakások csoportját festői park vette körül, forrással, patakkal; ezenkívül rétek, erdők is tartoztak a birtokhoz, amelynek tulajdonosa, a sokgyermekes Fischerné anyagi okokból kényszerült arra, hogy házának egy részét fizető nyaralóvendégek rendelkezésére bocsássa. Dille azonosította a szalon melletti nagyszobát, amelyet Bartók bérelt. Ugyancsak tőle tudjuk, hogy zongoráját is magával vitte a művész (a vasúttól ökrös fogattal). Rendszeresen gyakorolt: készült a következő évad hangversenyeire. Rendszeresen komponált: itt fejezte be utolsó ifjúkori alkotását, a *Zongoraötöst*, itt koncipiálta első érettkori művét, amelyet december folyamán Pozsonyban fejezett be, s amelyet utóbb op. 1 jelzettel adott ki, mintegy önnön alkotói nagykorúságának deklarációjaként, a több változatban is kidolgozott *Rapszodiát*. Ha másért nem, már csak e két korszakhatároló mű okán is életrajzi fordulópontnak kellene tekintenünk az 1904-es gerlicepusztai tartózkodást. Ebben az összefüggésben Gerlicepuszta olyanszerű jelképe a zeneszerző Bartók felnötté válásának, mint a zeneszerző Mozart életrajzában amaz 1777—1778-as párizsi „sorsutazás”.

Megbízható visszaemlékezések szerint a napi munka fáradalmait Bartók sétálva pihente ki; voltaképpen nem is annyira az alkotói műhely említett eseményei tették életrajzában fordulóponttá a gerlicepusztai nyaralást (amely — megszakítással — november elejéig elhúzódott), mint sokkal inkább ezek a séták s különösen: a falusi természettel és néppel való találkozásai. A parasztok, akiket látott, s akiknek a munkáját megfigyelhette, szlovákok voltak. Nyelvüket nem értette — az úri Magyarország etikettje szerint nem is lett volna ildomos, hogy értsen —, de a dalait megragadták. Le is kottázott közülük egypárát, persze csak amúgy vázlatosan, szöveg nélkül. Egy magyar parasztlány is lakott akkor Gerlicepusztán: a kibédi születésű, tizennyolc éves Dósa Lidi, egy családjával együtt ott nyaraló minisztériumi főtanácsos, Nagy Molnár István cselédje. Tőle is lejegyzett Bartók néhány dalt, már szakszerűbben, a szöveggel együtt; kettő közülük 1924-ben kiadott kötetébe, *A magyar népdalba* is bekerült, mint a két legkorábbi keletű tudományos adalék. Dósa Lidi így emlékezett vissza hatvanhat évvel később erre a találkozásra: „Egymás mellett vót a szobánk. Örökké hallottam, hogy Bartók zongorázik. Egyszer aztán meghallotta, hogy énekelek. Énekeltem a gyerekeknek. Tetszett Bartóknak a nóta, azt mondta, hogy még énekeljek, mert ő le szeretné jegyezni. Amikor leírta a nótát, ment a zongorához és lezongorázta. Aztán hívott engem és kérdezte, hogy jól zongorázza-e. Hát pont úgy vót, ahogy én énekeltem.”²

Hogy mi volt a történések sorrendje — a szlovák parasztok dalait hallgatva érzett rá Bartók a parasztdal addig nem hallott különösségére, s ez a felfedezés keltette fel benne az érdeklődést a magyarul éneklő cseléd lány kibédi dalai iránt, vagy fordítva —, aligha fogjuk megtudni. Nem is lényeges. Sokkal fontosabb, hogy az utókor emlékezetében együtt éljen ez a két mozzanat, mint egy, Bartók népzene-kutatói életművének leglényegét előrevetítő jelkép. Igen, jelkép ez: lám, a népzenei érdeklődés Bartóknál már a jelentkezés pillanatában nemzetközi volt! Már a kezdet legkezdetén egyszerre, együtt figyelt fel a magyarság és egy akkori nemzetiség paraszzenéjére. Mint ahogy később is abban állt Bartók különös népzene-tudósi nagysága, hogy a magyar népzene-t a nemzeti-ségek és a szomszéd nemzetek népzenejével való szerves összefüggésében, dialektikus kölcsönhatásában tanulmányozta, míg a nagy pályatárs, Kodály Zoltán összehasonlító kutatásai a magyarsággal rokon népek, valamint a nyugati dallam-kultúrák és a magyar népdal összefüggéseire összpontosultak.

Nem ismerjük Bartók gerlicei-gerlicepusztai szlovák lejegyzéseit, s ha ismernök, akkor sem tudnók őket a szlovák folklór értékrendjében minősíteni. Ami a Dósa Liditől lejegyzett dalokat illeti, ezek közül eddig ötöt sikerült megismernünk. Kettő közülük, mint említettük, bekerült *A magyar népdal* anyagába. A 234a sorszámot viselő *Dombon van a házam* Bartók megjegyzése szerint „dallamátalakulás megfigyelésére nagyon tanulságos példa”, amennyiben egy udvarhelyszéki, Vikár gyűjtötte változata (*Gyolcsból van az ingem*) „egy még alig elváltozott műdallam lehet”. A következő, 313. dalhoz (*Piros alma leesett a sárba*) Bartók hosszabb s bonyolultabb magyarázatot fűzött, amely szerint ez egy, a magyar, szlovák és morva parasztnépek körében is elterjedt s többé-kevésbé elparasztosodott népies műdalnak háromsorosá csonkult változata. A harmadik, Dósa Lidi énekelte dallamot (*Szár az ágától messze virit a rózsza*) a *Húsz magyar népdal* című, 1906-os Bartók—Kodály kiadványból ismerjük, amelyről később még lesz szó e tanulmányban. A kiadványon nincs feltüntetve a közlő neve, csak a lakóhelye: Kibéd, Maros-Torda vm. De ismerjük a dal archívumi támlapját is³, amelyen Bartók nemcsak az adatközlő nevét és életkorát rögzítette, hanem a gyűjtés időpontját is: 1904. XI. Ez a dallam Bartók tudományos kiadványainak adalékanyagában tudunkkal nem szerepel. Sokszor idézik viszont Kodály mondatát, amely kétségkívül erre céloz: „Egy székely alkalmazottja, Dósa Lidi féldallama sejtette meg vele [Bartókkal] a székely zene különösségét.”⁴ Kodály apró tévedését — hogy Dósa Lidit Bartók alkalmazottjának vélte — korrigálta már a Bartók-irodalom, egyébként azonban a kodályi tömörségű mondat lényegre mutat. Két további, tudomásunk szerint kiadatlan Dósa Lidi-dalt ismerünk még Bartók hagyatékából. Az *Az én babám lilaszín szoknyája* ABBA szerkesztői, meglehetősen közönséges új stílusú dūr-dallam, a *Le van az akácfa földig nyesve* a C osztályba illő, ugyancsak dūr hangsorú négysoros.

Sajnos, mindmáig nem sikerült megismernünk egy további, Dósa Lidi énekelte dalt, amelyet Dille látott ugyan Bartók hagyatékában, és említ, de nem közöl (*Édes fiam, házasodjál meg*), és feltételezhető, hogy még számos dalt jegyzett le Bartók a kibédi lány ajkáról, amelyek megvannak, csak nem bukkantak fel. De azért feltételelesen, esetleges ellenbizonyítékok feltűntéig megfogalmazhatjuk Dósa Lidi repertoárjára vonatkozó összegezésünket: *zenialis, bartóki in-*

tuíció kellett ahhoz, hogy valaki ebből a népdalanyagból kisejtse „a székely zene különbségét”, a magyar parasztzene tovább-búvárálásának tudományos és művészi sikerekkel kecsegtető kilátásait! Mert Dósa Lidi dalkészlete nem a magyar népzene mélyrétegét képviselte, még csak nem is az átlag javát. Vegyük csak még egyszer sorra az ismert darabokat: egy műdal folklorizálódott változata, egy első sorát vesztett csonka egved a műdallal verrokon új stílusból, egy kétsoros töredék és egy-egy olyan új stílusú, illetve a vegyes, C osztályhoz tartozó dūr-dallam, amelyből bizony pont tizenkét darab tesz egy-egy tucatot. Ez a keveset nyújtó, még csak nem is sokat ígérő találkozás (s ne felejtjük megismételni: a szlovák népdal egyidejű — ugyancsak felületes, távolról — megismerése) indította el Bartókot a népzene kutatás útján. *De elindította!* Mert való igaz: nem tudhatjuk, hogy 1904-ben Bartókban mennyire tudatosult a népzene tudományos leletnek mint olyannak a jelentősége. Lehet, sőt valószínű, hogy igazuk van azoknak, akik úgy tekintik, Bartók ekkor a népdalban még csak a nemzeti zeneművészet megújításának a forrását látta, nem egy orális klasszicizmust, nem egy születőben levő tudományos diszciplína tárgyát. Megítélésünk szerint azonban ennél fontosabb a tény, hogy többé-kevésbé tisztázatlan indítékú keresésének ekkori gyümölcsei utóbb mégiscsak valós értékű tudományos adaléknak bizonyultak. Így feltétlenül az *1904-es gerlicepusztai tartózkodás és a Dósa Lidi-epizód jelzi Bartók népzene tudományos tevékenységének a kezdetét.*

Egy szerény terjedelmű, a Bartók-irodalomban rendszerint csak futólag említett kompozíció tanúsítja: alkotói mivoltában Bartók azonnal reagált a népzenei felfedezésre. A *Piros alma leesett a sárba* Gerlicepusztán készült feldolgozása énekhangra és zongorára⁵ ugyancsak fontos állomása a Bartók-mű életrajzának! „»Székely népdal« címen közölt egy országszerte elterjedt dallamtöredéket, mert ugyanattól a lánytól hallotta” — olvassuk Kodály visszaemlékezését⁶. A pályatárs nyilván nem tévedett: ez a háromsor valóban nem úgy székely népdal, mint azok, amelyeket Bartók 1907-ben gyűjtött ama történelmi jelentőségű felcsíki és gyergyói útján. Az azonban sajnálatos, hogy e kodályi kitétel hatására a *Székely népdal* manapság aligha kerül másképp szóba, mint a huszonhárom éves Bartók népzene tudományos tájékozatlanságának, ifjonti naivságának bizonyítéka. Mintha nem ez a szerény kompozíció volna az *első hiteles folkloradalekből komponált népdalfeldolgozás a magyar zene történet Bartók és Kodály képviselte újkorában!*

Mielőtt zenei vizsgálatát megkísérelnők, foglalkoznunk kell kronológiai beillesztésének a kérdésével. Szöllősy András műjegyzékében, amely legutóbb Ujfalussy József Bartók-monográfiájának harmadik kiadásában jelent meg (Gondolat, Budapest, 1976), 30-as számmal került az op. 1 jelzetű *Rapszódia* két változata (26, 27), a *Scherzo* op. 2 (28) és a *Magyar népdalok, I* (29) mögé, mint 1905-ös mű. Az évszám téves! A *Documenta bartókiana* negyedik kötetében D. Dille közölte a mű 1905-ös kiadásának hasonmását. Nos, a *Magyar Lant* 1905. február 15-i számának mellékleteként megjelent kompozíció végén (Bartókra jellemző módon) fel van tüntetve a komponálás dátuma is: „Gerlicepuszta, 1904”, ami azt jelenti, hogy az 1904 júliusában lejegyzett dal feldolgozása legkésőbb 1904. november 8-án, Bartók Gerlicepusztáról való távozásának a napján készült, s így időrendben megelőzi a jegyzék „1904 vége, legkésőbb 1905 eleje” dátummal jelölt, *Magyar népdalok, I* címet viselő, négy darabból álló, befejezetlen sorozatát; következésképpen utóbbinak járna a 30-as, a *Székely népdalnak* a 29-es szám. A négy népdalfeldolgozással Dille is foglalkozott. Leírásából tudjuk, hogy kettő közülük „gömörmegyei népdal”, tehát szintén a gerlicepusztai élmények visszhangja, s mindaddig, amíg nem kerül elő olyan 1904-es Bartók-lejegyzés, amelyen más közlő lenne feltüntetve, Dósa Lidi-dalnak tekinthető; a másik kettő magyar nóta. Egyik utóbbi szövegét Bartók 1904. december 26-i, Pozsonyban írott levelében kérte nővérétől; a hozzávetőleges datálás legfőképpen erre az adatra támaszkodik. Olvassuk újra a levélrészletet: „Most új tervem van: a magyar népdalok legszebbjeit összegyűjtöm [és] a lehető legjobb zongorakísérettel mintegy a műdal nívójára emelem. Ez arra volna jó, hogy a külföld ilyen gyűjteményből megismerhesse a magyar népzeneét. Jó magyarjainknak persze ez nem való. Ezek irtóznak minden komoly dologtól. Sokkal jobban ízlük nekik a megszokott cigányos slendrián, a melytől minden zenész és minden művelt külföldi világgá fut. [...] — Majd ha hajlokodba fogadsz kis időre, elmukszikálom neked a dalokat egyenkint; addigra már sokkal készülök el. — Egyelőre is segítségemre szorulok; mégpedig azt szeretném tudni [,] mi a folytatása vagy eleje ezeknek a daloknak. (szövegük 2—3 strófájával együtt.) Mi az 1. és 2. versszaka az »Egri ménes«-nek?”

Mit nyújt ez a levélrészlet? Ami a kronológiát illeti, kevés bizonyosságot, de épp elegendő támpontot a feltételezéshez: a Gerlicepusztán komponált *Székely népdal* mint úttörő alkotói tett a Gerlicepusztáról távozó Bartókot arra ösztö-kélte, hogy — ez egyedi tapasztalat körét továbbgátandó — feldolgozások *sorozatát* írja meg. A szöveg igazolja Kodályt: valóban Bartók nemhogy a székely népdal sajátosságait ismerte volna 1904-ben — honnan is ismerte volna?! —, de még a parasztdalt sem tudta különválasztani a nótától. *De már akarta!* S amikor Gerlicepusztán Dósa Lidit és a szlovák parasztokat hallgatva ráébredt arra, hogy van egy magyar népzene, amely a „cigányos slendrián” összebékít-hetetlen ellentéte, s amelyet amattól különválasztva kell a művelt világ előtt felmutatnia, felismerésével, alkotói szándékában már túllépte — és tegyük rö-gtön hozzá, nyomatékkal: önerejéből lépte túl! — a népdal és a népi ihletésű műzene romantikus, Liszt Ferenc-i fogalmának sajátos korlátait. S figyeljük meg, idézett mondataiban mennyire benne foglaltatik a bartóki sors előérzete. A fel- ismerés, hogy ez az új, egyelőre még csak felsejlő, de akaratosan, keresve ke- resett népi művészet *ellenzéki* művészet lesz, amelyet az úri társadalom csakis ellenérzéssel fogadhat. Lehet, hogy már több mint előérzet volt ez Bartóknál: bizonyosság. Életének sok fájdalmas tapasztalata igazolta.

Kíséréljük meg a *Székely népdal* vázlatos végigelemzését. Egészében véve elmondhatjuk róla, hogy romantikus mű, a 19. századot prolongáló miniatűr. Mindazáltal: nem közönséges romantika ez! Az előjáték mintha keresné a hang- nemet, amelyben a messziről származó h-eol monódia hangversenyzenévé mó- dolható. Harmadik nekiindulásra talál rá — a G-lídre! A második dallamsort Rischbieteréknél is példás D-dúr harmóniák támasztják alá, majd szokványos álzárlat-fordulat után érkezünk meg az alaphangnembe, a késletetésekkel, krom- atikus átfutóhangokkal stb. színezett, dúr-hármasra záródó h-mollba. A máso- dik szakasz ugyanezt a harmóniavázatot írja körül, gazdagabb kivitelezésben (csak a harmadik sorban kevesebb a kromatika és egyértelműbb a záróhangot megelőző, kétütemnyi szubdomináns-funkció). Ezután következik a *tízütemnyi kóda, ame- lyet jelesen bartókosnak hallunk.*

1. ábra

A tonika-organapont fölött *csupa egyenlőfokú képlet sorakozik*: a c-aisz szűkített terc késletette h-disz-g bővített hármas, majd — a klasszikus kódák jelleg- zetes szubdomináns fordulatainak a helyén — az aisz-cisz-e-g szűkített négyes hangjai, a Lendvai-terminológia szerinti szubdomináns (S) tengely négy össze- tevője, amely hat ütemen át uralja a szakaszt. Ha ez a négyeshangzat tonika-

hármásra oldódna, afféle VII⁷-nek hallanók, amelyenek például Bach d-moll *Toccatá*jában tornyosulnak. Csakhogy itt az S tengely négy eleméből adódó hangzatonat következetesen olyan váltóhangok színezik, amelyek hisz-disz-fisz-a-t nyújtanak, vagyis a Lendvai-terminológia domináns (D) tengelyét, s a disz-fisz és aisz-cisz, illetve a fisz-a és cisz-e kapcsolását a Lendvai-terminológia szerinti 3 : 5 : 8 modellé, a két „szűkített négyes” hangzat együttthatását Lendvai szerinti alfa-harmóniává minősítik.

2. ábra

Még a tonikahanggal egyidejűleg sem hangzik fel „akusztikus” hármashangzat! Így végső soron azt mondhatjuk erről a szakasról: a piano alapszínezetű dal kódájában kitörő forte s egyáltalán: a dal szakaszaival ennyire ellentétes, azoktól ilyen mértékben önállósuló kóda jellegzetesen romantikus megoldás. A zeneszerző abszolút zenében mondja ki azt a konklúziót, amely a szöveges szakaszokban — ez esetben ráadásul adott cantus firmus mellett — szükségszerűen kimondatlan maradt. Am ez a romantikus „kimondás” itt előre mutat! Az akusztikus megalapozottságú romantikus harmóniavilág felől Bartók 1911 táján, az *Allegro barbaró*ban és a *Kékszakállú*ban kikristályosuló harmóniai rendszere felé.

Hasonlítsuk össze ezt a dalt a másik Dósa Lidi-dallamra komponált miniatúrral, a Kodállyal közös kiadványba 7-es sorszámmal bekerült, 1906-os keltű *Szár az ágtól messze virít a rózsával*. Két világ! Az elsőben Bartók zseni-kézzel feszegeti a keretet. A második egyfajta megérkezés világa: Bartók már nem sejtí, hanem tudja (illetve véli tudni!), hogy mi a népdal, azt is megtanulta már, hogy a közönséget csak nagyon egyszerű — utólag már-már iskolásnak, példatárizónak ható — harmonizálással lehet ehhez az új, népdalból kinőtt művészethez hozzászoktatni. A *Piros alma* feldolgozása: egy magányos alkotó egyedi telitalálata. A *Szár az ágtól*; lemondás és alkotói fejelem jegyében fogant zenepolitikai program inkarnációja. A két világ határát döntő jelentőségű mérőöldkő jelzi Bartók életrajzában: a nagy zenész-filozófus, a *musicus doctus*szal, Kodály Zoltánnal való megismerkedés és alkotói szövetkezés mozzanata, 1905 novemberében.

László Ferenc

JEGYZETEK

- 1 D. Dille: *Gerlice Pusztá: Mai bis November 1904*. In: *Documenta bartókiana* 4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 15—40.
- 2 Cseke Péter: *Aki Bartóknak énekelt*. In: *Bartók-könyv 1970—1971*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1972. 89—92.
- 3 Az MTA kutatójának, Dr. Sárosi Bálintnak hat Bartók-faksimile megküldéséért mondunk itt szíves köszönetet.
- 4 Kodály Zoltán: *A folklórlista Bartók*. In: *Visszatekintés 2*. Zeneműkiadó, Budapest, 1964. 450—455.
- 5 Országos bemutatója (vagy ösbemutatója?) 1976. augusztus 11-én, a Rómán Rádió kolozsvári stúdiójának magyar adásában hangzott el, Rónai Borbála és Buzás Pál előadásában, a szerző *Bartók Béla tájainkon. A népdal felfedezése* című felolvasásának keretében. Szerkesztette Balla Zsófia.
- 6 Kodály Zoltán, i.h.

A szülőföld és a hagyomány vonzásában

Gondolatok a könyvtárban

1. Szemnek is kedves kis kötetbe* gyűjtötte egybe Veress Dániel azokat a tanulmányait, cikkeit, amelyek Mikes igaz jelképiségét hivatottak a mi, mai köztudatunkban munkálni. Könyvéről így vall: „Ennek a kötetkének szerzője eddig tíz évet töltött Mikes »szolgálatában«. Felidézni igyekezett alakját és példáját színműben, nyomozta művét és művészetét kismonográfiában, írt életrajzot a rodostói bujdosóról, válogatott leveleinek kiadásával is igyekezett — elsősorban a fiatalok körében — maradandónak vélt értékei terjesztéséhez hozzájárulni. A maga szerény eszközeivel és korlátozott kutatási lehetőségeivel a Mikeset *kommentálók* és *népszerűsítők* táborába tartozik — sem Mikes-kutatónak, sem Mikes-szakértőnek nem tartván magát —, attól a meggyőződéstől sarkallva, hogy Mikes Kelemen teljes értékeinek fel- és megismerésén részben *még innen* vagyunk.“ Mit vél Veress Dániel maradandó értéknek, olyannak, amit „valódi-ban és igazabban“ kell közvetítenie kortársai felé? Elsősorban a „*hűséget*“ és a „*honszeretetet*“ — egy mikesi magatartásformát és az azt éltető érzést, a szoros kötődést a haladást, emberséget felmagasztosító eszmékhez, az azokat megszemélyesítő Rákóczihoz, valamint a néphez és a földhöz, amelyből vétegett.

A hűség fogalma állandóságot sugalló. A Mikes-sorsban pedig éppen a hitben való állandóság az igazán lélekhez férkőző jelképiség; az, ahogyan kitart a választott ügy mellett, és ragaszkodó szeretettel hozzátapad a diadalmas, majd hatalmat s hazát veszített, bujdosásra ítéltett nagyságos fejedelemhez. Hogyha a mikesi hűségre emlékezve a változatlanúság, a maradandóság jelzői sorakoznak fel tudatomban, a honszeretetre gondolva szintén valami századokon átáramló eszme sodrását érzem, és az időtlenség hiedelmének káprázata vakít el. Mindez még inkább indokoltá teszi a kérdést: milyen mondanivalója lehet napjainkban, a felgyorsult időben annak, aki az állandóság, maradandóság elemeiből épített magának emlékművet, aki a lehorgonyzásnak a jelképe? Van mondandója Mikesnek mindenekelőtt éppen arról, hogy mi is a viszonya a maradandónak és a változónak. (Mikesről szóló esszék kapcsán bajosan fejthető ki az, ami olyan lényeges a mi világunk számára a régi és az új, a megtartás és az újjáteremtés ellentétpárokban; valamit azonban talán érdemes belőle a gondolkodás rostájára vetnünk.) Kezdem azzal, ami bizonyos: vannak a társadalomnak erős törvényei, és ezek közé sorakozó, sőt fő helyre törekvő: a változásé, a megújulásé. Magam is ezekre az ígére esküdtem fel, a régít omlasztókkal szerződtem, és a kötetet ma sem bontottam fel. Az idő múltával, az életet élően, hajdani emberi sorsok ismeretével gazdagodottan, mind gyakrabban kellett azonban arra gondolnom, hogy van örízni való is bőven, és hogy a régi értéknorma nem mindig olyan keretek egybefűzője, köteleke, ami már az előrelépést gátoló vagy fékező nyüggé csomósodott; van, ami éppen emberségünket tartja egybe, fogja szorosabbra. Kell tehát a maradandóság is. Olyan, amelyet a metafizikusság árnya nem sötétít, s nem vethető el azért, mert az örök emberi, az örök érték címén a társadalmi megkülönböztetéseket, a kizsákmányoltságot, alávetettséget akarja tartósítani. Kell örízni a múltból reánk hagyományozódottból azt, ami nem mozdulatlanúságra készített, ami nem a mindenkori jelen egészének óvása és továbbörökítése, hanem éppen a változást szolgáló ősök, az örök megújulásért küzdők harcából született, kitermelődött érték, valami olyan norma, ami: a tiszta, tömény emberségnek a kicsapódása, a megközelített igazság, a legjobb forma, a lelket elbékéltető örömforrás. Az utolsó néhány évszázadban s még inkább évtizedben

* Veress Dániel: Mikes és a szülőföld. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest, 1976.

meggyorsult az élet, és véle egyetemben a változások üteme is egyre szilajabbá vált. Bebizonyosodott azonban az, hogy vannak szomjúságok, makacs igények, s még szívós erkölcsi parancsok is, amelyekre a lélek mélye áhítozik, és amelyekre az egészséges tudat is mind mohóbban szavaz igennel. A mi életünknek ezeket az összetevőit, elemeit, ezt a társadalmi harcokban formáit változtatón, kereteit felbontón mindig újjáépülő maradandót, ezt az embernek kellő s ma is jól szolgáló múltbelit őrizni kell.

Mikes Kelemenről és az őt felidéző Veress Dánieltől indulóan óhatatlanul a *hagyományok* kérdésköréhez kellett tehát eljutnunk. Egyszerűbb lett volna azt mondani: Mikes hűsége a szabadságért, a függetlenségért vívott küzdelemhez és ezzel egybeforró patriotizmusa *haladó hagyományunk*. Ezzel a szép fogalommal azonban már nemegyszer visszaéltünk, és tartalmát sem tisztáztuk. Az bizonyos, hogy számolnunk kell vele. A Feuerbachhal vitázó Marx már figyelmeztetett arra, hogy „a történelem nem egyéb, mint az egyes nemzedékek egymásutánja, amelyek mindegyike kiaknázza azokat az anyagokat, a tőkét, termelőerőket, amelyeket valamelyik elődje reá hagyományozott...” Beleszülettünk tehát viszonyokba, formákba, intézményekbe, felszívunk értékrendeket, átvesszünk magatartásformákat, szokásokat, és valahogy így válunk örökösökként az élet új továbbörökítőivé. Ezt a kapcsolatot, ennek tudatosulását a közösség számára oly fontosnak érezte Nicolae Bălcescu, hogy fenyegetően kiáltotta oda kortársainak: „Jaj annak a népnek, amely elvesztette az emlékek tisztelét.” A mikesi patriotizmus, amely a hűségben, állhatatosságban és éppen ezért a honszeretben is példamutató, ilyen örökség, ilyen emlék, amit semmivé válni hagyni kárára volna az utódoknak s annak az embernek is, aki az ön-létrehozásban, személyisége kiépítésében nem tenné mérlegre a zágoni-rodostói példából kiszűrhető maradandóságot.

2. Veress Dániel cikkeit, tanulmányait oly módon írta, hogy most kötetbe foglalva őket könnyű volt címet találni számukra, hiszen többségükben Mikeset és szülőföldjét elemzik. Ilyen szémszögből szemlélni és láttatni őt már csak azért is indokolt, mert ez a szülőföldjétől elszakított, az elveszett paradicsom után sóvárgó ember képes talán a legmegrendítőbben tudatosítani bennünk a hazai föld magához húzó erejét.

Az első írás Mikes Pálról, az édesapáról szól, akit fiatalon megöltek, akit fia még Zágónál is korábban elvesztett. Veress Dániel az elfogult emlékiróval, Csereivel száll perbe, és az egykori tanúvallatásokat mint elsődleges történeti forrásokat megszólaltatva, szenvedélyesen és jól védelmezi az édesapa ügyét. A fontosabb azonban a mikesi apaélmény, az apátlan gyermekkor, mindaz, ami lélektanásznak is vizsgáltnivalót kínáló rejtelem: miért nem írt sohasem róla? A XVII. századvég viszont ilyen vad, kegyetlen, sokaknak árvaságot hozó, és ez is része a szülőföld sorsában való osztozásnak. Éppen úgy, mint a család melegét kárpótlásként is erősebben sugárzó anyai szeretet emléke.

A szülőföld talán azért is kedves, mert a gyermekkorban — még mostohább életrendben is — több a bennünket körülölelő szeretet. Óvóbbak, kedveskedőbbek a nagyok, több a mosoly, s ha a fájdalom vadabban is tör rá a védtelenebbre, az emlékezet majd különrostálja, és el is veti gyakran a felejténi-váló rosszat. Maga az ifjúság világa pedig valahogy színesebb, forróbb, állandóbb feszültségekkel teli, természetközelibb és tavasziasabban zsongó. Hogyan is ne lenne mélyre épülve a képe a lélekbe! Ezért lehet a szülőföldre emlékeztető jelképeket hordozó egy másik Veress-tanulmányban még az ifjúkori mohóbb étvágygal élvezett ételek ízeinek az emléke is. Így munkál a *Törökországi levelek*ben a káposzta-motívum, vaskosabb realitásában is a szülőföldet visszavarázsoló erő. És ilyen jellegű a borvízről, a savanyúvízről szóló beszámolóban a Mikeset érő családias, amely szintén az otthoni hasonlíthatatlant idézi fel.

A *Mikes és a székelv népnyelv* című írás a szülőföld másik nagy ajándékáról, a talán legnagyobbáról: az anyanyelvről szól. Az egyként ejtett szó, a kifejezés hasonlatos formája, a gondolat közlésének módja, a szavakban megbúvó sajátos ízek, színek az egyedülvalóságtól mentenek meg, s már önmagukban is közösségbe kapcsolnak. Mikesnek az idegenségben, a magányban a visszaidézett otthoni nyelv bizonyára fájdalmakat is elbékéltető örömet jelentett. Az anyanyelvben visszavarázsoló szülőföldnek pedig éppen az oly csodálnivaló népi magyarsággal megírt levelekben fizette vissza a legtöbbet a száműzött.

A cikkek egyikében az iskoláról esik szó. Szerepét, a kolozsvári diákevek jelentőségét mi ma még inkább érzékelnünk tudjuk, hiszen napjainkban a hagyományos családi kisközösségi nevelést mindinkább az oktatóhálózat szervezeti keretei, az iskolák veszik át. Mikes életfelfogására, erkölcsi elveire, világlátására ez az otthon nyújtó város is számottevő hatással volt. Ezt így summázta Veress: itt tanulta meg Mikes zokszó nélkül viselni el a szenvedést.

A szülőföldről, annak alakító erejéről szól a mikesi alkotót és az európai hatásokat mérlegelő tanulmány. A világjárás sokat számított Mikes számára is, annál inkább, mert Veress Dániel szerint ez főleg annak kedvező, aki „önmagá lényegének megőrzésével tudja felszívni, asszimilálni és magához módosítani a világot, hatásait és jelenségeit“.

Korszerű életérzés formálója-e Veress Dániel, ha a hőiséhez őt hozzáfórasztó ragaszzkodás jogcímén a rodostói csillagnézó szülőföldszeretetének kisugárzásához, lelkének melegéhez fűtőzni invitál? Úgy vélem, igen. Még akkor is, ha a népszerűsítő íróember hívó szavára nem járulunk engedelmesen Mikes elé tiszteletünket leróni, hanem érett ésszel józanon meghányjuk-vetjük: mit ér ma az ember, ha derűs életszeretetet, hívséget és honfélést, patriotizmust zágoni Mikes Kelemtől tanul?

3. Végezetül hadd vessem fel Veress Dániel és a szülőföld összefüggésrendjében az értelmiségi munka decentralizálódásának, a helyi művelődési gócek növekedésének kérdését. Magam nagyobb vidéki embersűrűségben lakozóként nemegyszer büntudatosan élveztem szellemi kincsekben dúskáló városom előnyeit. Különösen akkor, ha vidéket járón találkozom az élet különböző területein helytálló, magukat céloknak odaáldozó emberekkel, barátokkal. Megcsodálom gazdag könyvtárakat, szakmabéli tájékozottságukat, s mindennekeftt azt a belső fűtöttséget, amivel gazdaságot építenek, erdőt nevelnek, földet művelnek, gyárat működtetnek, szenvedő embereket gyógyítanak, fiatalokat jövődőt megnyerni tanítanak, vagy — sok szép lehetőségeit szolgálón — művelődésünket, művészeti életünket emelik mind magasabb szintekre. Ha olyan is akad közöttük, aki írásba, könyvbe summáz valamit önmagából, tudásából, azt jelentős eredmény létrehozójaként s kötetét eleve sikerként ünnepelem, már csak azért is, mert mindez nem hagyománytalan a mi földünkön. Jakó Zsigmond és Benkó Samu, hogy csak őket említsem, hosszú időn át kísérték, követték nyomon az „írás, könyv, értelmiség“, a „sorsformáló értelem“ évszázados vidéki útját is, azokét az iskolaközpontokét, megyeszékhelyekét, ahol az európai szellemnek nemcsak felragyogtatói, hanem fényforrásai is születtek. Gondokról és ezek kapcsán tennivalókról lehetne és kellene is szólnunk. Ez alkalommal azonban a feladat csak jelzésekre ad jogot és lehetőséget. Jeleznem kellett a rodostói és más vidéki magányosabságban, önmagá megvalósításán és a közösség érdekében munkáló szellemiség erejét. Azt, hogy a teljesítmény és a mérték a művelődési életben sok mindentől függő változó. Az ítélkezőnek gyakran nemcsak az eredmény kínál örömet, büszkeséget, hanem az indulat, a szándék, esetleg éppen a vidéki körülmények, a feltételek mostohaságán is győzedelmeskedő akarát. Veress Dániel jelképeket keresve a Mikest ábrázoló irodalomban és képzőművészetben a Nyugat, majd Illyés Gyula egykori folyóiratának címlapján is megtalálta a Mikes-emlélmét. Amit erről ír, az talán magyarázat és lelkesítés is mindazok számára, akik valaminő rodostói életérzés megkínzottjai; „s buzdított Mikes összegörnyedt alakja önkéntes, fogcsikorgató fegyelemre, a vajúdo sors feletti éberségre, az emberiség eszményeire való töretlen hűségre, az építő-alkotó szellem alázatos tiszteletére, a közös felelősséggel végzett munka öntudatára és megbecsülésére...“

István István

Kalapács, véső, fúró

és a babitsi kérdés jut az ember eszébe Mikó Imre könyvének olvastán: „Ki farag valaha bennünket egészre?“ Mert a két világháború közti kolozsvári ifjúsági lap, az *Erdélyi Fiatalok* kapcsán mondja ugyan, hogy „a még élő munkatársak nem írták meg emlékeiket, az új nemzedék pedig egyre nehezebben tudja felidézni a folyóirat hasábjairól a kort, amelyben az apák fiatalága lezajlott“, de az új összefüggések föltárása általánosabb érvényt szerez szavainak.

A könyv „fejezetei“ közül a legsike-

rültebb (számomra), mert legegységesebb, az első: *Ifjúsági mozgalmak*. Műfajilag különböző írások állnak össze itt olyan egységgé, amely a szerkesztésnek köszönhetően a hajdanvolt ifjúsági mozgalom fejlődésmentét is képes érzékelteni. Belülről ismerhetjük meg annak a nemzedéknek az útkeresését, amelynek tudatosulását, valóságát a kisebbségi lét határozta meg.

Az 1930-ban induló *Erdélyi Fiatalok* című lapot a helyét és feladatait kereső fiatal nemzedék felelősségérzete hívta

életre. Számot ad ez a fejezet arról, hogy a nagyrészt középosztályi származású ifjak közül ki hogyan értelmezte koruk parancsoló szükegszerűségét, melyet Jancsó Béla így fogalmazott meg: „Mi túlvagyunk azon az önzésen, hogy saját korosztályunk érdekét pusztán önmaga pozíciójával biztosítottak lássuk.“ Az adott körülmények között az irodalom legfontosabb feladata szerinte „belegyökerezni a népbe és folytatódni az ifjúságban“, mert „csödbe jut minden kultúrpolitika, ha nem törekszik kettőre: 1. hogy a maga folytonosságát átültesse az ifjúságba, 2. hogy a nép legszélesebb tömegeiben öntudatot ébreszsen“.

Jancsó Béla e feladatok tudatosítását és gyakorlati megvalósítását tekintette hivatásának. De szó esik ebben a fejezetben Balázs Ferencről, aki a népbe gyökerezést szó szerint értve „a sok feladat közül itt és most inkább a vidékfejlesztő szövetkezet megalakítását választja“ a Torda melletti Mészkon. Az illúziók szétosztatásának jegyében elemzi a székely falut Bözödi György, és a kor kényes problémájához nyúl Mikó Imre *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* megírásakor.

Így bontakozik ki a harmincas évek erdélyi irodalmának az a csoportosulása, amely először fordul szociográfiai igénynyel, mozgalmoszerűen a falu szociális problémái felé. Kós Károly méltatása után ebben a fejezetben esik szó, ha csak utalásszerűen is, a népi íróról. Hatásuk az *Erdélyi Fialatok* falukutatására nyilvánvaló. De Mikó érkezteti azt is, hogy a hatás befogadása nem másolás, és néhány szóban falukutató mozgalmuk sajátosságait is megemlíti. E sajátosságok közül legfontosabb az összetettebb kérdéseket felvető társadalmi valóság, a kisebbségi lét. De a mozgalom lényeges meghatározója az is (és ezzel hagyományokat folytat), hogy szintetizálni tudja az ideológiájának megfelelő törekvéseket: az *Erdélyi Fialatok* érzékenyen figyelni — többek között — a Gusti-féle falukutatás eredményeit.

A harmincas évek polarizálódó hazai valóságában egyre inkább meghaladottá válik a program, amit a lap indulásakor hirdetett: nemzedéki összefogás, „felekezeti és osztályellentétek fölött“. Az *Erdélyi Fialatok* kitart látszólag független „középutas“ politikája mellett: munkatársai ilyen megfontolások alapján nem vesznek részt 1937-ben a Vásárhelyi Találkozóban. És ez már előképe volt annak a bomlási folyamatnak, amely 1940-ben a lap megszűnéséhez vezetett.

A könyv további fejezetei nem tartja össze az elsőtől hasonló egységes szempont, bár az írásoknak van koheren-

ciájuk: érzékenyen követik a kisebbségi lét legkülönbözőbb megnyilvánulásait. De a könyv összhatásában mozaikszerűen töredezett, és „cserepei“ csak akkor állnak össze egészé, ha olyan távolról nézzük a képet, mint a mai egyetemista korú nemzedék.

Stílusukban, nyelvi építkezésükben viszont sokkal egységesebbek a kötet írásai. Egyfajta sajátosan értelmezett esz-széisztikus hangvétel biztosítja ezt, amely az írói egyéniséget, állásfoglalást közvetett vagy közvetlen úton kifejezi. Az *Erdélyi Fialatok*ról és a Jakabffy Elemér lapjáról szóló tanulmányokban ez a megközelítési mód szerencsésen egészíti ki a gondos, de néhol szárazzá váló adatolást. Ekként oldódik olvasmányossá a *Jogász a Közéletben* című írás jogtörténeti eszmefuttatása is. A Torockóról szóló Jókai-regény valóságmagvának néhány adatát is sokkal kevesebb szóval, filológiai tárgyilagossággal lehetett volna agyoncsapni egy szakszerű forráskritikai tanulmányban, de az a szöveg sokkal kevesebb olvasó figyelmét hívta volna fel Torockóra, a Jókai-regényre, mint a kötetzáró, izgalmas irodalomtörténeti nyomozás: *Egy Jókai-regényhős 1848-ban*.

Előnye mellett azonban e szubjektív megközelítési mód korlátait, funkciózavarait is tetten érhetni néhány írásban, amikor előítéletek vagy kiváltó ingereiket túlélt etikai reflexek jutnak szóhoz. Ilyen kisiklásnak érzem népi és modern szembeállítását a Kós Károlyt méltató kötetnyitó írásban (120.) és még egynéhány alkalmat, amikor a szerző személye nyomatókos funkció nélkül kerül előtérbe.

Bonyolult kérdés-komplexumok elsietett „kibogozása“ nem tartozik a szerzőt kísértő hibák közé, az árnyalt megfogalmazások közül éppen ezért kiütöközik egy „huszáros vágás“: „A régi Korunk központi kérdése a románaiaság volt, ezt Gaál Gábor fogalmazta meg, de csak az új folyamban tudott valóban kiterelvényesedni.“ (167.) Jelen és múlt törekvéseinek abban a szövevényes egymásratévődésében, amelyet a régi Korunk románaiaságának problémája jelent, leegyszerűsítésnek tűnik ez a kijelentés, különösen a múltra vonatkozóan. Annál inkább meglepő ez Mikónál, mivel nem egy árnyalt problémafeltárással bizonyítja a legbonyolultabb összefüggéseket is kifejezni tudó nyelvi leleményt. Hiszen szívügye haladó hagyományaink feltárása, minél szélesebb körű ismertetése; valós és látszatértékek ilyen szándékú szétválasztásának pedig nemcsak a gondolkodás, hanem a megfogalmazás árnyaltsága is egyik előfeltétele.

Mikó utalásainak, fejtegetéseinek funkciójuk van akkor is, amikor látszólag nyitott kapukat dönget, hiszen a nemzetiségi egyenjogúságot biztosító alkotmányos jogok tudatosítása állandó jellegű feladat: „a jogtudat így hozzájárul a szocialista állampolgári és nemzetiségi tudat erősítéséhez; tudatossá teszi, hogy van lehetőség a szocialista demokrácia elmélyítésére s ezen belül sajtószertüségünk megőrzésére és fejlesztésére az [...] állami egység keretei között.” (110.)

Ha az újdonságot kérjük számon, elmondható a kötetéről, hogy az utóbbi évek közkiadványai közül elsőként itt olvashattunk értő elemzést a romániai magyar irodalom egyik leghosszabb életű lapjáról, az 1922 és 1942 között Lugoson megjelent *Magyar Kisebbségről*. A lap 1923-tól megjelenő román, német és francia nyelvű változata nemzetiségi önismeretünknek és internacionista hagyományainknak kevéssé ismert, alapos

feltérképezést igénylő területe. A tárgyilagosságot ismertetéshez ennyi talán elegendő is volna. De akkor nem szólhatnánk arról a személyes varázsról, amely a kötet egészéből kikerekedve meghatározhatatlan, szövegen kívüli tényezőként befolyásolja az olvasót. Közélet és magánélet olyan mély egymásbakapcsolódását sejtetni meg ezekből az írásokból, hogy nem tűnne jogbitorlásnak, ha Mikó a kötet zárósaiban 'Sakó István dédapja helyett a két háború közti irodalmunkról mondaná: „Közeli hozzátartozója vagyok”

Így aztán mindaz, amit a kötetzáró írásban elmond és összegez, romantikus felhangjai ellenére okulásul szolgálhat mai útkeresőknek. Ebből pedig kiszűrhető a legfontosabb tanulság: az előtünk járókra való figyelmezés folytonos kell hogy legyen, „hiszen a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk. Azon állunk.” (248.)

Lázok János

Fehér-Körös menti népviselet

Mózes Teréz neve ismert a román etnográfiai irodalomban. Szakterülete: a Körösök vidékének népművészete, pontosabban a vidék népviselete, kerámia-központjai és díszítőművészete. De az ő nevéhez fűződik a nagyváradi múzeum néprajzi osztályának berendezése is, nemcsak az izléses kiállítás, hanem a kitűnő tárlók terve és az adattár ötletes, egyéni kartotékrendszere is. És még valami: neki köszönhető az a talán országosan egyedülálló jelenség, hogy néhány évig a nagyváradi népművészeti boltokban és a piacon nem árultak gicscet, hanem a régi bihari kerámia legszebb típusainak új változatait vásárolhatták fillérekért. (Ez utóbbi pedig azért, mert az üzleti szerződés-kötésnél szakember is jelen volt, sőt szavának súlya is volt.)

Legújabb vaskos könyve* az 1968-ban megjelent Sebes-Körös völgyi viseletmonográfia folytatása.

A gazdaságilag egyenlőtlenül fejlődő, változatos domborzatú vidék népi kultúrája — így népviselete alapján is — két nagyobb zónára oszlik: a *Körös síksága (Cîmpia Crișului)* — és *Zaránd vidéke (Țara Zărandului)*.

A tulajdonképeni tájmonográfia

élén egy, tán túlságosan is terjedelmes történeti bevezető áll, amelyben néhány, a szóban forgó néprajzi táj (csoport) történetének sajnos éppen *etnográfiai* szempontból fontos fejezete hiányos (vagy hiányzik), mint például az egyházi és világi közizgatásnak, valamint a vidék etnikai képének történeti alakulása.

A történelmi-földrajzi bevezetés után következő monográfia felosztása egyéni, kár, hogy nem mindenütt a legcélsebb. Két külön fejezetet szentel a *nyersanyagoknak és a díszítőanyagoknak* (pl. len, kender, vásznak, selyem, gyapjúszövet, hímzőszálak, gombok, fodrok, szalagok, zsinórok, rátétek) és a *díszítőmódoknak* (hímes szöves, hímzőtechnikák), vagyis bemutatja azokat az elemeket, melyeknek sajátos alkalmazása a szabásmintával és az egyes darabok kombinálásával együtt megszabja a viselet jellegét.

További három fejezet a vidéken vicselt *férfi, női* és *közös* ruhadarabokat veszi sorra (ingvállak, csipkés pendelyek; kötények és katrincák; főkötők, fejkendők, keszkenők; bocskor és csizma; ékszerek, díszek, tarisznyák; férfiingek, bőgatyák, bricseszadrágok; mellények, ködmönök, szokmányok, bundák, subák...) korrekten leíró módszerrel, oly módon, hogy a leírások közt esetlegesen utal a szerző a különféle darabok euró-

* Tereza Mózes: Portul popular din bazinul Crișului Alb. Muzeul Țării Crișurilor. Oradea, 1975.

pai elterjedésére vagy a helyi román viseletben felfedezhető kínai, oszmán-török, szlovák, német és balkáni elemekre, hatásokra. Következetlenség, hogy már itt megemlíti az egész vidékre jellemző viseletelemek mellett a kisebb tájegységek néhány feltűnő sajátosságát is, holott a következő fejezetekben ezeket külön, újra részletesen tárgyalja. Mindenesetre érdemes ezek közül néhány valóban feltűnő sajátosságot kiemelniük:

— *Ineu környékén* a férfi lábravalót, gatyát (ismene, gaci) hosszában vagy széltevében lerakva tárolták: hogy a magas férfiakét vízszintes, az alacsony termé-
tűkéit pedig függőleges alakosok díszítsék.

— *Bokszege* (*Bocsig*) a lányok még tíz-tizenöt évvel ezelőtt is különös hajviselettel mentek a táncba, amit három nappal korábban kezdett el készíteni egy hozzáértő asszony. A hosszú művelet eredménye tulajdonképpen a tu-pírozásnak egy körülményesebb, de tartósabb változata.

— *Zaránd vidékén* a szegényebb lányok maguk készítették gyöngyeiket: gubacsot (a darázs vagy légy csipése nyomán tölgfalevélen keletkezett gömbölyű kinövést) gyűjtöttek, és miután fekete vagy zöldre festették, több sorba felfűzték.

Az egész tárgyalt vidék viseletét „általában” bemutató rész után — mint utaltunk rá — kezdődik minden előlről, de most már a kisebb néprajzi zónák szerint veszi sorra a szerző a férfi, női; alsó, felső; fej- és lábbeli viseletdarabokat, s bár igyekszik most már csak a kis tájak közti eltéréseket figyelni, sajnos, az ismétlések nem tudja elkerülni, vagy ha elkerüli, akkor az olyan-szerű sajátosságok, mint a fentiek, épp azokból a fejezetekből hiányoznak, amelyek kiemelésük céljából íródtak.

Az egyes tájegységek viseletének összképe azért mégiscsak e fejezetekben kerekedik ki.

A legdíszebb és legfényűzőbb még ma is az *Ineu környéki* (*Subzona ineană*) viselet, főleg az ünnepi. Ezt tükrözi a felvett darabok száma, a díszített felületek nagysága, a díszítő-technikák változatossága és gazdagsága, színessége. Jellege a szerző szerint „keleties és alföldies”. Mindezt azzal magyarázza, hogy Ineu régi gazdasági-politikai központ, a XVIII. századig török tartomány, határvidék, ahol a helyi lakosság az ide települt makedoromán, szerb, magyar és német lakossággal él kölcsönhatásban. A már említett „tupírszerű” hajadon-hajviselet mellett (melyről a szerző itt újra szól) feltűnő az asszonyok három szarvú, nagyon elálló kontya (*conci cu trei coarne*); a far-

kasfoggal (*dinte de lup*) és színes zsinórral (*șinore colorate*) díszített prémes köntösök (*contușe*) és szokmányok (*sumane*). S hadd emeljünk ki még egy különös darabot *Kerülősről* (*Cherelus*): gyászjelként viselik temetésekben az elegáns, fekete fejtővel díszített szöttes tarisznyákat (*ștraiți*).

Honctó (*Gurahonț*) sok hagyományos elemet őrző zárt vidék. Igen szép darab lehet a szegélyein piros irhával (irhă) díszített-megerősített tömör, apró motívumokkal gazdagon hímzett lilás-vörös árnyalatú bundamellény (*cojoc*). Jól szemlélteti például a viseletváltást annak leírása, ahogy a bundát lassan felváltja a bársányból vagy színes se-lyemből varrott ködmön, illetve rékli (zobon, *vizicliu*).

Kisjenő (*Subzona Chișineu Criș*), Arad, Pankota (*Pincota*), Szentanna (*Sintana*) szlovák, német, magyar lakosságának szomszédiségében korán polgárosult. A varsándiak (Vársand) például már a múlt században kivetkőztek, más-hol is legfennebb a ládákban látható a régi viselet egy-egy darabja (Seprös—*Șepreuș*, *Mișca*).

A földművelés és állattenyésztés mellett fafeldolgozással, gyümölcsstermesztéssel, szokmánykészítéssel foglalkozó *zarándiak* (*Țara Zărandului*) Aradon és a Bánságban cserélték gabonára terményeiket. Ennek során több alföldi ruhadarab, pl. suba (šuba albă) került az egyébként régi, nem alföldi jellegű viseletelemek közé, amilyen például a katrinca (*zadie*). Érdekes adat: a múlt század közepén tűnt el a nyugati havasokból a csuklya (*gluga*). Lucia Apolzan idézett tanulmánya szerint (141.) eltűnését az segítette elő, hogy 1848-ban a magyar csapatok csuklyában vonultak vissza. Hadd említsünk még két viseletkiegészítő darabot: ezek a csíkos vagy kockás mintájú átalvetők (*ștraița și deșagii cu vîrste ca coțca de zahăr*) és az apró gyöngyökből szőtt, négyzet alakú, kis lajbizsebbe való díszkendőcskék („*șgarda la pojnarul*” de la lăibăruț).

Ez a mintegy száz éve alkalmazott hagyományos, minden darabot és készí-tési technikát kistájanként sorban leíró módszer (esetenként kevés történeti összehasonlítással) tulajdonképpen az archivális tudományos célnak megfelel, de valljuk be, hogy ma már ez kevés, nem elég célszerű és nem is gazdasá-gos. Sokat tudunk meg arról, hogy *mi-lyen*, hogyan készül ez a viselet, ezzel szemben igen keveset mindarról, amit az egyes darabok, színek, formák milyensége *jelent* a szűkebb vagy éppen-séggel a tágabb közösség számára; a kü-lönléle elemeknek öltözék és díszítő voltán túlmutató szerepéről, mint pél-

dául a kommunikatív funkció (életkor, családi állapot, társadalmi rang jelzése), esztétikai funkció (pl. keresztbe, illetve hosszában lerakott nadrág magas, illetve alacsony férfiakkal). Meny-nyivel többet tudnánk meg például egy hasonló szemléletű bemutatásból a ke-rülési „gyászos tarisznyákról“, amelye-keket temetésen „használnak“ („sint folo-site“) — de kik, mikor, hol, meddig? S vajon miért? S ha már nem tudják, vajon mit gondolnak, illetve mondanak minderről? Egy új szemlélet és mód-szer, mint például a népviselet jelrend-szerként való felfogása (ami tulajdon-képpen nem is olyan új), nem hiszem, hogy bármelyik viseletmonográfiának kárára válna. Igaz ugyan, hogy egy ilyen nagy és tájilag differenciált vise-letanyag leírásánál ezt nem oly köny-nyű érvényesíteni, de épp a konvencio-nális jel szerepét is betöltő öltözékük-kel is kommunikáló közösségek viselete bemutatásának — szerintem — így van ma igazán értelme.

Egyébként, amennyiben a puszta le-írásokat tekintjük, elmondhatjuk a könyvről, hogy megbízható tudományos munka. E leíró anyag és a függelék ön-magától is kínál bizonyos konklúziókat. Így például jelzi az alföldi viseletnek, illetve egyes elemeinek a szakirodalom-

ban már a század első felében észlelt és jelzett kelet felé terjedését, valamint a különböző nemzetiségek viseletének kölcsönhatását.

Ezt tükrözik különben a fényképek és a szójegyzék egy része is: cábát — kabát; chescăneu — keszkenő; gaci — gatyá; barșon — bársony; bordoc — bordó; bumb — gomb; feștit — festett; fodor — fodor; golond — galand; to-caci — takács stb.

A kötet egyharmadát kitevő mellék-letek közül a rajzok (öltésmódok, sza-básminták) pontosak és szakszerűek, a fotóanyag gazdag, és kiadványaink szín-vonalához mérten — néhány kivételtől eltekintve — technikailag is jó. Kár, hogy a képek jegyzékében nem jelöli a szerző a felvétel időpontját, csak a helyét, és ez csökkenti tudományos ér-tékét. (Kivétel három, 1902-, 1903- és 1973-ban készült felvétel.) A fényképek kapcsán különben még sok mindent el lehetett volna mondani: például az 50. képen látható belényesi kötény nyilván-valóan Kalotaszegről származik, mint ahogy 1968-ban megjelent tanulmányá-ban a hasonló körösfői kötény útját a szerző még pontosan le is írja. (Tereza Mózes: *Portul popular femeiesc din ba-zinul Crișului Repede*. Oradea, 1968. 38. 29. kép.)

Salamon Anikó

Mindegy? Nem mindegy!

1. Beszámolót olvasni mindig izgal-mas, érdekes, akárcsak levelet vagy naplót. E műfaj értéke öszinteségében rejlik, s ezáltal — mint megnyilatkozás, a fel nem mutatható belső világegyetem feltárásának kísérlete — vallomás. Je-lentkezési formája az örök emberi köz-lésmódok egyike, a dialógus:

- *Jártál-é az utakon fiam?*
 — *Elindultam, s igazaidat hiánytalanul megtaláltam.*

(Beszámoló)

Így indul a beszélgetés, majd egyre részletezőbbé válik, mikor pedig a kér-dező felteszi a kérdést:

- *Szól-sz-é az utakról, fiam, amit látál s arról, ami készül?*
 — *Szólok majd fennhangon idejében... De előbb motyognék valamit — úgy magamnak — az ember közérzetéről.*

— hangzik a válasz, amely lezárja a vitát indító verset.* És íme, kezünkben a megértés nélkülözhetetlen titkos ábécéje. Kíváncsian fordítunk, érdekel ez a motyogás, az átéltek gondolati-erkölcsi tisztázása, a hozzájuk való etikai viszo-nyulás, az élmények elrendeződése, be-kapcsolódása a láthatatlan gondolati kozmosz működésébe.

2. Magyar Lajos a szerepjátszó köl-tők közé sorolható. Olyan szerepet vál-lalt magára, amely a maskírozást tel-jesen fölöslegessé tette. A szerep, ame-lyet vállalt és játszik, a legnehezebb: önmagát alakítja. En-kivetítése legin-kább verseiben, ártatlanul halálos szó-kötegeiben érhető tetten.

Verseit tulajdonképpen belső beszéd-nek tükrözi. S ha mint ilyeneket olvas-suk, nyilvánvalóan elének tárul Magyar i és versei alapvető vonása: az elkötele-zettség. Lírájának nagy részét az olyan

* Magyar Lajos: *Kötések*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976.

jellegű versek alkotják, melyeknek eszmei tartalma a szülőföld—történelem—anyanyelv háromszögben körvonalazódik.

Méltán fedezték fel első kötete után. Fiatalos erő, visszafogott, de határozott hang, földhöz kötődő líraisága jellemezte a *Hétarcú ballada* verseit. A mondatok nyers-darabos varázsukkal kerítették hatalmukba. A sorokat szétfeszíteni akaró gondolatok a költő mindenségvágyának tanúbizonyságai voltak. Gondolat és mondat sajátos ötvözete Tamásira és József Attilára emlékeztettek, de nem az utánzás fanyar szájízével, hanem a költői örökség lendületes továbbvitelével. (Mínderre legjellemzőbb példa a kötet címadó verse, a *Hétarcú ballada*.)

A már induláskor jelentkező mondanivaló végigvonul ezen az egész költeszeten: a problematika részleteinek konkrét megvilágításától (*Hétarcú ballada*) a személy-jelképiségen át (*Kőrösi Csoma Sándor*) eljut az eszmei fogantatású megfogalmazásig (*Kötések*), hogy záródjon a körfolyamat, s következzen az újabb nekilendülés. Az új pályát pedig új jelek jelzik. Az eszmei-erkölcsi kapocs enged szorításából, kitágul a látóhatár, s történelmi, műveltség- és személyes élmények vagy ötvözeteik is fel-feltűnnek, lírai formába öntve.

Erdemes ezekre az új jegyekre figyelni, s nemcsak a már terjedelmében is központi helyet betöltő elkötelezett líra megformálásának *hogyanjára*, de az új arcvonásokra is, mint szemhatártágító kísérletekre.

3. A kötetben jelentkező egyik motívum a teljesség megragadására irányuló küzdelem. A tökéletes, ideális állapotra való törekvés. Mindez a művészetek kapcsán fogalmazódik meg. A *Pablo Picasso járt közöttünkben* elénk álló festő „a sok titkot tudók egyike”, s egyúttal az is érződik, hogy e kiváltság nagyon keveseknek adatott meg:

*Kihajtott inggallérral, villogó fekete szemmel
beállított a kölyöknyi század kapuján
egy félig ördög, félig angyal ember*

— aki mintha a metatérből és -időből, a mitológiák világából szállt volna le az emberek közé, hogy megfesse a mindent átfogó életet:

*... a születés, a pázás,
a kín, a bugyogó öröm, a halál
pillanatait.*

Az *Egy út állomásai* ciklus első darabja ugyanennek a megfogalmazása: annak, ahogy az összhangzás megvalósul, ezúttal Bach révén a zenében. A két vers a közös mélyréteg ellenére

sokban különbözik egymástól. Ez utóbira jellemző egyrészt a tisztán megfogalmazott teljességigény („Ki az összhangzatig már eljutott, / Annak nyílt titok tovább akárm...”), másrészt pedig az ehhez kapcsolódó konkrét, de jellegzetes valóságérzéslet megrajzolása:

*Vagy mégsem? Hiszen éhesen
haltam meg az összhangzat birtokában,
pedig döngettem az egék kapuját...*

Ha Magyar lírájában csak így, egyéni megnyilvánulásában jelentkezne ez a törekvés, a „leg“-et elérni akarat, túl leegyszerűsödne ez a költészet. Hogy ez nincs így, bizonyítja a kötet többi verse (*Lenin, Dózsa születése*). Míg az első csak érezteti a XX. század már mitikussá váló alakjának történelmi teljesítményét:

*A férfi
. arra gondol,
egyetlen élete kevés lesz
ennyi MEGVÁLTÁSHOZ*

a másodikból már az örök forradalmár alakja bomlik ki:

*Aztán kilép belőlünk észrevétlen,
földművesnek megy, papnak,
kovácsnak,
néptanítónak, atomfizikusnak...*

És ez már a második alkalom, hogy rajtakapjuk a költőt. Nemcsak akar, de képes is azonosulni szellemi elődjével, rajtuk keresztül pedig a szülőfölddel, néppel.

4. A vállalt-örökölt azonosulás az elszakíthatatlan kötések megéneklése mint a szimfónia főmotívumának felbukkanásai, erősülő-halkuló ismétlődései irányították az egész kötet szerkezeti felépítését (gondoljunk csak arra, hogy a kötet verseinek kétharmadát az előbbieken elkötelezett lírának nevezett versek alkotják). Ezt bizonyítja a *Kötések* hat verse, amelyek írójuk szándéka szerint egy koordinátarendszer irányvonalaihoz hasonlóan segítenek a verseknek ebbe a vázba való elhelyezésében.

A költői vallomások egyik jellemző jege a szülőföldhöz kötöttség, azoknak a szálaknak a feltárása, melyek a földhöz s ezáltal a néphez és etnikumhoz is kötik a költőt, az embert. Erdemes figyelni, mennyire összetett a választott *egyetlen* alternatíva:

*Egyetlen alternatívát ismerek:
az emberségét és az emberiségét,
a föld igazságát, melyen élek
és sorsosaim számonkérő, hű tekintetét.*

(Kötések I.)

Az idő távolából érkező hangok lassan hozzáépülnek a sejtekhez, a szervezet részévé válnak olyannyira, hogy így lehessen róluk vallani:

*Átültethetetlen,
pótolhatatlan,
kímetszhetetlen szervem ...
Anyanyelvem.*

(Kötések II.)

E szerv sajátos szerepére utal még a Kötések V. is. A gazdát kereső és találó hang az elődökkel való kapcsolat biztosítéka és a továbblépés kényszere is, a beszéd és az írásé (Kötések IV.). Itt is nyomon követhető a József Attila-i örökség e belső hangban, mely mikor megszólal, alig hallhatóan, de biztosan „sutog“:

*Belőlünk vétettél, s aki
belőlünk való, az általunk él,
velünk ujjong, töpreng, lélegzik
s ha kell — tán — velünk vész el.*

Nem parancs ez, fiam —
csak magadvállalta kényszer.

(Kötések III.)

5. Azt is meg kell mondanunk, hogy a Kötések versfüzére a Csoma Sándor naplójában már megfogalmazott etikai hozzáállás interiorizált tartalmát igyekszik még egyszer a szavak rácsában rögzíteni, s ez adja e vállalkozás értékét. Amit viszont nem szabad elhallgatnunk, és itt gondolunk a kötet több versére, az a Kötések VI.-ban a legkiugróbb. A versek olvasása során egy határozott, mégis rugalmas erkölcsi kép rajzolódik ki bennünk:

*..... mi köt
engem ehhez a földhöz — semmi?
Talán a lét, amely
majd bejelenti
egyszer — a nemvoltomat.
e föld megérzi. Nem érzi?*

De most elhangzott a kérdés, amelyre nem kötelező a válasz, aki viszont vállalja, az meg is tud felelni. Az önmagának feltett kérdésre így hangzik Magyar felelete:

Mindegy.

Egyszavas mondat, külön sorba tördelve, fedezet nélküli költői póz, amely teljesen megtöri a versben az eddigi feszültség vibrálását, megállítja azt, leviszi „nulla szintre“, hogy a következő finálé teljesen megcáfolhassa ezt:

*Én úgy éltem rajta, hogy mintegy
ő voltam én, s én voltam ő —
egy voltam vele.*

6. Még néhány észrevétel a versek formai-tartalmi jegyeiről. Többször előfordulnak félrefogalmazások, így:

a lobos nyári este gyulladva lehül
(Látomás)

(ami lobos, az már „meggyulladt“!);
vagy:

*Mintha a teremtés legelső napján,
mintha sosemvolt komor születésben:
fekszik, vonaglik alul a táj,
ködök hófehér magzatvizében*

(Hajnal Gyergyóban)

(bármilyen születés után megváltozik a helyviszony: a belsőből külső lesz, s a „magzatvíz“ képzavaró hatású). Néha a túlzásba vitt ismétlések, szójátékok már-már csak nyelvtani szórakozásszámba mennek. (A Kötések III. vagy a Kötések IV. egy-egy részlete példa erre.) A helytelen szóhasználat is szembetűnő egyik-másik versben:

*andalgó szerelmeseknek ösvényt
nyitának*

(Buchenwald)

(egyszerűbb és helyénvalóbb volna a „nyitnak“). A Bölöni Farkas Sándorban megjelenik a „szuggerálják“ szó, amely idegen a vers hangulatától.

Ismétlődések a tartalmi rétegben is felfedezhetők. A már induláskor megjelenő erkölcsi-etikai problematika, a néphez-földhöz-nyelvhez kötődés állandó alap, központi tartalom maradt ebben a költészetben. Eddigi legmagasabb szintű összegezése a Csoma Sándor naplójában valósult meg, ebben a személyszimbolikára épülő költeményben, melyben egy életút függvényében fejeződik ki ez a mély mondanivaló. (A poéma Magyar előző kötetéből ismert már, így itt csak utalunk rá.)

A Kötések e bűvös hármas kötődés kifejezésének továbbgyűrűzését bizonyítja, ami szándéknak a legnemesebb. Magyarai számára lényeges etikai-eszmei kérdések megfogalmazását tartja önmaga mértékének.

A Csoma Sándor naplója után viszont tovább kell lépnie, s nem megmaradnia változatlan fogantatású versüzenettel. Forrás-kötetét magasan meghaladta a külön is megjelent Kőrösi-poéma, most viszont olvasói várják, szárnyalja túl a Kötéseket, mely csak felvillantotta a további „út“ lehetőségét, előzetese egy fennhangon megírt új kötetnek.

Lengyel Ferenc

TRAVAUX SUR LES SYSTEMES DE SIGNES

Francia olvasóik számára tíz év (1964—1974) közleményanyagából válogattak össze reprezentatív tanulmánykötetet J. M. Lotman és B. Uspenszkij, a tartui szemiotikai iskola vezető képviselői. A kultúra szemiotikája, művészetszemiotika, irodalmi szövegek struktúrája és általános szemiotika kérdéskörök köré csoportosított tanulmányok nemcsak a Szovjetunióban folyó kutatások sajátos, szövegjelentéstani irányát jelzik, hanem az igen erős kötődést az orosz tudományos hagyományokhoz is, ugyanakkor e kutatások a szemiotikának a mai szovjet kultúrában betöltött fontos helyére is rámutatnak.

Több tanulmány a mitikus és irodalmi szövegek sajátosságát vizsgálja az egyetemes szemiotikai opozíciók (félelem—szégyen, látható—láthatatlan, jobb—bal, kezdet—vég) szempontjából. Mások általánosabb kérdésekkel foglalkoznak: az első történelmi leírások kozmológiai forrásaival (V. Toporov), a késő középkor szimbolikájának általános jellegével (Sz. Averincev), a film jelstruktúrájával (V. Ivanov) stb. Általánosító jellegüknél fogva most mégis a tartui iskola vezéregyéniségeinek szövegeiből idézünk olyan részleteket, amelyek a hazai nyelvészeti, történelmi és filozófiai érdeklődésű olvasó kritikai figyelmére érdemesek.

Lotman és Uspenszkij közös tanulmányának (*Mitosz—Név—Kultúra*) egyik következtetése: „a mítosz és a név természetükből adódóan közvetlenül össze vannak kapcsolva. Bizonyos módon bármelyiket meghatározhatja a másik, egyik visszavezethető a másikra; a mítosz megszemélyesít (megnevez), a név mitológikus. Ebből kiindulva a tulajdonnevek rendszerét nem tekinthetjük pusztán a természetes nyelv egy kategóriájának, hanem ezt a természetes nyelv speciális mitológikus rétegének kell tartanunk.“

B. Uspenszkij *Historia sub specie semioticae* című tanulmányában az I. Péter korabeli Oroszország társadalmi konfliktusait vizsgálja, és e konfliktusok bizonyos megnyilvánulásainak (erőszakos szakáll-levágás, a viselet megváltoztatása) leírására új elméleti szempontokat vezet be: „Szemiotikai szemszögből a történelmi folyamat kommunikációs folyamat, amelyben az új információözön egy társadalmi címzett (szubjektum) részéről válaszreakciókat feltételez. Ez esetben a kód szerepét egy »nyelv« tölti be, amely meghatározza mind a valóságos, mind a lehetséges események bizonyos módon való érzékelését abban a történelmi-kulturális szövegekörnyezetben, amelyben működik. Így az események jelentést kapnak: szövegeket elolvassa a címzett. Tehát elmondható, hogy elemi szinten a történelmi folyamat új »mondatok« alkotásaként jelentkeznek; az adott »nyelven« megfogalmazott »mondatokat« olvassa el a címzett. Ez a nyelv egyszerűt egységesíti a címzetteket, közöttük egyfajta kommunikáció feltételeit teremt meg egy, az eseményeknek megfelelő reakcióra. Másrészt ez a nyelv megszervezi magát az információt, meghatározva mind a jellemző események kiválasztását, mind a köztük levő pontos kapcsolat megjelölését: minden úgy történik, mintha az, amit nem írtak le ezen a »nyelven«, lényegtelen volna a társadalmi címzett számára, és annak látóköréből egyszerűen kiesnék.“

Pjatyigorszkij tanulmánya (*A szemiotika néhány elméleti premisszája*) a jel ontológiai helyére, státusára vonatkozóan dolgoz ki rugalmas filozófiai álláspontot, amely elkerüli mind a jelet objektív valóságténynek tekintő objektivista, mind azt a jelhelyzet szubjektumától függőnek tekintő pragmatista-behaviorista álláspontok szélsőségeit: „Ha a szemiotikát olyan tudományos módszernek tekintjük, amely intuitíven épült fel, és empirikus eseményekre alkalmazható, központi fogalma nem a »szemiotikai rendszer« lesz, sem a »jel«, hanem a »szemioticitás«. De a szemioticitás nem elsődleges fogalma a szemiotikának, hanem egy meghatározott tulajdonság absztrakciója; absztrakciója a jellé válás képességének; absztrakciója annak a képességnek, hogy egy dolog egy más dolog jele lehet valahol és valaki számára. Úgy gondolom, hogy ez a képesség »a dolgok immanens képessége«, és független azoknak a pszichológiai jellemzőitől, akik a jeleket használják, független a személyközi kommunikáció jellegzetességeitől is.“ (PUF. Paris, 1976.)

E. P.

HENRY DE MORANT: AZ IPARMŰVESZET TÖRTÉNETE A KEZDETEKTŐL NAPJAINKIG

A párizsi Hachette kiadónál 1970-ben megjelent alapvető kézikönyv fordítása nagy úrt pótol, mégpedig olyan szakterületen, amelybe mindenki naponta beleütközik, amely immár elválaszthatatlan életünkötől. A francia szerző ugyanis iparművészetben jóval tágabb jelenséget ért, mint a hagyományos tudat alapján képzelhető: vizsgálati körébe vonja az építészetet, az „alkalmazott festészetet”, vagyis a freskót, sőt a népművészetet is; és a rengeteg — jó minőségű — fekete-fehér és színes reprodukciót tartalmazó kötet végén (pontosabban a legnevesebb iparművész kislekikona előtt) a Gérald Gassiot-Talabot írta izgalmas fejezetet találjuk, *A design és a mai irányzatok* címmel.

Henry de Morant így határozza meg tárgyát: „Az iparművészet, amelyet a világ sok nyelvén díszítőművészetnek is neveznek, életünk keretének ez a lényeges eleme a legkülönbözőbb technikákat alkalmazza tárgyak és építészeti elemek dekoratív kialakítására. Ez a díszítés azonban sohasem önmagáért való, hanem a hasznosnak és a szépnek az egysége: elsődrendű a hasznosság, a szépség csak utána következik. Az iparművészek mindenekelőtt kézművesmesterek.” Az iparművészet szerepét részben (Gassiot-Talabot szerint egészen?) átvevő *design* etimológiai meghatározásaként pedig ezt olvassuk: „Tartalmi összetettsége már a megajzolást és elrendezést jelentő latin »designare« igében is benne rejlik. Összetett jelentése van magának az angol szónak is: rajz, illetve rendeltetés. Így azután a design minden más elnevezésnél jobban fedi azt a tevékenységet, amely a következő tényezőkből áll: meghatározni egy tárgy rendeltetését, és megtervezni a létrehozásához szükséges folyamatok összességét formai, elméleti és gyakorlati vonatkozásban. Természetesen a tárgy funkcionálásával kapcsolatos problémák megoldása a mérnök feladata. A *designer* (formatervező művész) szerepe ott kezdődik, amikor meg kell határozni a részek elrendezését, kapcsolódását és a tárgy alakját, hogy a rendeltetés szerinti pontos működéssel eredeti, praktikus és szép formai megoldás párosuljon. Tehát érzékenynek kell lennie a művészeti áramlatok felől érkező hatások iránt, alá kell vetnie magát a mérnök által megoldandó feladatoknak, figyelembe kell vennie a közönség reakcióit, amelyeket a kereskedelmi szakemberek közvetítenek számára, végül pedig tudatában kell lennie, hogy mit követel a rentabilitás, őrizkedve persze attól, hogy a profithajszu rabjává legyen. Ő tervezi a formákat, és a maga helyén ő képviseli az esztétikum szempontjait, ugyanakkor nem engedheti meg magának azt a fajta szabadságot vagy öncélúságot, amellyel a kézműves módszerekkel dolgozó kortárs iparművészek kezelik a formát. A designernek részt kell tudnia venni a gyártás valamennyi fázisában, órá vár az összehangolás összetett feladata. Ezt a szerepét csak a legutóbbi néhány évben ismerték el.”

A könyv tekintélyesebb része azonban nem a jelent próbálja törvénybe foglalni, hanem az emberi művelődéstörténetet tekinti át a barlangrajzoktól Picasso vázáiig, előbb a földrajzi megoszlást (egy-egy kultúrkört) követve, majd művészettörténeti korszakok szerint, a román kortól a klasszicizmusig. Hatalmas anyagban segít eligazítani, noha a magyar kiadás előszava joggal hiányolja a több kelet-európai példát, és szóvá teszi a szerző Nyugat-Európa-centrikus, illetve franciacentrikus szemléletét. (*Corvina. Budapest, 1976.*)

K. L.

ANTAL LÁSZLÓ: A TARTALOMELEMZÉS ALAPJAI

Régi igazság, hogy „a sorok között is lehet olvasni”. Ole R. Holsti *Tartalomelemzés a társadalomtudományokban és a humaniorákban* (Reading, 1969) című alapvető kézikönyve óta Antal László munkája a legsikerültebb bevezetés a vizsgálatok eme új interdiszciplináris területére, s egyben rendszeres gyakorlati útmutatás mindazok számára, akik e módszer alkalmazásával kísérleteznek a szociológiában, politikatudományban, pszichiátriában, néprajzban vagy akár a történelem- és irodalomtudományban is. Mi a tartalomelemzés?

„Ha egy fiatalember társaságban túl sokat beszél egy fiatal lányról, minduntalan emlegeti, szóba hozza, érdeklődik utána stb., akkor a társaság tagjai — esetleg csak magukban — előbb-utóbb megállapítanak valamit. Egyesek csak az érdeklődés tényét — ez közvetlenül is »mérhető« az említések számával —, mások esetleg tovább mennek, és a nyilvánvaló, tehát manifesztálódó érdeklődésen túl egy következtetést, ún. inferenciát is megkockáztatnak. Hogy ez a következtetés ebben az esetben kb. mi lehet, azt mindannyian sejtjük, ezért ezt az ártatlan hasonlatot tovább nem folytatjuk. Egy dolog azonban bizonyos: bár-

milyen jámbor példával éltünk is, voltaképpen minden megvolt benne, ami a társadalomelemzés lényegének a megértéséhez kell. A fiatalember volt a forrás, a beszédmegnyilatkozásai képezték a szövegeket, e szövegek egy sajátosága — egy női név minduntalan visszatérése — képezte a kódolás sajátos módját, s a törvényszerűen visszatérő szövegtulajdonság alapján a tartalom elemzői, vagyis a társaság tagjai egy következtetést vontak le. Ugy is mondhatnánk: »kiolvastak« valamit a fiatalember közleményeiből, ami azonban nyíltan nem volt benne, sőt amit a kérdéses fiatalember esetleg még önmaga számára sem tudatosított. Ez a körülmény egy rendkívül fontos lehetőségre utal — nevezetesen arra, hogy egy forrás közleményei, üzenetei olyan kódolási sajátosságokat is tartalmazhatnak, amelyekről esetleg magának a forrásnak sincsen tudomása. Ezzel a helyzettel kell tipikus módon szembenéznie a pszichiátriai tartalomelemzésnek, hisz a lelkiileg sérült beteg nyilvánvalóan nincs tudatában üzeneteinek, közleményeinek a jellegzetes kódolási sajátosságaival, ugyanakkor a vizsgáló orvos, a pszichiáter számára ezek a megnyilatkozások sokat vagy mindent elárulnak a betegség természetéről, előrehaladottsági fokáról, okáról stb. [...]

Eltekintve e korai kezdettől, a tartalomelemzés jórészt a sajtókutatással kapcsolódott össze, s jelentékenyebb mértékben a századforduló táján bontakozott ki, Amerikában. [...]

Amint a sajtó mellett megjelent a film és a rádió, ezek elemzése is elkezdődött. [...] A televízió megjelenése óta virágzik a tévéműsorok tartalomelemzése is, gyakoriak az olyan tematizált vizsgálatok, mint pl. »erőszak a televízióban«. Egy amerikai felmérés ennek kapcsán számba vette, hogy átlagosan hány erőszakos cselekmény esik egy tévéjátékra, ebből mennyi a tragikus (végzetes), mennyi a nem tragikus kimenetelű, kik az elkövetők (»eredeti« fehér amerikaiak, bevándorolt fehérek, néger amerikaiak), mi a büntetésük, továbbá kik az áldozatok, s ezek szintén hogyan oszlanak meg a fentebbi etnikai kategória között. Kiderült például, hogy a tragikus kimenetelű erőszakos cselekményt (tehát gyilkosságot) elkövető fehérek sokkal kisebb arányban bűnhődnek meg tettükért, mint a hasonló cselekményt elkövető négerék. Az ilyen eredmények kitűnő alkalmat adnak további szociológiai vizsgálatokhoz.“

A tartalom elemzésében nagy jelentősége lehet a szimbólumok kontingen-ciájának, azaz együttellőfordulásának:

„Ahelyett, hogy csak azt vizsgálnánk, ez vagy az a szimbólum ebben vagy abban a szövegben hányszor fordul elő, ma rendszerint a szimbólumok kapcsolatára, együttellőfordulására is tekintettel vagyunk. Ezek az együttellőfordulások általában többet mondanak, mint a puszta gyakoriságok.

A kontingencia-elemzés egyik korai példája volt az az analízis, aminek még a háború idején a hírhedt német propagandaminiszter, Goebbel beszédeit vetették alá. A tartalomelemzők észrevették, hogy Goebbel beszédeiben az olaszok mindig a nehézségek, problémák, bajok közelében fordulnak elő. Persze, nyíltan Goebbel soha nem mondott rosszat az olaszokról, hisz Olaszország szövetségese volt a hitleri Németországnak. Esetleg a megállapítás így jelent meg a szövegben: »Nem tagadjuk, hogy a keleti fronton súlyos problémákkal állunk szemben, de szövetségeseink, mindenekelőtt Olaszország segítségével azokon is erőt veszünk majd.« Nos, a propaganda-elemzők arra a következtetésre jutottak, hogy az olaszoknak, illetve Olaszországnak ez a gyakori említése a bajok, kudarcok, problémák közelében nem lehet véletlen. Feltételezték, ez az együttellőfordulás arra megy vissza, hogy Goebbel és a német vezetés elégedetlen az olasz segítséggel. A háború után, amikor előkerültek Goebbel bizalmas naplói, ez a feltevés utólagosan meggyőző bizonyítást nyert. Mert naplójában Goebbel a legélesebben szidalmazta az olaszokat, amiért »nem veszik ki részüket a háborúból«, »mindent a németektől várnak« stb.“ (Magvető, Budapest, 1976.)

A. J.

GEORGE GAMOV: TOMPKINS ÚR KALANDJA A FIZIKÁVAL

Mind a kutató, mind az elméleti fizikusnak erkölcsi kötelessége a társadalmat a fizika fontosabb problémáiról tájékoztatni, már csak abból kiindulva is, hogy ez a tudományág az utóbbi három évszázad alatt milyen radikálisan megváltoztatta a természetről alkotott szemléletünket. Hát még ha hozzávesszük, hogy a fizika ma — nagyhatalom.

G. Gamow, a tudománynépszerűsítés Kalinga-díjas bajnoka és a fizika kiváló művelője, nem egy könyvében hozza életközelsébe a tudományág mai égető problémáit; bemutatja korunk jeles fizikusait és azok műhelyeit, amelyekben az újabb felfedezések „születnek“. Egyébként az idézőjel el is hagyható, hiszen Gamow

minden egyes könyvében úgy ír a fizikáról, mintha a tudományág *életrajzát* írná meg. A közelmúltban nálunk is megjelent, éppoly szórakoztató, mint „komoly” könyve — *Tompkins úr kalandja a fizikával* — a kozmológia, az atom- és az atommagszerkezet, az elemi részecskék stb. világában megfigyelt „furcsa” jelenségeket mutatja be az érdeklődő olvasónak. A könyv hőse, Tompkins úr olyan álomvilágban él, amelyben a közvetlen észlelés számára hozzáférhetetlen jelenségek hatalmasra nagyított arányban érvényesülnek, s így a mindennapi élet eseményeiben is könnyen megfigyelhetőkké válnak. A szakember élvezettel, a nem szakember amelletl sok tanulsággal is olvassa a szellemesen illusztrált könyvet, a középiskolai fizikatanár pedig nagy segítséget lel benne ahhoz, hogy érdekesse tegye „száraz” óráit. Ime, egy rövid részlet a mondottak példázására: „... Miután a professzor és Sir Richard a puskáival fölmászott az elefánt hátára erősített kosárba, és Tompkins úr elefántvezetői új minőségében helyet foglalt az elefánt nyakán, egyik kezében szorongatva a szöges végű botot, elindultak a titokzatos őserdő felé.

A városi emberek azt mondták neki, hogy mintegy egy órába telik, amíg odaérnek, és Tompkins úr, miközben egyensúlyozni próbált az elefánt fülei között, elhatározta, hogy kihasználja az időt, és a professzortól tovább tanul a kvantumjelenségekről.

— Legyen szíves, mondja meg nekem — fordult a professzorhoz —, miért viselkednek a kis tömegű testek ilyen furcsán, és mi a mindennapi jelentése annak a kvantumállandónak, amelyet ön állandóan emleget?

— Ó, nem is olyan nehéz megérteni. A tárgyaknak az a furcsa viselkedése, amelyet a kvantumvilágban tapasztalni lehet, pusztán annak a ténynek a következménye, hogy ön nézi őket.

— Olyan félnék? — mosolygott Tompkins úr.

— Félnék? Ez nem megfelelő szó — mondta a professzor ridegen. — A lényeg azonban az, hogy miközben ön megfigyeli a mozgást, szükségképpen zavarja is azt. Tulajdonképpen amikor valamit megtudunk a test mozgásáról, ez azt jelenti, hogy a mozgó test hat érzékszerveinkre vagy arra az eszközre, amivel észleljük. A hatás és ellenhatás egyenlőségéből arra kell következtetnünk, hogy mérőeszközünk is hatott a testre, és úgyszólván »elrontotta« annak a mozgását, határozatlanságot vitt be a helyzetébe és a sebességébe.

— Nos — mondta Tompkins úr —, ha megérintettem volna az ujjaimmal azt a biliárdgolyót a biliárdteremben, nyilván, megzavartam volna a mozgását. De csak ránéztem; már ez is zavarja?

— Persze, hogy zavarja. Sötétben nem látja a golyót, de ha fényt gyűjt, a golyóról visszaverődő fénysugarak, amelyek láthatóvá teszik, hatnak a golyóra — ezt fénynyomásnak nevezzük —, és »elrontják a mozgását«.

— És ha nagyon finom, érzékeny eszközöket használok, nem tehetem eszközeim hatását a mozgó testre oly kicsivé, hogy elhanyagolható legyen?

— Így gondoltuk a klasszikus fizikában, mielőtt felfedezték a kvantumhatást. E század elején azonban világossá vált, hogy valamely tárgyra gyakorolt hatást nem lehet bizonyos korlát alá csökkenteni, ezt a korlátot nevezzük kvantumállandónak, és általában h -val jelöljük. A rendes világban a hatáskvantum nagyon kicsi; szokásos egységekben a tizedesvessző után huszonhat nulla áll az első más számjegy előtt, és csak olyan könnyű részecskéknél fontos, mint az elektronok, mert ezekre nagyon kicsi tömegük miatt nagyon kicsi hatások is befolyással vannak. A kvantumőserdőben, amelyhez most közeledünk, a kvantumhatás nagyon nagy. Durva világ ez, ahol szelíd működés nem lehetséges. Ha valaki ilyen világban meg akar simogatni egy kismacsokát, az vagy nem érez semmit, vagy az első cirógatási kvantumtól eltörik a nyaka.

— Mindezt értem — mondta Tompkins úr elgondolkozva —, de ha senki sem nézi őket, akkor a tárgyak megfelelően viselkednek, úgy értem, ahogyan gondolkodásunkban megszoktuk?

— Ha senki sem nézi — mondta a professzor —, senki sem tudhatja, hogyan viselkednek, és így az ön kérdésének fizikailag nincs értelme.

— Jó, jó — kiáltotta Tompkins úr —, ez nekem már filozófiának tűnik!

— Nevezheti filozófiának, ha akarja — a professzor láthatóan megsértődött —, de valóban ez a modern fizika alapvető elve. A modern fizikus számára csak az úgynevezett »megfigyelhető« (vagyis elvileg megfigyelhető) tulajdonságoknak van jelentősége, és az egész modern fizika azok kölcsönös összefüggésein alapszik. Az olyan dolgok, amelyeket nem lehet megfigyelni, csak pusztá időtöltésre valók — semmiféle megszorítás nem korlátozza azok kitalálását, nem lehet ellenőrizni létezésüket vagy alkalmazni őket.“ (*Gondolat. Budapest, 1976.*)

S. S.

KANT A KORTÁRS GONDOLKODÁSBAN

(Revista de filozofie, 1976. 5.)

Düsseldorf (1960), Bonn (1965) és Rochester—New York (1970) után Mainzban tartották a IV. Nemzetközi Kant-kongresszust (1974. április 6—10.), amelynek szellemi légkörét, vitatémáit és jelentőségét mutatja be Alexandru Boboc, a német filozófia hazai kutatója.

A kongresszus a mai filozófia jelentős személyiségeinek részvételével ülésezett, s egyrészt a kritikai szellemnek a legfontosabb elméleti területek újraépítési folyamatában való jelenléti szándékát, másrészt pedig a Kant-kutatás fokozott nemzetközibbé válását, egyszóval a kanti szellem (polemikusan is értelmezett) időszerűségét (és aktualizálási igényét) fejezi ki.

A kiadott dokumentumok szerint a kanti filozófia ma a következő vonatkozásokban figyelemre méltó: mint „lehetséges tudományos-kritikai” kiindulópont a világ megismerésének új dimenziói felé; mint gyakorlati alap az igazságosság, a szabadság és — általában — az ember megértésében, s végül: a marxizmus egyik elméleti forrásaként.

A IV. kongresszus újból nyomatékossította Kant filozófiatörténeti jelentőségét, és hangsúlyozta a tudományos, művészeti és kimondottan filozófiai kérdésekkel foglalkozó értelmiség nevelésében betöltött szerepét (aminek Kant maga mindig alapos figyelmet szentelt).

Érthető tehát, hogy a kongresszus a *gyakorlati ész elsőbbségét* emelte ki Kant értelmezésében, ami Gerhard Funke hangadó megnyitó beszéde és előadása szerint a *tevékenység* elsőbbségként történő értelmezésére épül (bár, szerintünk, a „gyakorlat” és a „tevékenység” ilyen természetű kapcsolata a kanti filozófiában nehezen bizonyítható). Mindez szoros összefüggésben van Kantnak inkább klasszikus, enciklopédista jellegű *felvilágosítóként* való értelmezésével. (Gerhard Funke például azt tartja, hogy Kant „a fegyelmzésből mint nevelésből” indul „a kritika és gondolkodás” felé, ez pedig „a művelődéshez mint felszabaduláshoz” vezet, ami nélkül az erkölcsiség elképzelhetetlen.) A valóságban azonban Kant távol állt az enciklopédista didakticizmustól. A felvilágosodás számára elsősorban *módszertani* kérdés volt. Felvilágosodás-

eszménye ezért nem pusztán a fegyelmezés, a nevelés, a kritika, a gondolkodás és az erkölcsiség szabadságra épülő sorrendbe állítása, hanem mindezek sajátos (filozófiaiilag megragadandó) *hogyanjára* utal. Így Kantnak a felvilágosodás módszeres tudatosítása a fontos, filozófiatörténeti jelentősége pedig — ebből a szempontból — az, hogy a felvilágosodást a módszertani tudatoság szintjére emelte.

Az elsőbbségi viszonyok elemzése elválaszthatatlan a kongresszus résztvevői számára a kanti életmű egységes értelmezésének követelményétől. A résztvevők többsége a jelenkor kérdéseit Kant közvetítésével óhajtja megközelíteni, s a rendszerben olyan aktualizálhatónak tekinthető csomópontokat keres, amelyek egyúttal az egész is megvilágíthatják. Az így kialakult egészlátás azonban sokkal inkább az alkotóelem felől szemlélt struktúra, és nem a struktúrából belátott egység: Alexandru Boboc beszámolója szerint Ingeborg Heidemann képviseli Kantnak Kant alapján próbálkozó magyarázatát. Ő nem valamilyen sajátos jellegű és funkciójú ész (például gyakorlati ész) keres, hanem e filozófia szellemét, elemeit összefogó erejét kutatja. Szerinte a kategóriák táblázata, mint „rendszeres topika”, dinamikus „rendszermodellként” működik, és feladata „a tiszta filozófia” lehetséges rendszereit megalapozni.

A IV. Nemzetközi Kant-kongresszus teljes, nyomtatásban is megjelent anyaga 1503 lap. Ennek alapján Alexandru Boboc — többek között — a következőket szűri le: 1. a kongresszus Kant aktív jelenlétének *tényét* jelzi a mai filozófiában; 2. a Kant-kutatás ma már nemzetközi jellegű és jelentőségű, ami azt is jelenti, hogy már nem beszélhetünk „neokantianizmusról”, mert ez a kutatás különböző filozófiai irányzatok (nemegyszer eklektikus) képviselőinek tevékenysége; 3. tekintettel arra, hogy a Kant-kutatás jelent a jelenkori polgári filozófia jelentős személyiségeinek nevéhez kötődik (Mainzban csupán *két* marxista kutató tartott előadást), egyre sürgetőbb a marxista Kant-kutatók mind mennyiségi, mind minőségi szempontból fokozottabb részvétele, s így a nemzetközi Kant-kongresszusok a marxista és más filozófiai irányzatok közötti dialógus termékeny színterévé válnának.

KÖLTÉSZET, INDIVIDUALITÁS, POLITIKUM (Kortárs, 1977. 1.)

„Ha tehát most, negyedszázad után, iróságom kezdetére gondolok: az effajta idegtornákra és feszültségekre emlékszem, s nem a műsák sugdosásaira. Nem verseket faragtam, hanem magamat. Minden távolba mutató cél nélkül, pusztán a testi-lelki közérzet végett. És lassankint arra figyeltem föl, hogy érzékenységem, szímatom, ítélkező ösztönöm elég türethetően működik, sőt, hogy a képzeletemnek befogható lovai is vannak, de se hám nincs hozzájuk, se kocsi, se ostor. Magyarán mondva: életünk folyását pontosabban meg tudtam ítélni, mint fogalmazni — Csoóri Sándor, a költő, prózáiró és esszéista emlékezik így indulása éveire, ám nem akar belefeledkezni a „Pályám emlékezeté“-be, inkább *A pályakép zavarainak* a megírására vállalkozik. Ezek a „zavarok“ valójában egy felelős költői élet vívódásai, erőt adó ellentmondásai. „Ez a felemáság lett az én eredetiségem. Az igazság és a nyelv, az indulatok és a formák között vergődő élet. Világosan láttam, hogy ott van körülöttem a világ — de a világot kifejező szavak a túlsó parton vannak. [...] Az lett az időszerűségem, ami leginkább kíntott. Legfontosabb mondanivalóm is az, amit elhallgattam. És ez a suta ellentmondás juttatott el mégis ahhoz a fölismeréshez, amelyet valahogy így lehetne megfogalmazni: az ember mindig több s gazdagabb mindenkori cselekedeteinél, mégis a cselekedetei jellemzik legjobban.

Gongütés volt ez a pályámon, hegyek mögüli hang. Fölkaptam rá a fejemet, mint aki üzenetet hall, pedig csak a tapasztalataim összegeződtek. Sose mondtam ki hangosan, de ettől kezdve hittem, hogy az én küldetésem egyetlen föladata összponosul: megszüntetni a távolságot a fölismerő igazságok és a kimondható igazságok között. A nyelvünk hegyén kuporgó szót útjára indítani a legnehezebb terepen is. A félig kimondott mondatokat vallatóra fogni: mi az, amit még mindig eltitkolnak!“

Csoóri kételkedéssel fogadja azt a jelenséget, hogy „az irodalom is inkább a maga csodáit álmodja végig, mint helyhez és időhöz kötött szerepét“. Az ő elkötelezettsége a Mú másfajta megközelítését igényli: „Juhász Ferenc *Tékozló országát* például úgy jártuk körül annak idején, mint ahogy a csodákat járja körül az ember. Úgy magyaráztuk, ahogy a középkori misztikusok látomásait. A műnek kijáró udvariasság és a művet védő figyelmesség megakadályozta, hogy feszülő, lázas mondani-

valóját megfejtessük. Letagadtuk belőle a jelenidőt. Sajnos, ugyanez ismétlődött meg olyan művek esetében, mint Ilyés *Kegyence*, Nagy László *Menyegzője* vagy Jancsó *Szegénylegényekje*. [...]

Okosabb elmék erre a vallomásra talán azt mondanák: a politikum és az esztétikum harcol egyforma erővel a lelkemért, és én nem tudom eldönteni, melyikhez húzzak. Csakhogy én nem is akarom eldönteni.“ Csoóri a Politika és a Szerelem szót ugyanazon mámorral leíró Adyra hivatkozik, abban a tudatban, hogy Ady ebben a tekintetben is változatlanul időszerű. „Minden leírt mondatom közben — tehát most is — egyre határozottabban érzem, hogy az irodalom, de főként a költészet léte az individualitáson: a személyesség teljes mozgósításán áll vagy bukik. S megkockáztatom, hogy a politikával átítított személyességen áll vagy bukik a világa is. Mert a világ minden szeretni való zugát lépésről lépésre kell máris visszahódítanunk a gépesített felfedezőktől, turistáktól, a gépesített szónokoktól, a puskáktól, a felelőtlenség szaharájától. Magától az emlékezés kudarcától is. A fél-émlékezésektől és a kiárusíthatóktól szintűg.“

GYÖKEREK (Time, 1977. 7.)

A *Time* több cikkben és esszében foglalkozik azzal az átütő sikerrel, amelyet Alex Haley néger író *Gyökörek* című regénye és annak televíziós változata aratott Amerikában. „Új Halley-üstökös tűnt fel az amerikai szellemi élet egén — írja egyik értékelője —, mert műve egyedülálló, megrázó élményt nyújtott az amerikai faji viszonyokat illetően.“ A színházak, éttermek az országban mindenütt üresen táfongtak, mert az emberek a televíziós készülék előtt maradtak. A nyolc részből álló film hét részét 130 millió, az utolsó fejezetet pedig 80 millió ember nézte végig. Olyan rekordszám ez, amelyet az amerikai tévé csak ritkán ér el.

A tv-előadás a csaknem 700 oldalas regényre épült, amely 1966 októberétől 14 kiadást ért el 750 000 példányban, és egyetlen nap alatt 67 000 példány kelt el belőle. A könyv sikerét mi sem tükrözi jobban, mint az, hogy egyetlen nap 3000 olvasó kért és kapott autogramot a szerzőtől, 276 egyetemi előadást tartottak róla, s 13 ország vette meg a fordítás jogát. Mindez azt mutatja, hogy olyan bestseller, melyhez hasonlót keveset ismer az amerikai könyvtörténet.

Ki hát Alex Haley, és mi sikerének a titka? A tennessee-i Henningben szü-

letett, művelt emberek gyermekeként, apja néger közép- és felsőiskolai tanár, anyja a helyi elemi iskola tanítónője volt. Középiszkolai tanulmányai elvégzése után beiratkozott a főiskolára, majd 1939-ben a csendes-óceáni partmenti tengerészet katonája lett. Amint írja, a hajó magányában és csendjében számtalan levelet írt, s közben az a gondolata támadt, hogy hivatásos író lesz. A hajón a szakácsi teendők végzésére kapott megbízást, és itt írta első elbeszélését. 1959-ben otthagyta a tengerészetet, és New Yorkba költözött, de állást nem vállalt, mert írásából akarta fenntartani magát. Első nagy sikert aratott könyve 1965-ben jelent meg *Malcolm X önéletrajza* címmel. Közben sokat kutatott a washingtoni nemzeti levéltárban, mert gyermekkorra óta kísértette „a legtávolabbi rokon személy, Kunta Kinte” története, amelyet sokszor hallott nagyanyjától. „A Kunta-történet — nyilatkozta Haley — nemzedékről nemzedékre szállt a rabszolgák körében, és nem volt bonyolult. Valóban nagyon egyszerű volt. De olyan, amely körül egész nemzedékek nőttek össze. Összetartott minket. Általa letünk büszkék arra, hogy kik voltunk és honnan jöttünk.” A levéltárban Haley az 1870. évi népszámlálás adatai között rábukkant őseire, és ezzel a Kunta Kintéről hallott gyermekkori történet valóságá vált számára. Tizenkét évig kutatott az ősök után, és írta regényét, a *Gyökereket*. Mint egy megszállott, hajózott át Afrikába, és a nyugat-afrikai Gambia egyik kis falujában, Jufurában rátalált arra a családra, amely távoli őseinek ott maradt ágát képviselte. A család történetét azután egy idősebb gambiai *griot* — falusi krónikás — mondotta el, azt állítva, hogy visszamenőleg a hetedik nemzedék neves tagja a harcos Kunta Kinte volt, akit rabszolgának hurcoltak el. Itt találkozott a család Kunta Kinte-hagyományával az afrikai *griot* elbeszéléseivel, és ide nyúltak vissza a „gyökerek”, amelyeket az író regényében bemutatott, és az amerikai nézők a televízióban megéleveníve kísérték végig a főhős elhurcolásától egészen a rabszolgák felszabadításáért vívott háborúig, mert a regény és a film együtt mutatja be Haley hőseinek küzdelmes, kisemmizett, de mégis mindig győzedelmeskedő életét.

A regény és különösen a film nem annyira művészi képeivel és megoldásaival, mint inkább mondanivalójával gyakorolt megrendítő hatást az amerikai népre. Ez a hatás itt-ott helyi összecsapásokban is megnyilatkozott, a legtöbb megfigyelő mégis úgy véli, hogy a *Gyökerek* hozzájárul a fehérek és a

feketék kapcsolatainak megjavításához, mert amint az egyik irodalomtörténész megjegyzi: „Most már tudjuk, hogy gyökereink kibogozhatatlanul összefonódnak a feketék gyökereivel, és nem választhatók el tőlük.” A legtöbb fehér néző és olvasó most döbbsen rá igazán, mit is jelentett a rabszolgaság. Ahogyan nyilatkozataikban kifejezik, csak ködbevesző fogalmuk volt róla, de eddig nem tudták felfogni kegyetlen valóságát.

Hasonló hatással volt a mű a négerekre is. „Más dolog erről olvasni, és egészen más látni” — jegyezte meg egy színes bőrű szerkesztő, és vallomása szerint a film annyira feldühösítette, hogy ha valamelyik fehér barátjával találkozik, rajta töltötte volna ki első felindulásának elfojthatatlan dühét, de azután hozzátette, hogy ez is annyira hozzátartozik az amerikai közös örökségéhez, mint az, hogy most az Egyesült Államok felesküdt követe az ENSZ-nél egy néger férfi, Andrew Young.

A *Gyökerek* lélektani hatása csak a hatvanas évek „a fekete szép” jelszavú mozgalomához hasonlítható. Az a bátor szellem, amellyel őseik túlélték a rabszolgaságot, nagymértékben hozzájárult annak az alsóbbrendűségi érzésnek a felszámolásához, amelyet még sok néger érez. A *Gyökerek* hatására a színes bőrűek szenvedélyesen kezdték kutatni őseiket. Nap mint nap százak meg százak keresik fel a washingtoni országos levéltárat családfájuk után kutatva, de csak kevesen vezethetik vissza őseiket 1870-en túlra, mert eddig az ideig a rabszolgákat, illetve a négereket csak kor és nem szerint tartották számon, név szerint azonban nem. Más volt a szabad színesek helyzete, vagyis azoké, akiket a függetlenségi harcban tanúsított bátorságuk miatt felszabadítottak. A családfa-kutatás nem sznobizmusból táplálkozik, ez az öntudatosult, magára talált színes bőrű ember öngazolása. A család történetét — állítja Haley — meg kell írni, és egy példányt belőle el kell küldeni a család minden tagjának. Az írott történelem ténye valami olyant ad a családoknak, amije sohasem volt. Az önbecsülés, az emberi mivolt, az összetartás és a felelősség érzését váltja ki. A mai amerikai felfogás szerint éppen a családi kapcsolatok voltak azok, amelyek megtartották a rabszolgaságban élő négereket. Ezt a felfogást juttatja kifejezésre a *Gyökerek* is. Amikor Kunta Kinte amputált lába és Bell iránt érzett szerelme ellenére másodszor is meg akar szólni, Bell elmondja, hogy első férjét szökés közben ölték meg, emiatt adták el gyermekeit, és közli, hogy ismét áldott állapotban van, amire Kunta lemond a szökésről.

A regény tehát a néger öntudatosodás és együvértartozás remek alkotása, de ugyanakkor tudatosítja azt a közös múltat — bármennyire keserű is —, amely elválaszthatatlanul összeköti a színes bőrűeket és a fehéreket.

A JÖVŐ ISKOLÁJA (Poland, 1976. 11.)

Bogdan Suchodolski választ keres azokra a kérdésekre, amelyek korunkban csaknem minden szakembert foglalkoztatnak: miért oly égetően fontos az oktatási reform tervének a kidolgozása és alkalmazása; melyek azok a jelenségek, amelyek az utóbbit akadályozzák; hogyan lehetne mégis — az akadályok figyelembevételével — megvalósítani a reformot stb.

Még manapság is tapasztalható, írja Suchodolski, hogy az oktatással kapcsolatos elméletek az érdeklődés középpontjába nem az oktatás hogyanját, hanem az oktatási folyamatban elért eredmények értékelését állítják. Pedig a tudományos-műszaki forradalom, a gazdasági, társadalmi, kulturális tényezők megváltozása — egy szóval mindazon jelenségeké, amelyek az élet minőségét befolyásolják — az egyetemes oktatás működésének körültekintő megvizsgálására készítetnek. Ennek a vizsgálatnak tárgya többek között a modern oktatás és tanári képzettség viszonya. Középszámba megy ma már az a felismerés, hogy az iskola képtelen lépést tartani a tudomány fejlődésével. A tanterv állandó módosítása ellenére az iskolai nevelés és a tudomány legújabb eredményeinek a hasznosítása közötti távolság nem hogy csökkenne, de egyre inkább növekszik. A tanárok szakmai képzettségéről sem mondhatunk semmi jót — állapítja meg Bogdan Suchodolski. Következésképpen rendkívül fontos feladat a továbbtanulási vágy felkeltése — már a középiskolában. Az iskolának ki kellene végre küszöbölnie azt a hamis meggyőződést, hogy diákjait életreszóló tudással bocsátja útra. Így tanáraink is több kedvvel és lelkesedéssel viszonyulnának a továbbképző tanfolyamokhoz.

Egyre jobban ránk nehezedik az oktatási reformtervek kidolgozásának és a gyakorlatban való megvalósításuknak gondja. A modern oktatás megköveteli a tanulók sokoldalú tevékenységének megszervezését, különös tekintettel az egyéni választásokra; ugyanakkor tudatosítani kell a közösségi akciókban való részvétel fontosságát.

A tanulóknak felkelteni a tanulás vágyát, kritikai magatartásra nevelni őket, fejleszteni kifejező és koncentráció képességüket, hozzászoktatni őket munká-

juk megszervezéséhez, kialakítani bennük azt a szokást, hogy egyre nehezebb feladatokat tűzzenek maguk elé: e feladatok szorosan kapcsolódnak a magánélethez. Megvalósulásuk sokoldalúan aktivizálná és elkötelezett, dinamikus magatartásra készítené az egyént. Mind-ebből kiderül, hogy a modern oktatásnak sokkal szélesebb, átfogóbb célja van, semhogy megelégedhetne a tanulók csupán szakmai felkészítésével.

Mindmáig az összes oktatási rendszereknek egyik legfőbb hibája az volt, hogy az ember minőségét magányúknak tekintették. Ma már az egyéni értékek társadalmi kincsé kezdenek válni. De tévedés volna azt hinni, hogy elégséges a tehetségek felfedezése és elfogult ápolása; fokozottabb gondot kell fordítani a kevésbé tehetséges tanulókra.

Bár az oktatás gyökeres átalakítását a szerző a reális körülmények mérlegelésével, figyelembevételével képzei el, ez sokak számára mégis felelőtlen mellesbeszélésnek, utópiának tűnik. Egyes szakemberek azt javasolják: fel kell tárnunk a reális lehetőségek és a jövőszolgálat vágyának erőssége közötti viszonyt. S ha az utóbbi nem kielégítő, fokozottabb felelősségtudattal kell a XXI. század közepéig dolgozó mai ifjúságot arra nevelni, hogy munkájával hasznosságra törekedjen. Ez pedig csak úgy érhető el — hangsúlyozza Suchodolski —, hogy olyan munkacélokat dolgozzunk ki, amelyek egyaránt képesek kielégíteni az önmegvalósítási törekvéseket, ugyanakkor a kollektív munkában való önzetlen részvételre is sarkallni tudnak.

SPORT ÉS ÉRTELMSÉG (Die Zeit, 1976. 46.)

Honnan ered az értelmiség hagyományos megvetése a sport iránt? Sokan ezt modern jelenségnek tartják, a militarizált dresszúrával összekapcsolt iskolai tornaórákra való visszahatásnak. Szabó Dezsőt szokták idézni, aki üresfejú ökrök alantas tevékenységének minősítette a sportot. A sporttal, főleg a játékos versenysporttal szembeni ellenállásnak azonban történelmi gyökerei vannak.

Az értelmiség legradikálisabb rétegei, a radikális társadalmi mozgalmak mindig is szembekerültek a testkultúrával. A régi Kínában a központosító konfucianizmus a testiséggel szemben egyértelműen a belső bölcsekedést részesítette előnyben. Az öskereszténység is államvallássá fejlődve nagy erőfeszítéseket tett a sport visszaszorítására. Tudjuk, a reformáció fő áramlatai sem folyatták a reneszánsz testkultúra hagyó-

mányait; különösen a puritanizmus lépett fel igen erélyesen a sport és testmozgás minden formája ellen. A vadászatot, úszást „eredendő ledérsége“ miatt tiltották, a középkori „futballt“ mint a vetést veszélyeztető tömegcsődületet üldözték. A puritán polgárság mindenfajta sportvetélkedést az „előkelőség hasztalan fitogtatásának“ tartott, sportellenességében azonban odáig ment, hogy nemcsak a feudális testkultúra arisztokratikus elzártágát támadta, hanem a népi játékok hagyományaival is leszámolt. A német nyárspolgárság is sokáig önmagához méltatlannak tartotta a testi vetélkedés bármely formáját, a XIX. század elején Németországban üldözték a szabadtéri tornázást. A hagyományos világkép, a parasztság testkultúraellenessége napjainkig továbbél, számos előítéllettel és babonával fonódott össze, melynek számos elemét a népi származású értelmiség viszi ösztönösen tovább.

Napjainkban az új baloldal és az ellenkultúra mozgalmak tüntetnek sportellenességükkel. Alfred Grosser Párizsban élő német származású történész és politológus e mozgás okait igyekszik felderíteni rövid írásában, mely a *Die internationale Kolonne* című rovatban jelent meg. Miért a baloldal jár az élen a sportellenességben? És a nyugati országok kommunista értelmisége miért nem tartozik a sport ellenségei közé?

Ezt az ellentmondást szintén történelmi összefüggéseibe helyezve lehet feloldani. Annak a társadalmi osztálynak az értelmisége, amely a fennálló társadalmi renddel való gyökeres leszámolásra készül, nem fojthatja rendszerellenes dühét másodlagos jelenségek elleni küzdelembe (ezért nem léptek fel a sport ellen a francia forradalom szellemi előkészítői vagy később a szocia-

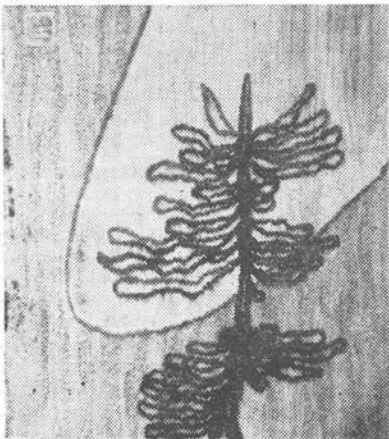
lista forradalom előkészítésében részt vevő értelmiség). Szabadságot csak testileg-lelkileg szabad emberek vívhatnak ki maguknak. Grosser Rousseau-t idézi: „Minél gyengébb a test, annál többet követel, minél erősebb, annál engedelmesebb.“

A mai testkultúraellenes irányzatok ezzel szemben másodlagos összefüggésekre helyezik a hangsúlyt. Abból, hogy a militarista-fasiszta országok rendszerint (már csak hatalmi szempontból is) nagy gondot fordítottak a testkultúra fejlesztésére, azt a következtetést vonják le, hogy a sport a reakció oldalán áll. Bizonyos mértékig érthető, miért nem óhajtanak a testkultúraellenes irányzatok az izomkolosszusok nyelvén beszélni. Ez azonban nem kötelezné őket arra, hogy lemondjanak a testi korlátok legyőzésének örömeiről.

A sportot gyakran állítják szembe az alkotó tevékenységgel — a zenével, a képzőművészettel. Így fordulhat elő, hogy éppen Franciaországban, ahol az értelmiség oly elkeseredetten harcol a gépies tanulás ellen, a gyermeki kreativitás kibontakoztatásáért, e törekvésnek rendszerint a sport esik áldozatul.

A test harmonikus fejlesztésének, az elkorcsosulás elleni harcnak semmi köze az egyoldalú izomfejlesztéshez, sem a szurkolók tévé előtt sörözgető hadához, de még azokhoz a tekintélyes özszegekhez sem, amelyek neves profisportolók zsebébe vándoroltak (olyanokéba is, akik ott voltak Montrealban).

Az ellenkultúra rossz társadalmi közérzete sorolja tehát a sportot egyértelműen a reakció táborába, és gondolkodik arról, hogy a haladáshoz egyoldalúan a szexet asszociálja. A rossz közérzethez valószínűleg a test elhanyagolása is hozzájárult — vonja le megdölgödtető következtetését a szerző.

G. Olosz Ella: Ébredés

SZERKESZTŐK-OLVASÓK

Idei 1—2. számunkban *Dési Huber István Nagyenyeden* címmel Vita Zsigmond cik-két közöltük a nagy festő fiataalkoráról. Az írással kapcsolatban a művész Buda-pesten élő özvegyétől a következő levél érkezett a szerző címére:

Vita Zsigmond. Kolozsvár. — Megkaptam a Korunk 1977. 1—2. számát, és benne örömmel olvastam férjem nagyenyedi születéséről és ottani gyermekkoráról közölt szép írását. Nem mintha ezzel nem értenék egyet, de szeretném ezt kiegészíteni néhány olyan adattal, amit annak idején férjemtől hallottam. — Férjemnek kevés emléke füződött Nagyenyedhez, hiszen 11 éves volt, amikor onnan elkerült, és azután olyan hányt-vetett élete volt, hogy talán később sohasem jutott el Enyedre, még édesanyja sírjához sem. Nem értem, miért volt az üzlet felesége nevéen? Talán ekkor már állt mögötte egy csőd? Ugy látszik ugyanis, hogy arra már nem emlékez-nek enyediék — nem is emlékezhetnek, hiszen alig él már közülük valaki —, hogy a kis üzlet éppen abban az évben, amikor férjem, tehát Huber Pista a kollégium I. osztályába járt, tehát 10-11 éves volt, csödbe jutott. Azt hiszem, az osztályt ott el sem végezte, mert a csőd olyan tragédiát vont maga után, hogy az apa a tandíjat sem tudta megfizetni, s ahogy ezt nekem férjem elmondta, ez olyan megszegyenítéssel járt, hogy ő a könyveket elrejtette valami kazalba (hogy miért kazalba, ezt már sohasem tudjuk meg!), és nem ment többé iskolába. De — ha ebben az évben, ta-lán éppen a felzaklatott életük miatt nem volt is jó tanuló — általában az volt. Az egyetlen reám maradt bizonyítványa a III. elemi osztályról, 1904 júniusról ma-radt, igazgató Deli Ödön és Pintér János néptanító aláírásokkal. Eszerint az osztályt általános kitünő eredménnyel végezte, az egyetlen jelest testgyakorlásból kapta, a többi, a „rajzolás“ is kitünő. Nem azért írom ezt meg, mintha fontos lenne, hogy gyenge vagy erős tanuló lett volna. — A gyerekeket akkor a nagymama szétosz-totta, s Pista Túrkevére került inasnak, kovácmester nagybátyjához. Erről és to-vábbi életéről írtam 1964-ben megjelent könyvemben. Győző, úgy tudom, Nagy-enyeden végezte el a kollégiumot. Nagybátyjuk, Huber Gyula, barcsi plébános (az én időmben már apátplébános) egy gyerek és természetesen a legidősebb tanítá-tását vállalta, így lett Győzőből mérnök, aki utolsó vizsgáit a műegyetemen már mint súlyos hadirokkant tette le, és miután a haza itthon nem adott neki kenyeret, haza ment apjához Désre, és a szentbenedeki villamosműveknél kapott állást, s halá-láig itt dolgozott. — Irénke húguk baleset következtében halt meg, apjuk négyszer nősült, a negyediket, aki férjét túlélte, én is ismertem. Ez a fiúknak anyai ágon unokatestvérük volt. A négy asszony közül egytől elvált az apa. Hogy ez melyik volt, nem tudom. — A fiúk nem együtt nőttek fel, sőt nagyon különböző körülmények között, s valószínűleg ez volt is az oka, hogy a három fiú élete nagyon különböző lett. Nagynénjük elmondta nekem, hogy Huber nagybátyjuk egyszer azt mondta, hogy Pista a legeszesebb, ezt kellett volna taníttatni, de már arra nem vállalkozott, hogy ezt is taníttatta volna, úgyhogy Pista autodidakta módon művé-lődött és vált később valóban nemcsak jó művésszé, hanem igen művelt, sokirányú érdeklődésű emberré, de a fiúk nagyon szerették egymást. — Ami a téves Hubert nevet illeti, úgy látszik, a Hubert név ismertebb, mert még ma is sokszor írják a nevéét helytelenül „t“-vel, de például az említett iskolai bizonyítványban és egyéb korai írásban Huber név szerepel. Viszont érdekes, hogy amikor a negyvenes évek-ben a leszármazási iratokat kellett összeszedni, az egyik Virágh ős neve Dési Virágh címen van anyakönyvezve. — Nem tudom, foglalkozik-e még a családdal, azért minden esetre az említett írást kívántam kiegészíteni. Még egyszer köszönöm, hogy foglalkozott velem, és melegen üdvözlöm

Dési Huber Istvánné

A Korunk Galéria áprilisi műsora:

Április 2.: Kádár T. Tibor (Kolozsvár-Napoca) festményei és grafikái. — A megnyitón Török Katalin színművésznő Ady-verseket adott elő, majd Kodály Zoltán *Főszállott a páva* című férfikórusa hangzott el lemezről.

Április 16.: Ferenczy Júlia (Kolozsvár-Napoca) pasztelljei. — A megnyitón Senkálsszky Endre érdemes művész Bartalis János- és Horváth István-verseket adott elő, majd F. Ferenczy Imre és Rónai Adám Bartók Béla- és J. M. Leclair-műveket játszottak hegedűn.

Új könyvek

ARANY JÁNOS legszebb versei. Az előszót írta, válogatta, a jegyzeteket készítette Szilágyi Domokos.

CUBLEȘAN, CONSTANTIN: Szerelmeim városa. Regény. Fordította Sigmond István

FARAGÓ JÓZSEF—NAGY JENŐ—VÁMSZER GÉZA: A kalotaszegi magyar népviselet

* * * **Katonáink.** Román írók a függetlenségi háborúról. Az antológiát összeállította és az előszót írta Máté Gábor. Tanulók Könyvtára

MIKÓ IMRE: Bércre esett fa. B.F.S. életregénye. II. kiadás

MÓRICZ ZSIGMOND: Életre ítélve. Elbeszélések. Válogatta Kántor Lajos. Magyar Klasszikusok.

NAGY G. KÁROLY: A rák és a vírus. Antenna

OKUDZSAVA, BULAT: Szegény Avroszimov. Fordította Makai Imre. Lektúra

GY. SZABÓ BÉLA: Divina Commedia. Album. Hűsz fametszet

VINCZE JÁNOS—VINCZE MÁRIA: Kibernetika, idegrendszer, számítógép. Korunk Könyvek